

วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490-2505*

.....
โสภา ชานะมุล

ความนำ

คำว่า “ชาติ”¹ มีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไปตามบริบทของยุคสมัย เช่น จากความหมายเดิมที่ “ชาติ” มีความหมายว่า “เกิด” ต่อมาความหมายคำว่า “ชาติ” มีนัยถึงการจงรักภักดีต่อองค์ประมุข คือพระมหากษัตริย์ ในสมัยรัชกาลที่ 6 และภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ความหมายของ “ชาติ” จึงหมายถึง “รัฐประชาชาติ” ที่ประกอบด้วย ประชาชน ดินแดน และอำนาจอธิปไตย

¹ บทความนี้ตัดตอนและเรียบเรียงจากบทที่ 5, 6 ในวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนใน โสภา ชานะมุล, “วาทกรรมเรื่อง ‘ชาติไทย’ ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

¹ “ชาติ” (Nation), มีรากมาจากภาษาละตินว่า “Nasci” แปลว่า การเกิดหรือกำเนิด และ “Natio” ซึ่งแปลว่า เป็นของมาจากสถานที่ใดสถานที่หนึ่งโดยกำเนิด ดังนั้นการเรียกบุคคลใดว่าเป็นชาติใด จึงต้องดูว่าเขาเกิดจากคนชนใด สถานที่ใด โปรดดูการนิยามความหมายของ “ชาติ” ได้ในงานเหล่านี้ เช่น Anthony Smith and John Hutchinson, Nationalism (Oxford University Press, 1995); Ernest Gellner, Nations and Nationalism (Basil Blackwell, 1994); Eric J. Hobsbawm, Nation and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality (Cambridge University Press, 1991); Chatterjee Partha, The Nation and Its Fragments: Colonial and Post Colonial Histories (Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1993); และงานของ Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Originals and Spread of Nationalism. (London Verso, 1983).

กล่าวได้ว่านับแต่รัฐไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ แนวคิดเรื่อง “ชาติ” และ “ชาติไทย” ได้ถูกนิยามให้ความหมายแตกต่างกันไปในกลุ่มต่างๆ ในช่วงเวลาต่างๆ กัน เช่น กลุ่มชนชั้นนำในสังคมไทย กลุ่มข้าราชการ กลุ่มปัญญาชนทั้งฝ่ายอนุรักษ์และฝ่ายก้าวหน้า โดยการให้ความหมายไปตามจินตภาพที่สอดคล้องกับอุดมการณ์หรือผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม มีแนวคิดหลักหรืออุดมการณ์หลักของสังคมไทยที่อาจเรียกว่าเป็น “แนวคิดกระแสหลัก” หรือ “วาทกรรมกระแสหลัก” หมายถึง แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมจำนวนมาก และเป็นแนวคิดที่มีการสืบสานมาอย่างต่อเนื่อง หากแต่ในบทความนี้จะไม่กล่าวถึงวาทกรรมกระแสหลักเรื่อง “ชาติไทย” เพราะมีงานศึกษามากพอสมควรแล้ว หากแต่ต้องการเสนอถึงอุดมคติแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” เฉพาะกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า (Progressive Intellectuals) ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2490 ถึง 2505 ที่ได้สร้างวาทกรรมท้าทายนัยคำว่า “ชาติไทย” ของวาทกรรมกระแสหลัก โดยในที่นี้ คำว่า “ปัญญาชนหัวก้าวหน้า” หมายถึงนักคิดนักเขียนในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 โดยมีการเรียกกลุ่มของตนเองว่าเป็นกลุ่ม “หัวก้าวหน้า”² ซึ่งปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่จะกล่าวถึงในบทความนี้ได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ อิศน์ พลจันทร์ สุภา ศิริमानนท์ อุดม สีสวรรณ เปลื้อง วรรณศรี เสนีย์ เสาวพงศ์ ทวีป วรติลก จิตร ภูมิศักดิ์ รวมทั้งข้อเขียนของนักคิดนักเขียนร่วมสมัยคนอื่นๆ ด้วย ซึ่งปัญญาชนเหล่านี้มีผลงานที่มีทัศนวิพากษ์วิจารณ์ผู้ปกครองในขณะนั้น ดังปรากฏในนิตยสารและวารสารปรากฏผลงานของกลุ่มหัวก้าวหน้าเหล่านี้ เช่น *อักษรสาส์น* *ปิตุภูมิ* *สยามสมัย* *ปิยะมิตร* เป็นต้น ทั้งนี้ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ บางคนได้รับแนวคิดสังคมนิยมหรือมาร์กซิสต์เป็นเครื่องมือในการใช้เป็นแนวทางวิพากษ์ที่ใช้ตอบโต้อุดมการณ์ของรัฐ มีความพยายามนำเสนอแนวคิดอุดมการณ์ใหม่ๆ แก่สังคมไทย โดยเฉพาะการพยายามสร้างความหมายใหม่ของ “ชาติไทย” ซึ่งสะท้อนอยู่ในงานเขียนรูปแบบต่างๆ เช่น งานเขียนด้านประวัติศาสตร์ นวนิยาย บทความ บทกวี เป็นต้น

² คำว่า “กลุ่มก้าวหน้า” นี้ ปรากฏในการเรียกกลุ่มนักเขียนของนิตยสาร *อักษรสาส์น* โปรดดู *อักษรสาส์น* 3, 11 (กุมภาพันธ์ 2495) และงานเขียนของมาลัย ชูพินิจ ใน *สยามสมัย* โปรดดู หจข.ส.บ. 6.4.1/4 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง *รวมบทความบรรณาธิการ สยามสมัย* เอกสารชุดนี้มีเฉพาะบทบรรณาธิการซึ่งไม่ได้ระบุวัน เดือน ปี และเล่มที่พิมพ์ สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2491-2496 ซึ่งเป็นช่วงที่นิตยสารฉบับนี้พิมพ์ออกจำหน่าย และคำว่า “ก้าวหน้า” ยังปรากฏใน “ไขปัญหา,” *ปิตุภูมิ* 2, 53 (วันจันทร์ที่ 15 เมษายน 2500): 32.

1. วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของปัญญาชนหัวก้าวหน้า

วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของจิตร ภูมิศักดิ์

จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีความโดดเด่นในฐานะที่เป็นผู้แสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา เนื่องจากเขาทำงานอย่างต่อเนื่องในบรรดากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้านับแต่กลางทศวรรษ 2490 ต่อดันทศวรรษ 2500 แม้จะถูกจับขังคุกก็ตาม โดยเฉพาะการเขียนผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย และกล่าวได้ว่าเขาได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยอย่างไม่หยุดนิ่ง หากดูจากช่วงเวลาที่เขาผลิตผลงานชิ้นสำคัญไล่เรียงมานับตั้งแต่ *โฉมหน้าของศักดินาไทย* ในปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2500 โดยใช้นามปากกาว่า สมสมัย ศรีสุทพรพรรณ ตีพิมพ์ในวารสาร *นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่* หลังจากนั้นไม่กี่ปีเขาได้ผลิตผลงานประวัติศาสตร์อื่นๆ ตามออกมา โดยมีทัศนะมุมมองที่เปิดกว้างต่อการวิพากษ์และการตีความมากกว่างานชิ้นแรก อย่างไรก็ตาม งานเขียนเรื่อง *โฉมหน้าของศักดินาไทย* ในปัจจุบัน มีผู้กล่าวขานถึงมากที่สุด รวมทั้งการถูกนำกลับมาตีพิมพ์หลายครั้งด้วยกัน จนกลายเป็นประวัติศาสตร์ในตัวของตัวเอง³

ข้อน่าสังเกตในที่นี้ แม้ว่า *โฉมหน้าของศักดินาไทย* ในปัจจุบัน เป็นหนังสือเล่มแรกที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่ผลงานชิ้นนี้เป็นแค่จุดเริ่มต้นที่จิตร ภูมิศักดิ์กล้าเปิดแนวทางการทะลวงกรอบวิธีคิดเกี่ยวกับการเล่าเรื่องในประวัติศาสตร์ไทยใหม่ โดยอาศัยเครื่องมือที่เรียกกันว่า “ทฤษฎีมาร์กซิสต์” ในการเปลี่ยนโครงเรื่องใหม่ในการเล่าประวัติศาสตร์ หรือเล่าพัฒนาการของสังคมไทยแบบใหม่ที่เน้นการจัดลำดับเวลาตามการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานการผลิต อันหมายถึงเน้นความสำคัญของระบบเศรษฐกิจเป็นตัวชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์โดยมี

³ งานส่วนใหญ่ที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ หรืองานศึกษาที่พาดพิงถึงกลุ่มปัญญาชนฝ่ายหัวก้าวหน้ามักหยิบงานชิ้นนี้ของจิตร ภูมิศักดิ์ มากกล่าวถึงอยู่เสมอ เช่นงานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์,” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519); ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519); สมเกียรติ วันทะนะ, “ลัทธิมาร์กซ์-จิตร ภูมิศักดิ์-และประวัติศาสตร์ไทย,” ใน *สังคมศาสตร์วิภาษวิธี* (กรุงเทพฯ: วลี, 2524); และงานของ Craig J Reynolds, *Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today* (New York: Southeast Asian Program, Cornell University, 1987).

พลังขับเคลื่อนที่สำคัญคือการต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ เช่น ระหว่างชนชั้นผู้ปกครอง กับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ระหว่างขุนนางเจ้าของที่ดินกับชาวนา ระหว่างนายทุนกับกรรมกร เป็นต้น

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง กระแสสังคมนิยมได้เข้ามามีอิทธิพลต่อ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า” ดังจะเห็นว่าบรรยากาศทางการเมืองหลังสงครามโลก ครั้งที่สองเป็นบรรยากาศที่เปิดจนถึงต้นทศวรรษ 2490 ดังเช่นการยกเลิกกฎหมาย การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2489 ทำให้การศึกษาลัทธิมาร์กซิสม์เป็น ไปอย่างเปิดเผยและกว้างขวาง และกลายเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มปัญญาชน หัวก้าวหน้าในเวลาต่อมา นอกจากนี้แล้วกระแสแนวคิดอีกกระแสหนึ่งที่เข้าสู่สังคม ไทยและเผยแพร่ในหมู่ปัญญาชนนั้นได้แก่ “ทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น-กิ่งคักดินา” อันเป็น กระแสที่มาจากจีนที่เหมาเจ๋อตุงและพรรคคอมมิวนิสต์จีนเขียนขึ้นเพื่อวิเคราะห์ สังคมจีนก่อนการปฏิวัติ ซึ่งต่อมาถูกนำมาแปลในชื่อเรื่อง *สรณิพนธ์ของเหมาเจ๋อ ตุง*⁴ ในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เริ่มนำเอาทฤษฎีดังกล่าวมาทดลองมาใช้อธิบาย สังคมไทย คือ เดชา รัตตโยธิน และ อรัญญ์ พรหมชมพู หรือ อุดม สีสุวรรณ ซึ่ง ในปี พ.ศ. 2493 เดชา รัตตโยธินได้เขียนเรื่อง *วิวัฒนาการของสังคม*⁵ โดยสำนัก พิมพ์มหาชนของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และงานของอรัญญ์ พรหมชมพู

⁴ รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองที่ส่งผลสะท้อนต่อความคิด ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ผู้เขียนเสนอไว้ในบทที่ 3 ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์.

⁵ งานนิพนธ์ของสตาลินเรื่อง “Dialectic and Historical Materialism” ถูกนำมาแปลโดย สมัคร บุราราวส โดยใช้นามปากกาว่า “กัปตันสมุทร” ลงใน *อักษรสาส์น* ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม 2493. ส่วน *สรณิพนธ์เหมาเจ๋อตุง* มีผู้นำมาแปลเป็นไทยและตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2518.

⁶ เดชา รัตตโยธินได้เขียนคำนำให้หนังสือเล่มนี้เมื่อมีการพิมพ์ครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2546 โดยสำนักพิมพ์พันธกิจว่า เขาเขียนเรื่องนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2491-2492 โดยแปลมาจากงานเขียนของนัก เขียนชาวรัสเซียชื่อเลออนเตียม (L. Leontyeb) ในช่วงที่เขาถูกจับขังคุกที่เรือนจำจังหวัดฉะเชิงเทรา (ระหว่างเดือนมีนาคม 2491-ปลาย พ.ศ. 2492) อันเป็นในช่วงระยะที่เขาเดินทางไปช่วยกรรมกรโรงสี ฉะเชิงเทราทำการก่อตั้งสมาคมกรรมกรจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีจุดประสงค์ใช้เป็นบทศึกษาเพื่อยก ระดับความรู้ทางการเมือง และยกระดับทฤษฎีแก่เพื่อนร่วมทุกชีในระหว่างถูกขังในเรือนจำแปดริ้ว เช่น ร.ต. วาศ สุนทรจามร, สมศักดิ์ วานิชกร กับคนอื่นๆ หลังจากพ้นจากข้อหาเขาได้จัดพิมพ์งาน เล่มนี้ในปี พ.ศ. 2493 โดยสำนักพิมพ์มหาชนเป็นครั้งแรก ต่อมา พ.ศ. 2494 เขาได้เริ่มเขียนคู่มือ ประกอบบทศึกษาหนังสือเล่มนี้บางบท โดยเขียนที่บ้านครอง จันดาวงศ์ และ พ.ศ. 2496 นักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยอื่นๆ กับแกนนำกลุ่มกรรมกรได้เรียกร้องให้ใช้คู่มือ ประกอบการศึกษาทั้ง 5 บท โปรดดูบทนำใน เดชา รัตตโยธิน, *วิวัฒนาการของสังคม ลัทธิวิถุนิยมทางประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2546) น. 4-6.

พู เรื่อง *ไทย-กึ่งเมืองขึ้น*⁵ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2493 เวลาต่อมาทีมงานของสรรค์ รังสฤษฏี หรือ เรือง เมฆไพบุลย์ เขียนเรื่อง *วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น* (เขียนใน พ.ศ. 2503 ในนามปากกา ศ. วิทยากุล และตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2504)

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า งานเรื่อง *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* เป็นส่วนหนึ่งของบรรยากาศการนำทฤษฎีมาร์กซิสต์มาใช้ในการวิเคราะห์สังคมไทย และมีส่วนทำให้วิธีการมองต่อประวัติศาสตร์พลิกผันไปไกลเกินขอบเขตที่แนวคิดกระแสหลักเคยครอบงำไว้ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนกรอบของเวลาในการวางโครงเรื่อง จากเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปตามการผลิตเปลี่ยนราชวงศ์ หรือเป็นเวลาที่เปลี่ยนตามศูนย์กลางของราชอาณาจักรต่าง ๆ เปลี่ยนมาเป็นเวลาของพัฒนาการของสังคมจากสังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมคอมมิวนิสต์ตามการเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิต ฉะนั้นโครงเรื่องแบบนี้จึงเปลี่ยนตัวผู้แสดงนำในประวัติศาสตร์จากชนชั้นผู้ปกครองมาเป็นกลุ่มชนชั้นล่างผู้ถูกกดขี่ อาจกล่าวได้ว่านี่คือจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์ของประชาชน

ดังนั้นการหยิบผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ มาพิจารณา จึงไม่ได้เพียงแค่แสวงหาว่า จิตร ภูมิศักดิ์มีวิธีการเขียนประวัติศาสตร์อย่างไร ซึ่งได้มีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้ว ดังเช่นยุพา ชุมจันทร์ ที่ได้วิเคราะห์งานประวัติศาสตร์ในแนวสังคมนิยมโดยวิเคราะห์จากงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ไว้ว่า มีสามแนวทาง คือ แนวทางแรกเป็นแนวการเขียนประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่างที่เน้นพวกไพร่และทาส แนวทางที่สองชี้ให้เห็นภาวะความขัดแย้งและความทุกข์ยากของประชาชนมากกว่าชนชั้นผู้นำ ภาพในอดีตจึงมิได้มีเอกภาพภายใต้การปกครองของชนชั้นนำ และแนวทางที่สามเป็นการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจ ที่ให้ความสำคัญกับพลังการผลิตว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กำหนดวิวัฒนาการของสังคมตามลำดับ 5 ชั้น คือ สังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมคอมมิวนิสต์⁶

⁵ โปรดดูงานที่ศึกษาถึงงานเขียนด้านมาร์กซิสต์เหล่านี้ใน Craig J. Reynolds and Lysa Hong "Marxism in Thai Historical Studies," *Journal of Asian Studies* 43, 1 (November 1983): 77-104. และดูการวิเคราะห์บทบาทของหนังสือพิมพ์ฝ่ายก้าวหน้า เช่น หนังสือพิมพ์มหาชนในงานของ Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958* (Kyoto University Press, 2001), pp. 151-188.

⁶ ยุพา ชุมจันทร์, "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2516" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), น. 152-153.

รวมทั้งการที่เขาได้ทำงานกับ William J. Gedney ช่วง พ.ศ. 2493-2494 เป็นช่วงที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้ดูดซับเอาความรู้จากการทำงานร่วมกับ Gedney ซึ่งในการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน Gedney ชื่นชมความรู้ความสามารถของจิตร ภูมิศักดิ์ ทางด้านภาษาค่อนข้างมาก⁷ ความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาของจิตร ภูมิศักดิ์ ปรากฏผลงานแปลจำนวนหนึ่ง รวมทั้งนวนิยาย บทกวี และบทความ ที่สำคัญคือ เขามีความรู้ทางด้านนิรุกติศาสตร์ที่แม้แต่เพื่อนร่วมชั้นที่เรียนด้วยกันมาก็ยังให้การยอมรับ⁸ ด้วยความรู้และความเชี่ยวชาญดังกล่าวมีผลสืบเนื่องต่อมาในการผลิตงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่ทำให้โฉมหน้าการเขียนประวัติศาสตร์ของเขาเปลี่ยนไป แม้ว่าจะไม่ได้หมายถึงการทิ้งทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างสิ้นเชิง แต่ทว่าวิธีการคิดและการบรรยายภาพประวัติศาสตร์ในผลงานชิ้นหลังต่อจากงานเรื่อง *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* ของจิตร ภูมิศักดิ์ มีนัยแตกต่างจากงานชิ้นแรกอย่างน่าสนใจ ด้วยวิธีการที่เขาประยุกต์แนวคิดของนิรุกติศาสตร์เข้ามาสืบค้นหาร่องรอยของ “ประวัติศาสตร์สยาม” ในงานเรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* หากพิจารณาถึงความสามารถด้านนิรุกติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์แล้วจะพบว่าเขาสามารถเขียนบทความทางวิชาการด้านนิรุกติศาสตร์ก่อนจะผลิตงานประวัติศาสตร์เสียอีก ดังที่ปรากฏว่าเขาเขียนในระหว่างที่เป็นนิสิตคณะอักษรศาสตร์ (ระหว่าง พ.ศ. 2493-2498) เช่นเรื่อง “แซมพูไทย” (พ.ศ. 2493) “กันเมียง” “จังหวัด” และ “พิมายด้านจารึก” (พ.ศ. 2496) “กระลาโหม” (พ.ศ. 2496) เป็นต้น สันนิษฐานว่าการค้นคว้าด้านภาษาและนิรุกติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์แต่ละครั้งมีผลทำให้เขาสามารถมองเห็นลู่ทางการอธิบายประวัติศาสตร์ใหม่ เพราะการสืบค้นทางภาษาและนิรุกติศาสตร์ทำให้เขามองเห็นสายสัมพันธ์เชื่อมระหว่างรากของภาษากับวิวัฒนาการและความเคลื่อนไหวของชุมชนหรือของกลุ่มคน ดังตอนหนึ่งเขาได้วิจารณ์งานเขียนของ “แสงทอง” (นามปากกา) ในวารสาร *ภาษาและหนังสือ* เกี่ยวกับภาษาและนิรุกติศาสตร์ ซึ่งบทวิจารณ์ได้ลงพิมพ์ใน *ไทยใหม่* ฉบับวันพุธที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2497 ไว้ว่า เขาไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอให้มีการรวบรวมภาษาท้องถิ่นเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน เพราะเขาเห็นว่า “...ภาษาไทยของถิ่นต่าง ๆ เป็นภาษาของตระกูล

⁷ “สัมภาษณ์วิลเลียม เจ. เกดเนีย ต่อกรณีโยนบก,” *โลกหนังสือ* 4, 12 (กันยายน 2524): 62-63.

⁸ สัมภาษณ์ ประวุฒิ ศรีมันตะ, วันที่ 23 กันยายน 2545.

ไทยที่มีลักษณะผิดแผกแตกต่างออกไปตามลักษณะธรรมชาติของเสียงและวัฒนธรรมของถิ่นนั้น ๆ...”⁹ ฉะนั้นควรแยกทำไว้ต่างหาก หรือดังเช่นเมื่อเขาสืบค้นคำว่า “กระลาโหม” เขาได้แสดงให้เห็นว่าเขาไม่ได้เน้นที่มาของคำหรือพยายามหาคำแปลของคำซึ่งเป็นเพียง “ภาษา” อย่างเดียว หากเขากลับสืบค้นที่มาของคำในบริบททางประวัติศาสตร์สังคม เพื่อให้เข้าใจถึงที่มาของ “คำ” จำเป็นต้องพิจารณาจากบริบทของความเป็นมาของ “คำ” ด้วย คือสังคมและชุมชนที่ใช้ภาษานั้นอยู่ในงานชิ้นนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ จึงลงมือสืบสาวถึงที่มาของคำว่า “กระลาโหม” และพบว่า การจะได้ที่มาของคำจำเป็นอย่างยิ่งต้องรู้เงื่อนไขด้านประวัติศาสตร์ไปพร้อม ๆ กันด้วย¹⁰

ในเวลาต่อมา จิตร ภูมิศักดิ์คงมองเห็นลู่ทางเดียวกันนี้ในการนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในงานที่เขาต้องการโต้แย้งเรื่องความเป็นมาของคำว่า “สยาม” จากกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่า นอกจากนี้แล้วเขาได้ให้ความสำคัญกับหลักฐานที่เรียกว่าเป็นหลักฐานท้องถิ่น หรือทางด้านโบราณคดีมากขึ้น ดังจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับงานเขียนประวัติศาสตร์เท่าที่มีการค้นพบและตีพิมพ์ออกมาทั้งหมด ได้แก่เรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2519 *โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524 *ประวัติศาสตร์สนทนา ดำเนินแห่งนครวัด* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2525 แม้งานเขียนเล่มนี้มิได้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยโดยตรง แต่ถือเป็นงานที่สะท้อนนัยเรื่องสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” และสำนึกถึงประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านที่มองต่างมุมจากวาทกรรมกระแสหลัก ส่วนเรื่อง *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2526 งานทั้งหมดนี้บรรณาธิการหนังสือแต่ละเล่มได้สันนิษฐานถึงช่วงเวลาการผลิตงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ไว้ตามลำดับดังนี้ คือเรื่อง *ประวัติศาสตร์สนทนา ดำเนินแห่งนครวัด* จิตร ภูมิศักดิ์เขียนประมาณปี พ.ศ. 2498-2499 หลังจากกลับเข้าไปศึกษาใหม่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เขาได้หารายได้พิเศษด้วยการไปทำงานเป็นไกด์สังกัดบริษัท Bangkok Tour

⁹ จิตร ภูมิศักดิ์, *รวมบทความทางภาษาและนิรุกติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529), น. 38.

¹⁰ โปรตดูรายละเอียดใน จิตร ภูมิศักดิ์, *รวมบทความทางภาษาและนิรุกติศาสตร์*, น. 43-98.

และ World Travel Service ทำให้มีโอกาสเดินทางไกลไปนครวัดหลายครั้ง แต่งานชิ้นนี้ก็ยังไม่เสร็จสมบูรณ์¹¹ ต่อมาคือ โฉมหน้าของศักดิ์นาไทยในปัจจุบัน เป็นบทความตีพิมพ์ในวารสาร นิติศาสตร์ ปี พ.ศ. 2500 ส่วนอีกสามเล่มเป็นงานที่จิตร ภูมิศักดิ์ เขียนขึ้นขณะถูกจองจำอยู่ในคุกลาดยาว (ช่วง พ.ศ. 2501-2507) ซึ่งสุดท้าย วงษ์เทศ ได้สันนิษฐานว่า จิตร ภูมิศักดิ์น่าจะเขียนเรื่อง โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณปี พ.ศ. 2505 และเขียนไปพร้อม ๆ กับเรื่อง ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม รวมทั้งเขียนเรื่อง สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา ในปีถัดมา¹² ขณะที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ สันนิษฐานว่างานเรื่อง ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม จิตร ภูมิศักดิ์ได้เขียนขึ้นในคุกลาดยาวเช่นกัน เมื่อจิตร ภูมิศักดิ์พ้นโทษออกจากคุกในปี พ.ศ. 2507 ได้มอบต้นฉบับให้สุภาศิริมานนท์เก็บรักษาไว้ก่อนที่จิตร ภูมิศักดิ์จะเดินทางเข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย¹³ นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คนรุ่น จิตร ภูมิศักดิ์ได้รับรู้ว่ายุคสมัยของเขาคือ รัฐประชาชาติ โดยนัยความหมายที่เป็นรัฐที่มีประชาชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของรัฐ ฉะนั้นเมื่อมีการเขียนถึงประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” จิตร ภูมิศักดิ์จึงไม่เห็นด้วยกับการเขียนประวัติศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเรื่องราวของกษัตริย์อีกต่อไป ดังที่เขาได้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยาไว้ว่า การสร้างความรู้ของกลุ่มวาทกรรมกระแสหลักที่เน้นบทบาทของผู้ปกครองที่มีจุดเริ่มต้นที่ราชวงศ์อู่ทอง ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์มองเห็นว่าหากเริ่มต้นด้วยการมองการเกิดอาณาจักรจากตัวผู้ปกครองก็ยากที่จะเห็นภาพความเคลื่อนไหวของผู้คนที่มีส่วนสำคัญในการก่อตัวของรัฐ ฉะนั้นประวัติศาสตร์จึงไม่ควรตั้งต้นจากผู้ปกครองเสมอไป ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

¹¹ มีการตีพิมพ์ครั้งแรกคือ จิตร ภูมิศักดิ์, ประวัติศาสตร์สนทนา ดำเนินงานแห่งนครวัด (กรุงเทพฯ: ไหมงาม, 2525), พิมพ์ครั้งที่สองคือ จิตร ภูมิศักดิ์, ตำนานแห่งนครวัด (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), คำนำ.

¹² โปรดดูคำนำใน จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524).

¹³ โปรดดูคำนำใน จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ, (ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2535).

“ข้อเขียนของข้าพเจ้า เขียนเพื่อต่อสู้กับพหุสถานประวัติศาสตร์ (พ.ศ. ๑๙๙๓) และเพื่อตั้งประวัติศาสตร์ที่เป็นนิยายแบบพระอินทร์ให้คืนสู่สภาพความเป็นจริงของสังคมอันเป็นพื้นฐานและบ่อเกิดแห่งเหตุการณ์... ข้าพเจ้าได้พบว่ ๑) อุปาทาน พ.ศ. ๑๙๙๓ ที่เป็นพหุสถานความคิดนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญแห่งความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ และ ๒) การศึกษาประวัติศาสตร์ชนิดที่ไม่สัมพันธ์กับพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจแห่งยุคสมัย ทำให้ประวัติศาสตร์กลายเป็นนิยายปรัมปราแบบ ‘พระอินทร์เนรมิต’ ไปสิ้น...”¹⁴

นอกจากนี้ การพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์จึงไม่ควรมองเฉพาะศูนย์กลางอำนาจรัฐเท่านั้น หากแต่สิ่งสำคัญคือการมองเห็นพลังของประชาชนที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติด้วย

ฉะนั้น ในงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ทั้งหมดสี่เล่มที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นงานเขียนในแบบที่กำหนดการเล่าเรื่อง (narrative) ใหม่ที่ต่างจากขนบการเขียนประวัติศาสตร์แบบเดิม คือการไม่เรียงร้อยประวัติศาสตร์ไทยด้วยการเล่าที่มาของยุคสมัยของอาณาจักรต่าง ๆ สืบทอดต่อกันมา มีการพิเคราะห์ถึงประวัติศาสตร์พื้นถิ่นของชาวพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งการนำเอาหลักฐานพื้นเมืองมาพิจารณาประกอบ

งานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์จึงให้เสนอภาพใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลักโดยสิ้นเชิง เช่นในงานเรื่อง *โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา* ที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้เสนอประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับวรรณคดีของกลุ่มชนในท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กัน เพราะต่างได้พัฒนาไปตามลักษณะของท้องถิ่น โดยมีวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติเป็นพื้นฐาน และข้อเสนอใน *โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา* คือการให้ความสำคัญกับศิลปะและโบราณคดีของแหล่งต่าง ๆ ซึ่งเดิมมักตั้งชื่อลักษณะทางศิลปะตามชื่ออาณาจักร เช่น “ศิลปะอุทอง” ซึ่งมีใช้ศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยอุทอง เพราะแม้แต่อาณาจักรอุทองก็อาจไม่มีอยู่จริง จิตร ภูมิศักดิ์กลับเห็นว่าส่วนใหญ่งานศิลปะวัตถุก็มีอายุก่อนหน้าสมัยอยุธยาแน่ชัด ดูจากวัสดุที่ใช้คือสำริด ซึ่งพบในเชียงแสน ฉะนั้นจิตร ภูมิศักดิ์ได้เสนอว่า สังคมไทยลุ่มแม่

¹⁴ จิตร ภูมิศักดิ์, *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา* (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2526), น. 5.

น้ำเจ้าพระยาแผ่ขยายออกไปยังชุมชนจำนวนมากด้วยกัน มิใช่มีเฉพาะรัฐอยุธยาเพียงแห่งเดียว การพบหลักฐานต่าง ๆ เช่นกฎหมายพื้นเมืองและศิลปะต่าง ๆ ทำให้จิตรได้ข้อเสนอใหม่เกี่ยวกับชุมชน แคว้นต่าง ๆ ที่พัฒนาการมาร่วมกันก่อนที่จะเกิดรัฐหรืออาณาจักรขนาดใหญ่ที่สามารถผนวกเอาแคว้นแคว้นอื่น ๆ เข้ามาอยู่ได้ การปกครอง เช่น สุโขทัย อยุธยา ในเวลาต่อมา

ประเด็นเหล่านี้ถูกนำมาตั้งสมมติฐานใหม่จากที่แต่เดิมการศึกษาประวัติศาสตร์เน้นศึกษาเฉพาะศูนย์กลางอำนาจรัฐจากอาณาจักรต่าง ๆ เท่านั้น และเล่าเรื่องราวของราชวงศ์ที่ผู้ปกครองเป็นผู้สร้างและกำหนดบทบาทแห่งวิถีประวัติศาสตร์ ขณะที่สมมติฐานใหม่เน้นการศึกษาที่โยงโยให้เห็นภาพทั้งหมดของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ก่อตั้งบ้านเมืองอยู่ก่อนหน้าแล้ว และกลุ่มชนเหล่านี้มีวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองของตนเอง จนแม้รัฐอยุธยาเองก็ได้หยิบยืมวัฒนธรรมเหล่านั้นด้วย เช่น การใช้ภาษา เป็นต้น นับว่างานชิ้นนี้ทำทลายอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาที่เคยมีมา เพราะเขาได้ทลายความเชื่อว่า พ.ศ. 1893 เป็นปีที่เริ่มต้นของประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา ดังที่ยึดถือตามพระราชพงศาวดารกันมา ฉะนั้น งานเขียนในเล่มถัดมาของเขาจึงเสนอการทลายกรอบแนวคิดว่าด้วยประวัติศาสตร์การสถาปนากรุงศรีอยุธยา คือ *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา* ว่าด้วยการนำเสนอภาพของชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเลยขึ้นไปถึงลุ่มแม่น้ำในภาคเหนือว่ามี การรวมตัวของกลุ่มเมืองอย่างเป็นปึกแผ่นก่อนหน้าทีรัฐอยุธยาจะสถาปนาขึ้น การก่อตัวของอาณาจักรอยุธยาจึงไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดด ๆ เพราะพระปรีชาสามารถของ กษัตริย์ หากแต่เป็นเพราะสภาพสังคมก่อนอยุธยาเอื้อให้เกิดการรวมตัวเป็นรัฐใหญ่ได้จากเดิมที่เป็นรัฐอิสระขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง และลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เป็นแบบบ้านพี่เมืองน้อง เพราะต่างมีสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติ รัฐใดมีกำลังสูงก็อาจขยายไปครอบงำรัฐอื่น ๆ ได้¹⁵

การที่จิตร ภูมิศักดิ์หักล้างความเชื่อเก่า ๆ ของวาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” กระแสหลักที่มุ่งเน้นความสำคัญของอาณาจักรอยุธยาเพราะเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองยาวนานนับ 400 กว่าปี ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ต่าง ๆ เป็นประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ราชธานี” และ “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” เพราะจิตร ภูมิศักดิ์ต้องการเสนอวาทกรรมใหม่ที่เขามองเห็นสายสัมพันธ์ของหลักฐานทางวัฒนธรรมที่รักร้อยให้กลุ่มชนต่าง ๆ แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มี

¹⁵ จิตร ภูมิศักดิ์, *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา*, น. 257-258.

ลักษณะเป็นแวนแคว้นต่าง ๆ และแวนแคว้นเหล่านั้นมีอิสระต่อกัน มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง หากแต่มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดวัฒนธรรมทางภาษาวรรณคดีซึ่งกันและกัน การติดต่อสัมพันธ์กันนี้เป็นสภาพก่อนที่เกิดรัฐอยุธยาขึ้น ซึ่งเขาวิเคราะห์จากเอกสารพื้นเมือง ทั้งตำนาน นิทาน และกฎหมาย ทำให้เขาได้ภาพใหม่ที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่าที่มองเห็นแต่ความรุ่งเรืองของอาณาจักรใหญ่ ๆ เพียงสุโขทัยและอยุธยาเท่านั้น

ฉะนั้น วาทกรรมใหม่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “ชาติไทย” จึงมองจากรากฐานของชุมชนที่ตั้งบ้านตั้งเมืองก่อนการเกิดอาณาจักรขนาดใหญ่ว่าเป็นผลสืบเนื่องจากการจัดความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นบ้านพี่เมืองน้อง ปกครองในรูปแบบรัฐสหพันธโคตรวงศ์ เช่น กลุ่มชนที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ซึ่งต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นสุโขทัย กลุ่มชนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ต่อมาพัฒนาจนกลายเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และลุ่มแม่น้ำมูล (เมืองรัต) ลุ่มแม่น้ำป่าสัก (เชียงใหม่) เป็นต้น ลักษณะแวนแคว้นเหล่านี้บางครั้งผนึกกำลังกัน บางครั้งก็สู้รบกันเอง มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ภาษา วรรณคดี จนในที่สุดกลุ่มที่ราบลุ่มเจ้าพระยาได้พัฒนาแนวคิดเรื่อง “อวตาร” อันมีที่มาจากวรรณคดีอินเดียคือ รามายณะ หรือ รามเกียรติ์ การรับเอาภาษาสันสกฤตมาใช้เรียกขานพระนามของผู้ปกครองให้ดูศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น เป็นการสถาปนาระบบกษัตริย์แบบเทวราชา คือ การอวตารของผู้ที่เป็นกษัตริย์ที่ทำให้กลุ่มอื่นด้วยความศักดิ์สิทธิ์ลง การเมืองที่เป็นมูลกำเนิดของ “ราม” แห่งลุ่มแม่น้ำยม (สุโขทัย) และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (อยุธยา) รวมทั้งลุ่มแม่น้ำมูล (เมืองรัต) ขึ้น...¹⁶

กล่าวได้ว่างานของจิตร ภูมิศักดิ์สองเล่มนี้ได้พยายามเสนอโครงเรื่องใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม คือเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเมืองของกลุ่มชนที่มีความหลากหลายที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไปหมดในภูมิภาคต่าง ๆ (ปัจจุบัน) หรือแวนแคว้นต่าง ๆ (อดีต) มิใช่โครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่เน้นแต่บทบาทผู้ปกครองที่รัฐศูนย์กลางเท่านั้น ทำให้มองเห็นบริบททางการเมืองหรือความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนอื่น ๆ โดยเฉพาะเมื่อเขาได้ใช้หลักฐานอันได้แก่ วรรณคดีท้องถิ่น กฎหมายพื้นเมือง และการวิเคราะห์จากรากของภาษา ทำให้เขาเห็นลู่ทางในการบรรยายที่มาประวัติศาสตร์ของ “ชาติไทย” ในโครงเรื่องใหม่นี้ ว่ามิได้มีแต่กรุงสุโขทัย อยุธยา เท่านั้น หากแต่ยังมีกลุ่มชนในแวนแคว้นเหนือ อีสาน ได้ ที่มีพัฒนาการมาก่อนหน้าที่จะเกิดยุคอาณาจักรดังกล่าว นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ยังกล่าวเลยไปถึงกลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่นอกประเทศ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 364.

ไทยว่า มีผู้คนทั้งในและนอกประเทศต่างมีความสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการเมืองร่วมกันมา

ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์เล่มต่อมา คือ *ประวัติศาสตร์สนทนา ดำเนินแห่งนครวัด* อันเป็นงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของนครวัด ประเทศกัมพูชา ที่เคยมีประวัติศาสตร์ร่วมกับไทยมาก่อน แต่ทัศนะของจิตร ภูมิศักดิ์เป็นการมองจากกระแสการต่อต้านการดำเนินนโยบายของประเทศไทยที่มีต่อเพื่อนบ้านในช่วงทศวรรษ 2480 ที่รัฐไทยพยายามสร้างชาติให้ยิ่งใหญ่โดยการพยายามอ้างความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เพื่อผนวกดินแดนเหล่านั้นในฐานะที่เคยเป็นของไทยมาก่อน

จิตร ภูมิศักดิ์ได้แสดงทัศนคติต่อประวัติศาสตร์ของเพื่อนบ้านว่า แม้รัฐไทยและกัมพูชามีพัฒนาการร่วมกันมาในอดีต แต่มิได้หมายถึงรัฐไทยมีสิทธิกล่าวอ้างความชอบธรรมในการกล่าวอ้างดินแดนเหล่านี้ควรเป็นของไทย กล่าวได้ว่านี่เป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ชุดใหม่ที่เพิ่งปรากฏในช่วงทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งไม่เฉพาะที่ปรากฏในงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์เท่านั้น สำนักต่อการมีอยู่ของประเทศเพื่อนบ้านเป็นสำนักร่วมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนอื่น ๆ ด้วยที่ต้องการให้รัฐเน้นความเข้าใจและความเป็นมิตรต่อประเทศเพื่อนบ้านมากกว่าการคุกคามหรือการเป็นศัตรู ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

ข้อเสนอของจิตร ภูมิศักดิ์ต่อจินตภาพประวัติศาสตร์ไทยจึงไม่ได้มองพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทยที่โดดเดี่ยวเป็นเส้นตรงแบบที่สำนักประวัติศาสตร์กระแสหลักมอง หากแต่จิตร ภูมิศักดิ์มองอย่างเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ หรือกลุ่มชนชาติอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กันอย่างมีพัฒนาการร่วมกัน แสดงให้เห็นความแตกต่างจากวาทกรรมของกลุ่มนักชาตินิยมแบบหลวงวิจิตรวาทการที่เน้นแต่การสร้างประวัติศาสตร์แบบเชื้อชาตินิยมที่เน้นความยิ่งใหญ่ของกลุ่มเชื้อชาติไทยในงานเขียนเรื่อง *ประวัติศาสตร์สนทนา ดำเนินแห่งนครวัด* จิตร ภูมิศักดิ์ได้สะท้อนให้เห็นผ่านทัศนะของสุธีร์ ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวยุวชนชาวไทยที่ได้ไปเยี่ยมขมนครวัดและก่อให้เกิดบท “สนทนา” ทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นแนวคิดของเขา ดังทัศนะดังกล่าวนี้

“...และโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาติด้วยแล้ว ถ้าหากเราลืมเรื่อง เวลา คือยุคสมัย และสภาพความเป็นจริงของแต่ละยุคสมัยเป็นพื้นฐานเสียแล้วละก็ เราจะไม่มีวันเข้าใจกันได้เลย การศึกษาแทนที่จะเป็นไปเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีระหว่างชาติ กลับอาจจะนำไปสู่

ความแตกแยกแค้นเคืองได้ง่ายดายเหลือเกิน...”¹⁷

คำกล่าวนี้เป็นการย้อนกลับไปสู่การโต้ตอบกับแนวคิดและวิธีการของรัฐในยุคนครสวรรค์ 2480 ที่เน้นการอ้างลัทธิชาตินิยมที่นำไปสู่การเรียกร้องดินแดนจากฝรั่งเศส และอาจนำไปสู่การทำสงครามกับเพื่อนบ้านได้โดยง่าย

ในงานชิ้นสุดท้ายของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* เปรียบเสมือนกับการตกผลึกทางความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ ต่อจินตภาพประวัติศาสตร์ของชุมชนความเป็น “ชาติ” ของรัฐไทย ในการย้อนอดีตค้นหาร่องรอยความเป็นมาก่อนที่จะมาเป็นรัฐประชาชาติในปัจจุบัน น่าสนใจอย่างยิ่งว่างานชิ้นนี้เป็นวาทกรรมที่ตอบโต้กับวาทกรรมกระแสหลักอย่างชัดเจน อย่างแรกคือ แม้จิตร ภูมิศักดิ์ไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนถึงการต่อต้านการเปลี่ยนชื่อ “สยาม” เป็น “ประเทศไทย” ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹⁸ (ได้มีการนำประเด็นนี้มาอภิปรายหลายครั้งในสภาวาระรัฐธรรมนูญ ดังเช่นในรายงานการประชุมสภาวาระรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ.

¹⁷ จิตร ภูมิศักดิ์, *ประวัติศาสตร์ชนบทา ดำเนินแห่งนครวัด* (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2525) น. 116. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

¹⁸ ในบันทึกของปรีดี พนมยงค์ ที่ได้บันทึกไว้ในภาษาฝรั่งเศสเรื่อง “MA VIE MOUVEMENTEE” และมีผู้แปลในชื่อ *ความเป็นมาของชื่อ “ประเทศสยาม” กับ “ประเทศไทย”* ในบันทึกฉบับนี้ ปรีดีชี้ให้เห็นว่าที่มาของแนวคิดในการเปลี่ยนชื่อประเทศดังกล่าวเป็นของหลวงวิจิตรวาทการ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม โดยการรวบรวมเอาชนเชื้อชาติไทยที่อาศัยอยู่ในที่ต่าง ๆ ในประเทศเพื่อนบ้าน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “มหาอาณาจักรไทย” (Pan-Thai) มาจากการเสนอการประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาด่วนนอกกระเบียบวาระ และคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงนามให้ตราเป็นรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2482 โปรดดูประเด็นการถกเถียงเกี่ยวกับกาเปลี่ยนชื่อจาก “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” ใน โครงการ “ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย,” *รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์: ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526), น. 81-97; และ Kobkua Suwanthat, *Thailand’s Durable Premier Phibun Through Three Decade 1932-1957* (Oxford University Press, 1985); Judith A. Stowe, *Siam becomes Thailand: A Story of Intrigue* (University of Hawaii Press, Honolulu, 1991); Charnvit Kasetsiri, “From Siam to Thailand: What is in a Name,” ใน โครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย-สยาม: นามนั้นสำคัญไฉน” จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542; Craig J. Reynolds (ed.) *National Identity and Its Defenders* (Chiangmai: Silkworm Books, 1993) และรายละเอียดในเอกสารการประชุมคณะรัฐมนตรีการเปลี่ยนชื่อประเทศในปี พ.ศ. 2482 จากงานสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประเทศไทย” อายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศปี 2482, *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 8 (มิถุนายน 2547): 77-105.

2492 และ พ.ศ. 2504)¹⁹ จนกระทั่งต้นทศวรรษ 2500 จิตร ภูมิศักดิ์ได้เขียนเรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* โดยย้อนกลับไปวิวาทะในประเด็นนี้อีกครั้ง หากแต่จิตร ภูมิศักดิ์ไม่ได้เสนอความคิดในทางเดียวกับปรีดี พนมยงค์ ในแง่การหาความหมายหรือที่มาของชื่อ “สยาม” หากเขาได้รื้อถอนวาทกรรมกระแสหลักในการสร้างความรับรู้ให้แก่สังคมไทยของกลุ่มผู้นำและกลุ่มปัญญาชนหัวอนุรักษ์ที่มีต่อจินตภาพของเรื่อง “เชื้อชาติไทย” ไม่ว่าจะป็นงานของหลวงวิจิตรวาทการที่เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย²⁰ หรืองานของพระยาอนุมานราชธนเรื่องของชาติไทย²¹ รวมทั้งงานของ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล เรื่อง “สยาม” หมายความว่าอะไร?²² งานเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการผลิตวาทกรรมว่าด้วยความรู้เรื่อง ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” สู้สังคมในแง่ที่มีความสอดคล้องกันในการช่วยสร้างภาพความยิ่งใหญ่ของกลุ่มเชื้อชาติไทย

ในการรื้อถอนวาทกรรมชุดเก่าในการสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ของจิตร ภูมิศักดิ์ประการแรกคือ การย้อนกลับโต้แย้งความเห็นของบรรดากลุ่มคนที่จิตร ภูมิศักดิ์เรียกว่าเป็นปัญญาชนกลุ่มอนุรักษ์นิยมว่า

“...เรื่องของชื่อเมืองไทยที่เรียกกันว่า ‘สยาม’ นี้ อันที่จริงก็เป็นเรื่องเก่า ๆ ที่มีผู้เขียนสืบสาวและอธิบายกันมานานแล้ว, การนำมารื้อฟื้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่นี้ ด้านหนึ่งจึงดูออกจะเป็นเรื่องซ้ำซากน่าเบื่อเต็มที; แต่อย่างไรก็ดี ถ้าท่านได้ติดตามอ่านข้อเขียนนี้จนตลอดแล้ว ก็คงจะสังเกตได้ว่าข้อเขียนนี้ได้เข้าสู่ปัญหาการสืบสาวที่มาของคำสยามและความหมายของคำสยามจากจุดยืนที่ต่างกับผู้

¹⁹ โปรดดูรายละเอียดใน โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *สยามหรือไทย จากการอภิปรายของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544).

²⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, *งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย* (กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504).

²¹ พระยาอนุมานราชธน, 100 ปี พระยาอนุมานราชธน: หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 เรื่องของชาติไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, องค์การค้ำของคุรุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2539). (จัดพิมพ์ในวาระครบรอบ 100 ปี ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2531).

²² ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “เรื่องสยามหมายความว่าอะไร?,” ใน *สุนนชาตินิพนธ์* (คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507) น. 34-108. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ต.ม. จ.ช. ภ.ป.ร. 3 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม 2507).

เขียนอื่น ๆ ในอดีตที่เคยเขียนกันมาแล้ว”²³

การกล่าวถึงที่มาของการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ให้เหตุผลไว้ว่าเป็นการปฏิเสธการที่นักปราชญ์ทางพงศาวดารและประวัติศาสตร์โดยจิตร ภูมิศักดิ์กล่าวถึงชื่อของ ม.ร.ว. สุนทรชาติ สวัสดิกุล และ หม่อมเจ้าทองทิฆายุ ทองใหญ่ ม.ร.ว. ศิกฤทธิ ปราโมช เป็นต้น²⁴ ซึ่งคนเหล่านี้สืบสาวหาที่มาของความหมายของคำ “สยาม” โดยยึดติดกับภาษาบาลีและสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของชนชั้นสูง และที่จิตร ภูมิศักดิ์ไม่ได้เอ่ยนามตรง ๆ หากแต่เอ่ยในนาม “นักชาตินิยม” อันหมายถึงหลวง วิจิตรวาทการ และเอ่ยพาดพิงพระนามของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ในงานเขียนของเขาว่า “...นี่คือแนวทางใหม่ที่ เราจะต้องบุกเบิกศึกษากันไป... โดยต้องสลัดทิ้งคำอธิบายที่ไม่ถูกต้องและไร้การ ตรวจสอบอย่างจริงจังของบรรดานักพงศาวดาร หรือ บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย คนหนึ่งคนเดียวในอดีตเสีย... ในฐานะงานบุกเบิกที่จะต้องแผ้วถาง ต้องรื้อ ต้อง ฟันไปทุกแ่งมุม งานที่ต้องสำรวจ วิเคราะห์ บุกเบิกใหม่นั้น จะต้องทำกันต่อไปอีก มาก...”²⁵ นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ยังรื้อถอนมายาคติของความรู้ที่ถูกสร้างโดยนัก วิชาการตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่ถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างอิงให้กับงานของกลุ่มนักวิชา การสายอนุรักษนิยม เช่น งานของ Paul Benedict นักนิรุกติศาสตร์ชาวอเมริกัน เขียน เรื่อง *Thai, Kadai and Indonesia a New Alignment in Southeast Asia*²⁶ ซึ่งเป็น งานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชาติวงศ์ของชาวเอเชียอาคเนย์ หรืองานของ William Clifton Dodd ผู้เขียนหนังสือที่โด่งดังเป็นที่รู้จักกันดี และถูกปัญญาชนอนุรักษนิยม นำไปใช้อ้างอิงอย่างแพร่หลาย คืองานเขียนเรื่อง *The Tai Race: Elder Brother of the Chinese, Results of Experience, Exploration and Research*²⁷ โดยอาศัย

²³ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของ ชื่อชนชาติ (ฉบับสมบูรณ์) เพิ่มเติม ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2535), คำนำ. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

²⁴ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม, น. 221-218.

²⁵ จิตร ภูมิศักดิ์, โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, น. 326, 286. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

²⁶ อ้างจากงานของจิตร ภูมิศักดิ์, อันเนื่องมาจากความเป็นมา: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม (กรุงเทพฯ: ไหมงาม, 2524), น. 234.

²⁷ William Clifton Dodd, The Tai Race: Elder Brother of the Chinese, Results of Experience, Exploration and Research (Bangkok: White Lotus, 1996).

งานเหล่านี้สร้างโครงเรื่องที่ใช้ให้เห็นแต่ความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย เป็นการสร้างมโนภาพที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของตน คือภาพการอพยพของเผ่าพันธุ์เชื้อสายไทยที่ยิ่งใหญ่ในอดีตจากอาณาจักรยุคก่อนเข้าสู่อาณาจักรในดินแดนแหลมทอง จนกระทั่งสร้างอาณาจักรสุโขทัยที่รุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสืบต่อเนื่องกันมา

สิ่งที่นักวิชาการตะวันตกสร้างความรู้ให้แก่ชาวพื้นเมืองในภูมิภาคแห่งนี้ และชนพื้นเมืองได้ลอกตามองค์ความรู้ที่ตะวันตกสร้างไว้ เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของอังกฤษคือ D.G.E. Hall ได้เขียนไว้ในคำนำหนังสือคลาสสิกของเขาเรื่อง *A History of Southeast Asia* ว่า “...ประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เขียนโดยพวกยุโรป เขาไม่ได้มองเอเชียอย่างที่มีนัยเป็นอยู่ หากแต่เป็นการมองจากทัศนะของยุโรป ‘Europe-centric’...”²⁸ ดังนั้นจึงมีความพยายามของชาวพื้นเมืองที่จะหลุดพ้นจากการครอบงำความรู้โดยการเขียนประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมา ดังเช่นกรณีของพม่าที่อำนาจการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพม่าตกเป็นของอังกฤษนับแต่อังกฤษเข้าปกครองพม่า และอินโดจีนที่อำนาจการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์กลายเป็นงานเขียนของชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาปกครอง โดยที่ชาวตะวันตกไม่เคยให้ความสนใจเอกสารพื้นเมือง เช่น พงศาวดาร ตำนาน นิทาน เป็นต้น เอกสารเหล่านี้ไม่เคยได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากชาวตะวันตกหรือแม้แต่ชนชั้นนำชาวพื้นเมืองเอง เช่น สยาม เป็นต้น จิตร ภูมิศักดิ์ตระหนักต่อการครอบงำนี้เช่นกัน ดังที่เขาเองได้ต่อต้านกลุ่มนักปราชญ์ปัญญาชนไทยที่ยึดเอาความรู้ที่ตะวันตกสร้างเป็นคัมภีร์อ้างอิง เขาได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่าทัศนะของชาวตะวันตกเป็นทัศนะที่ครอบงำและเป็นอันตรายต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ในขณะที่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 แนวคิดในเชิงต่อต้านตะวันตก (ในแง่ต่อต้านการครอบงำการรังสรรค์ความรู้เกี่ยวกับไทยหรือประเทศเพื่อนบ้าน) เช่นนี้ยังไม่ปรากฏให้เห็นในสังคมไทย งานของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงเป็นการเปิดมุมมองและถกเถียงกับทัศนะของนักวิชาการตะวันตกรวม

²⁸ D.G.E. Hall, *A History of Southeast Asia* 3rd edition (London: St. Martin Press & MacMillan, 1968), p. iii; และนิธิ เอียวศรีวงศ์ได้ขยายความนี้ต่อว่า ทัศนะในงานเขียนของชาวตะวันตกที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ดูราวไม่ต่างอะไรกับการสังเกตุการณ์ “จากกรานเรือหรือเมืองบ้อมที่เป็นโรงเก็บสินค้าของฝรั่ง” ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), น. 4. และดูความสำคัญของการเริ่มศึกษาถึงเอกสารพื้นเมืองในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน D.G.E. Hall, *Historians of South East Asia: Historical Writing on the Peoples of Asia* (London: Oxford University Press, 1961).

ทั้งกลุ่มปัญญาชนไทยที่คล้อยตามทัศนคติของชาวตะวันตกด้วย ฉะนั้น วิธีการมอง และศึกษาประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์จึงมีลักษณะมุมมองคล้ายคลึงกับวิธีการ ที่เรียกว่า *Autonomous Histories*²⁹ อันเป็นแนวการศึกษาที่เน้นการมองจากพัฒนา การภายใน หรือศึกษาผ่านบริบทของความเป็นเอเชียอาคเนย์ นั่นคือ การปฏิเสธ การมองผ่านแว่นหรือทัศนคติของคนภายนอก เช่น มองผ่านทัศนคติของคนตะวันตกที่ อาจไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงถึงลักษณะการดำรงอยู่ของพัฒนาการทางสังคม และวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง สิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ต้องการคือ การหันกลับมาให้ ความสนใจต่อบริบทของกลุ่มชนพื้นเมืองในที่ต่างๆ ที่ต่างมีพัฒนาการของตนเอง ดังนั้นเขาจึงไม่ยอมรับผลงานที่ผลิตด้วยกลุ่มปัญญาชนอนุรักษ์นิยมและกลุ่ม ชนชั้นผู้ปกครองรัฐดังที่เขากล่าวไว้ว่า “...เราพากันดูถูกตำนานของเราเอง แล้วหันไป เรียนเรื่องของเราจากผลงานฝรั่งและอังกฤษทำไว้, ขณะเดียวกันก็รีบเชื่อถือเรื่อง ราวที่พวกนักเขียนประวัติศาสตร์ชาวยุโรปสันนิษฐานและวางแนวทางทั่วไป...”³⁰ นอกจากนี้เขายังได้วิเคราะห์ต่อไปว่า

“นี่แหละคือผลร้ายของการเรียนประวัติศาสตร์โดยวิธีผิดๆ ที่พวกฝรั่งถ่ายทอดทิ้งไว้ให้ นั่นคือ แทนที่จะเขียนประวัติศาสตร์ของสังคมไทยอยู่ภายใต้การ รวมศูนย์ทางเศรษฐกิจและการเมืองเดียวกัน ซึ่งสังคมนี้ประกอบขึ้นด้วยหลาย ชนชาติอันมีไทย ลาว เขมร มลายู ฯลฯ เรากลับถูกพวกฝรั่งจูงให้ไปมุ่งเรียนแต่ ประวัติศาสตร์ของชนเชื้อชาติไท-ไต, ไปสืบสาวราวเรื่องของสังคมน่านเจ้าในเขต ยูนนานในเขตของประเทศจีนเสียเป็นคั้งเป็นแคว แล้วมาเริ่มศึกษาประวัติของ ชนชาติในแหลมทองเอาเมื่อสุโขทัยและศรีอยุธยา. การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ที่ถูกต้องจะต้องเริ่มกันใหม่ นั่นคือ ศึกษาประวัติความเป็นมาแห่งสังคมพื้นดิน อันเป็นเอกภพพื้นนี้ ศึกษาย้อนกลับขึ้นไปตามลำดับจากอยุธยาไปสู่ละโว้, พิมาย, สุโขทัย, โยนก, นครศรีธรรมราช, ไชยาหรือศรีวิชัย, จานาศุประ, ทวาราวดี, พนม หรือสุทธาน ฯลฯ ศึกษาให้ทราบว่าสังคมบนเอกภพแห่งดินแดนนี้ พัฒนาขึ้นมา จากลักษณะใดมาสู่ลักษณะใด มีประวัติศาสตร์ของชนชาติใดมาบ้างบนพื้นดินนี้”

²⁹ โปรดดูงานศึกษาในแนว *Autonomous Histories* ใน John Smail, “On the Possibility of an Autonomous History of Modern Southeast Asia,” in *Autonomous Histories, Particular Truths: Essay in Honor of John Smail*, edited by Sears Laurie, (Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin, Monography Number 11, 1993), pp. 37-70.

³⁰ จิตร ภูมิศักดิ์, *อันเนื่องมาจากความเป็นมาฯ: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*, หน้าแรก.

และทั้งหมดนี้รวมกันคือประวัติศาสตร์ของประเทศไทย อันประกอบด้วยหลาย
ชนชาติ และผ่านยุคสมัยมาหลายสมัย...³¹

การที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้พยายามรื้อถอนความคิดว่าด้วยลัทธิชาตินิยมสุดโต่งของกลุ่มผู้นำในยุคทศวรรษ 2480 ที่อาศัยฐานความรู้ที่เป็นมายาคติของกลุ่มนักวิชาการตะวันตกในการพยายามสร้างจินตภาพให้ประชาชนในรัฐเชื่อว่าไทยเป็นเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ที่ยิ่งใหญ่กว่าชาติอื่น ๆ เช่นเคยยิ่งใหญ่กว่าจีนในอดีต อีกทั้งผู้คนที่อยู่ในประเทศเพื่อนบ้านรายรอบประเทศไทยก็ล้วนเป็นเผ่าไทยด้วยกันทั้งสิ้น รัฐไทยในทศวรรษ 2480 จึงพยายามสร้างสำนึกการรวม “มหาอาณาจักรไทย” ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมดผ่านการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์

ขณะที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เสนอวาทกรรมใหม่ในงานเรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* ว่า ชุมชน “ชาติ” ในปัจจุบันเป็นชุมชน “ชาติ” ที่มีความหลากหลาย ที่มีที่มาจากความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ สิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์พยายามสร้างวาทกรรมในตอนต้นของทศวรรษ 2500 คือการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ที่บอกเล่าจินตภาพที่แตกต่างไปจากเดิม อันเป็นจินตภาพที่สอดคล้องกับสำนึกในทศวรรษ 2470 ที่สำนึกเรื่อง “ชาติ” ได้แพร่กระจายในหมู่ประชาชนมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ. 2475 ดังที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้กล่าวถึงความหมายของ “สยาม” ที่เริ่มมีนัยหมายถึง “ชาติ” ที่เป็นรัฐประชาชาติ ดังจะพบว่ามีกระบวนการประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างสำนึกร่วม อาทิ เพลงชาติ ธงชาติ และการเปลี่ยนชื่อประเทศในที่สุด ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ได้แสดงทัศนะให้เห็นว่า

“...ความหมายของสยามชั้นหลังสุดนี้ จึงมิได้หมายถึงชนชาติ, มิได้เป็นชื่อชนชาติไท-ไต ตามความหมายเดิมของมันอีกต่อไปแล้ว... หากหมายถึงดินแดนที่เป็นเอกภาพอันหนึ่งซึ่งภายในดินแดนนี้มีประชาชนหลายเชื้อชาติร่วมกันเป็นเอง นั่นคือเป็นชื่อของรัฐประชาชาติรัฐหนึ่งไปโดยเด็ดขาด และมิได้เป็นชื่อเฉพาะของชนชาติใดชนชาติเดียว ไม่ว่าเขาจะเป็นชนชาติเขมร, ลาว, มอญ, กะเหรี่ยง, มลายู, ส่วย, ไทย ฯลฯ ทุกคนล้วนมีศักดิ์และสิทธิ์ในฐานะเป็นประชาชนชาว

³¹ จิตร ภูมิศักดิ์, *อันเนื่องมาจากความเป็นมา: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*, หน้าปกหลัง. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

สยามเท่าเทียมกัน นี่คือความหมายและสำนึกใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเกิด
รัฐประชาชาติ³²

ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การลงไปหาความหมายของคำ “สยาม” ของ จิตร ภูมิศักดิ์ จึงไม่ใช่สำนึกที่ชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ในอดีตที่มาของคำและผู้คนใน ผืนแผ่นดินไทยเพียงกลุ่มเดียว เพราะสยามในอดีตและปัจจุบันคละคล้าไปด้วยชน กลุ่มที่มีความหลากหลายผสมผสานกันอยู่ในรัฐประชาชาติหรือประเทศไทยในปัจจุบัน การที่สืบค้นหาประวัติของชนชาติต่างๆ จำเป็นต้องเลิกอุปาทานลัทธิชาตินิยม ออกไป นอกจากนี้ยังต้องเลิกอคติการดูถูกทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์³³ ดังที่เขากล่าวถึง การสืบค้นหาร่องรอยของสยามในอัสสัมว่า

“...ข้าพเจ้ากล่าวถึงร่องรอยของสยามในอัสสัมโดยวัตถุประสงค์ทางอักษร ศาสตร์และประวัติศาสตร์เท่านั้น, มิได้กล่าวในแง่ชาตินิยมที่เพื่อฝันจะไปปลูก ปล้ำเอาคนเหล่านั้นให้มาเป็นคนไทย, หรือเพื่อฝันที่จะรวมชนเชื้อชาติใดเหล่านั้นเข้ามาไว้ใน มหาอาณาจักรไทย อันลมๆ แล้งๆ ; และก็ได้กล่าวถึงด้วยความ สำนึกที่ว่า ในรัฐประชาชาติหนึ่งๆ นั้น ประชาชาติย่อมประกอบด้วยชนที่มีเชื้อ ชาติมาจากชนหรือเชื้อชาติต่างกัน และมีองค์ประกอบเป็นชนชาติส่วนน้อย หลายชนชาติ... แม้ประเทศไทยปัจจุบันนี้องค์ประกอบของประชากรก็มีลักษณะ เช่นเดียวกัน³⁴

ข้อเสนอที่เป็นวาทกรรมใหม่ของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงเป็นการค้นหาความ หมายที่มาของคำ “สยาม” ในอดีตเพื่อชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไม่ได้ มีที่มาจากกลุ่มชนเชื้อชาติเดียว คือ เชื้อชาติไทย แต่มีที่มาจากกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม ถูกเรียกชื่อต่างๆ ตามบริบทของยุคสมัยและกลุ่มคน และกลุ่มคนเหล่านี้ มีพัฒนาการร่วมกันมา トラบจนกระทั่งรัฐไทยเข้าสู่รัฐประชาชาติ คนกลุ่มเหล่านี้ กลายเป็นประชากรในดินแดนรัฐไทยหรือสยามที่ทุกคนมีความเท่าเทียมกันใน

³² จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมฯ, น. 235. (เน้นข้อความโดย ผู้เขียน).

³³ เรื่องเดียวกัน, น. 239-140.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 4.

ฐานะพลเมืองของ “ชาติ” ในฐานะที่เป็นรัฐประชาชาติ

ฉะนั้นในอดีต เมื่อจิตร ภูมิศักดิ์สืบค้นหาความหมายของคำว่า “สยาม” เขาพบว่าชาวสยามมี “ตัวตน” ในอดีตและถูกเรียกชื่อต่าง ๆ กันไปตามหลักฐานในภาษาต่าง ๆ เช่น ซาม-ซาน-เซม-เซียม-ชยาม-เสียม ฯลฯ แต่ไม่ว่าจะถูกเรียกในชื่ออะไรก็ตาม งานของจิตร ภูมิศักดิ์ได้แสดงให้เห็นนัยที่สำคัญกว่านั้น คือแสดงถึงพัฒนาการกลุ่มวัฒนธรรมทางเชื้อชาติที่เป็นปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในอาณาบริเวณที่ถูกเรียกว่าเอเชียอาคเนย์นี้ ต่างมีปฏิสัมพันธ์ทั้งในทางบวก คือการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ภาษา จากความสัมพันธ์ดั้งเดิมซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสายเลือด หรือญาติพี่น้อง เป็นกลุ่ม เป็นครอบครัว เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบเมืองที่เกิดการจัดสรรทางอำนาจ และพัฒนาไปในทางลบ คือการใช้กำลังเข้าปกครองชนชาติอื่นที่อ่อนด้อยกว่า

กล่าวโดยสรุป งานเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ คือความพยายามที่จะสร้างวาทกรรมใหม่อันเป็นจินตภาพประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในอีกทัศนะหนึ่ง ทั้งนี้จากการศึกษาด้วยวิธีการนิรุกติศาสตร์ประกอบกับการค้นคว้าการใช้หลักฐานของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นตำนาน วรรณคดี หรือกฎหมายพื้นเมืองต่าง ๆ ทำให้เขามีมุมมองที่แตกต่างจากกลุ่มที่สร้างวาทกรรมกระแสหลัก ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่างานเขียนถึงความเป็นมาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ของเขาเป็นการตอบโต้วาทกรรมกระแสหลักที่สร้างความรู้ครอบงำสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง

วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของมาลัย ชูพินิจ

นอกเหนือจากงานเขียนในลักษณะที่เป็นงานด้านประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์แล้ว จะพบว่าในงานประเภทนวนิยาย ได้ปรากฏแนวคิดด้วยชาติที่มีที่มาจากรากของความเป็น “ชุมชน” เช่นงานเขียนนวนิยายของมาลัย ชูพินิจ ที่ได้เสนอจินตภาพเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ผ่านชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่งในนวนิยายเรื่อง *ทุ่งมหาราช* ซึ่งเขาเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2495 นวนิยายเรื่องนี้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐาน การบุกเบิกของชุมชนที่เปรียบเสมือนอดีตชีวิตประวัติของบรรพบุรุษของครอบครัวมาลัย ชูพินิจ ซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมคือจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน ดังที่เขากล่าวไว้ในคำนำในการเขียนเรื่องนี้ว่า เขียนขึ้นเพื่อความจำและรำลึกถึงประวัติการต่อสู้ของบรรพบุรุษในการสร้างหมู่บ้าน สร้างเมืองขึ้นมาว่า

“ทำนองเดียวกับทุกประเทศและชาติ หมู่บ้านและตำบล มีประวัติของมัน ไม่มากก็น้อย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ถึงกระนั้น ความมุ่งหมายของข้าพเจ้าในการ

เขียน 'ทุ่งมหาธาต' ก็มีได้ปรารถนาจะให้เป็นที่ประวัตินของตำบลคลองสวนหมาก ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนนามกันมาเป็นนครชุม หรือประวัติของชาวบ้านนั้นโดยแท้จริง มากไปกว่าเสมือนบันทึกของเหตุการณ์ประจำยุคประจำสมัย ซึ่งผ่านมาในชีวิต ชาวเจ้า และก่อนหน้าชาวเจ้าขึ้นไป... ด้วยประการฉะนี้ 'ทุ่งมหาธาต' ก็อาจจะ หลีกหนีไม่พ้นจากภาพชีวิตบุคคลประจำยุคที่ปรากฏในท้องเรื่อง ภาพของเมือง และตำบลซึ่งสร้างขึ้นด้วยความทุกข์ทรมานของบุคคลเหล่านั้น...³⁵

มาลัย ชูพินิจได้แสดงภาพจินตนาการให้เห็นผู้คนที่ยอพยพเข้ามาตั้งรกราก อยู่ในชุมชนเล็กๆ ที่เรียกว่าคลองสวนหมากเมื่อ 60 กว่าปีก่อน พ.ศ. 2495 ว่า "...นคร ชุมยังเป็นคลองสวนหมากพร้อมด้วยเขี้ยวเรือผ่าซัดตะและมุงแฝกไม้กีสบหลังคา และบ้านไร่เพียงมีพวกเวียงจันทน์อพยพมาอยู่ไม่กี่ครอบครัว เนินกำแพงเมืองเก่าชั้น นอกยังไม่ถูกทำลายลงมากมณน..."³⁶ การกล่าวถึงกลุ่มชนที่ยอพยพเข้ามา คือชาว เวียงจันทน์ที่ผู้เขียนไม่ได้เรียกว่าลาวหรือลาวเวียงจันทน์เช่นที่ทางราชการมักเรียก เขาได้ให้ภาพผู้คนที่หลังไหลอพยพมาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแห่งนี้ว่ามาจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่นกลุ่มของพะโป้ ซึ่งเป็นชาวไทยใหญ่จากฝั่งพม่า เข้ามาทำ สัมปทานป่าไม้พร้อมกับกลุ่มคนงานทำป่าไม้อันได้แก่พวกกะเหรี่ยง ก่อให้เกิดความ ขัดแย้งในวิถีการใช้ทรัพยากรป่ากับกลุ่มชาวบ้าน หรือการเข้ามาอยู่ของชุมชนอื่น จากสุโขทัยและจากเวียงจันทน์ เป็นต้น ดังตอนหนึ่งของนวนิยายที่กล่าวว่า

"...หลายครัวเรือนที่โยกย้ายจากสุโขทัย และในเมื่อข้ามมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ ที่นั่น และอีกหลายครัวเรือนที่อยู่อพยพมาจากเวียงจันทน์ ติดตามมิตรสหาย และญาติพี่น้องก่อนหน้าขึ้นไปมาอยู่ที่บ้านไร่... ล้วนแล้วแต่เป็นสัญญาณของความ เคลื่อนไหวและความคลี่คลายขยายตัวของคลองสวนหมากในอนาคตทั้งสิ้น..."³⁷

ภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนที่ต่างมาจากที่ต่าง ๆ กันจนรวมตัวเป็น ชุมชนที่ใหญ่มากขึ้นเป็นภาพที่นวนิยายแสดงให้เห็นประวัติความเป็นมาของชุมชน ที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันบุกเบิกถางพงเพื่อสร้างบ้าน ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ภัย

³⁵ เรียมเอง (นามปากกา), ทุ่งมหาธาต (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2543), คำนำ.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 3.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 67.

จากโรคร้าย (อหิวาต์) ภัยจากโจรที่ปล้นสะดม และภัยจากการเอาเปรียบจากกลุ่มพ่อค้าและการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ภัยจากการใช้อิทธิพลของข้าราชการกล่าวได้ว่าจินตภาพของ “ชาติไทย” ที่สะท้อนในงานของมาลัย ชูพินิจ ขึ้นนี้ไม่สอดคล้องกับจินตภาพของรัฐ เพราะเป็นการเล่าเรื่องจากพื้นฐานของชุมชนระดับเล็ก ๆ ในสังคม คือครอบครัวและหมู่บ้าน ฉะนั้นภาพที่เขาสะท้อนในนวนิยายคือผ่านตัวละครสำคัญคือ รื่น ซึ่งเป็นผู้ที่ต่อสู้เพื่อสร้างชุมชนให้มั่นคงแข็งแรง ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นการใช้อำนาจและอิทธิพลจากการกระทำของบุคคลในวงการราชการ

ดังนั้นหากใช้งานชิ้นนี้เปรียบเสมือนการเล่าความเป็นมาชุมชน “ชาติ” มาลัย ชูพินิจได้สะท้อนให้เห็นจินตภาพเรื่อง “ชาติไทย” ที่มาจากการก่อร่างสร้างตัวของคนเล็ก ๆ ในชุมชนที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรค ทั้งภัยธรรมชาติและภัยจากมนุษย์ด้วยกันเอง จินตนาการของ “หมู่บ้าน” หรือ “ชาติ” เช่นนี้จึงเต็มไปด้วยชีวิตและเลือดเนื้อ การต่อสู้ของคนในชุมชน ขณะเดียวกันก็สะท้อนภาพบางส่วนของอำนาจรัฐที่พยายามเข้าไปแทรกแซงด้วย รวมทั้งรัฐก็เอื้อผลประโยชน์ให้กับบุคคลบางกลุ่ม เช่น พ่อค้าไม้ เป็นต้น

ภาพสะท้อนในนวนิยายของมาลัย ชูพินิจ กล่าวได้ว่าเป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แบบใหม่ที่มีโครงเรื่องที่แตกต่างไปอีกแบบหนึ่ง เป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติ” ที่มีที่มาจากชนชั้นล่างของสังคม อันมีที่มาจากชุมชนระดับเล็ก ๆ คือ หมู่บ้าน ที่ต่างจากกระแสหลักที่ “ชาติ” เริ่มมาจากชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นรัฐหรืออาณาจักร

ฉะนั้นวาทกรรมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าด้วยจินตภาพของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ได้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนโครงเรื่องประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนการเล่าหรือบรรยายประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก กล่าวคือ การเสนอว่าความเป็นมาหรือรากเหง้าของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ไม่ได้เริ่มจากชุมชนขนาดใหญ่ เช่น อาณาจักร ดังเช่นวาทกรรมกระแสหลักเสนอ หากแต่มาจากชุมชนเล็ก ๆ ที่กระจัดกระจายตัวอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ และพื้นฐานแรกสุดของชุมชนคือหมู่บ้านนั่นเอง นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนที่มีที่มาจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ประวัติของกลุ่มชนเหล่านี้ที่ต่อมากลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติ หรือ “ชาติไทย” จึงมีทั้งความขัดแย้งและการประนีประนอม การต่อสู้ช่วงชิงในกลุ่มต่าง ๆ ฉะนั้นประวัติศาสตร์ชาติจึงไม่ได้มีความเป็น “เอกภาพ” อย่างที่รัฐได้พยายามสร้างมายาภาพ ที่สำคัญคือรากฐานของ “ชาติ” มาจากคนกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์เหล่านี้ต่างหากที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ “ชาติ” ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่ปรากฏภาพของกษัตริย์ผู้ปกครองเท่านั้น ดังเช่น

ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” กระแสหลักสร้างมาตลอด ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าประชาชนที่เป็นรากหญ้าของแผ่นดินเป็นส่วนสำคัญของชาติ มิใช่เฉพาะพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นผู้ปกครองเท่านั้น

2. วาทกรรมเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” และ “ความรักชาติ” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ในกระบวนการสร้างความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” สิ่งหนึ่งที่วาทกรรมกระแสหลักพยายามอธิบายควบคู่มาด้วยกันคือสิ่งที่นิยามถึงความเป็นไทย ซึ่งกลุ่มผู้นำหรือกลุ่มปัญญาชนอนุรักษ์นิยมหมายถึง “อัตลักษณ์ไทย”^{๓๓} เพื่อสร้างความสำนึกร่วมเดียวกันและเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชาติของตน การนิยามว่าลักษณะใดที่ถือว่าเป็น “ไทย” โดยเฉพาะการที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างลักษณะ “อัตลักษณ์ไทย” คืออัตลักษณ์ที่มีลักษณะความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ว่าจะ เป็นชนบทรวมเนียมจาริตประเพณี โดยละเลยความหลากหลายของลักษณะ “อัตลักษณ์” ที่แตกต่างของกลุ่มคนในท้องถิ่นต่าง ๆ

ในสมัยการสร้างชาติไทยนับตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ถึง 2490 ที่มีการสร้างรูปธรรมที่บ่งชี้ถึงลักษณะ “อัตลักษณ์ไทย” มากขึ้นจากการสำรวจสมบัติของชาติขึ้น (นับจากมีการก่อตั้งกรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. 2477) โดยเริ่มมีการสำรวจ โบราณสถาน โบราณวัตถุต่าง ๆ มีการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในจังหวัดต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งการจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ” ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร รวมถึงการจัดตั้งหน่วยศิลปากรประจำภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศสำเร็จในปี พ.ศ. 2500 มีการจัดสอบและแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปประจำยัง

^{๓๓} “อัตลักษณ์ไทย” ในที่นี้หมายถึงการให้ความหมาย ความสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่สามารถบ่งบอกหรือเป็นตัวแทนในการแสดงออกถึงความเป็นไทยเพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย เช่น ลักษณะที่บ่งบอกความเป็นไทย ได้แก่ การนับถือ ศาสนาพุทธ การมีสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีภาษาเดียวกันตลอดทั้งศิลปวัฒนธรรม ชนบทรวมเนียมประเพณีต่าง ๆ ร่วมกัน ที่สำคัญบางยุคสมัยถือว่าเชื้อชาติเป็นตัวบ่งชี้สำคัญถึงความเป็นไทย เป็นต้น โปรดดูเพิ่มเติมในงานที่มีการศึกษาถึงประเด็นที่เกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ไทย” มาแล้ว เช่นงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538); สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติและหน่วยศิลปากรต่าง ๆ ทั่วประเทศ³⁸ ถึงแม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุออกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2477 แต่เพิ่งปรากฏความเคลื่อนไหวอย่างจริงจังต่อกระบวนการสำรวจ จัดเก็บ ชูตแต่ง อย่างเอาจริงเอาจังเริ่มชัดเจนในทศวรรษ 2480 นี้เองเมื่อมีการแก้ไขพระราชบัญญัติฯ ในปี พ.ศ. 2484 และทำให้กระบวนการสร้างชาติในด้านศิลปวัฒนธรรมเฟื่องฟูอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการประกาศสถานที่สำคัญทางโบราณสถาน โบราณวัตถุอันเป็นมรดกที่สำคัญของชาติ ผลพวงของประดิษฐกรรมดังกล่าว Maurizio Peleggi³⁹ ได้เสนอว่าเป็นการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ว่าด้วย “มรดกแห่งชาติ” (Nation Heritage) ที่ทำให้เกิดการสร้างสรรคมรดกทางวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งยุคสมัยหนึ่งตอบสนองอุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำ แต่ต่อมาได้กลายเป็นวาทกรรมว่าด้วยการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว อันเป็นกระบวนการสร้างมายาคติว่าด้วยความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมประจำชาติในลักษณะที่ศิลปวัฒนธรรมทั้งหมดเป็นมรดกของชาติ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือของท้องถิ่นแต่อย่างใด

ฉะนั้น เครื่องมือที่สำคัญของรัฐในการสร้างสำนึกร่วมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวดังกล่าว หรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นการสร้าง “อัตลักษณ์ชาติไทย” ขึ้นมา โดยการสร้างสำนึกที่อาศัยเครื่องมือที่เป็นหน่วยงานของรัฐคือ กรมศิลปากร เช่น การจัดตั้งโรงเรียนศิลปากร และการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อเป็นแหล่งผลิตบุคลากรที่มีความรู้เฉพาะด้านศิลปวัฒนธรรมเพื่อสืบทอดและทำหน้าที่สืบสานภารกิจในการทะนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ นอกจากนี้รัฐยังมีการจัดตั้งโรงเรียนนาฏศิลป์ จัดสร้างโรงละครแห่งชาติ ทำให้กระแสน้ำใจของคนในชาติว่าด้วย “ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ” ถูกรัฐนำมาใช้เป็นเครื่องมือดำเนินการสร้างเสริมความเป็นอัตลักษณ์ประจำชาติเป็นระยะยืนยาวนานกว่าหลายทศวรรษ

การที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้วิพากษ์วาทกรรมกระแสหลักและบางส่วนพยายามสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” เช่น งานของจิตร ภูมิศักดิ์ที่กล่าวมาแล้ว จะพบว่าในเวลาเดียวกันกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ายังได้กล่าวอธิบายถึงความแตกต่างของ “อัตลักษณ์ไทย” และความรู้สึก “รักชาติ” ใน

³⁸ ทจข. ศธ. 0701.26/2 เรื่อง ตั้งหน่วยศิลปากร.

³⁹ โปรดดูรายละเอียดในงานของ Maurizio Peleggi, *The Politics of Ruins and Business of Nostalgia* (Bangkok: White Lotus, 2002).

ความคิดเห็นของพวกเขา จะเห็นได้จากการพยายามรื้อถอนการอธิบายโครงเรื่องแบบเดิมของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่พวกเขาพบว่าการจะให้นิยามหรือความหมายใหม่ว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” นั้นจำเป็นต้องให้การอธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์ชาติไทย” และความรู้สึก “รักชาติ” ไปพร้อมกันด้วย เพราะจุดประสงค์ของการสร้างวาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ก็คือต้องการให้คนในชาติได้ทราบถึงคุณลักษณะชาติของตนเพื่อให้เกิดความรักและภูมิใจในชาติของตน อันเรียกได้ว่าชาติที่มี “อัตลักษณ์” เป็นของตนเอง

วาทกรรมเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย”

เมื่อพิจารณางานเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ จะพบว่า สิ่งหนึ่งที่ถือเป็นสำนึกร่วมในงานทุกชิ้นของเขาคือ สำนึกของการเป็น “ชาติ” ที่มีลักษณะการรวม “อัตลักษณ์” ที่มีความหลากหลายทั้งทางวัฒนธรรมและผู้คนที่หลากหลายเชื้อชาติเข้ามาอยู่ร่วมกัน

ด้วยการตระหนักถึงความแตกต่างทั้งทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม จิตร ภูมิศักดิ์จึงเห็นความสำคัญของการศึกษาทางด้านนิรุกติศาสตร์ และเขาได้ใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่ความเข้าใจกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกหลงลืมและถูกละเลย ถึงแม้ว่าเขาไม่ใช่ชนิรุกติศาสตร์โดยอาชีพหากแต่อาศัยความรักความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าทำให้จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นผู้มีความรอบรู้ในหลายๆ ภาษา ดังเช่น เขาได้ค้นคว้าทำพจนานุกรม “ภาษาละหุหรือมุเซอร์” จากการเรียนภาษานี้กับสองพ่อลูกที่เป็นชาวเขาเผ่ามุเซอร์ คือ จักปูและจักกอ ช่วงที่ติดอยู่ในคุกหลายด้วยกัน⁴⁰ อันเป็นความพยายามที่จะให้ภาษาของชนชาติส่วนน้อยที่ถูกรัฐกีดกันและรังแกปรากฏและเป็นที่ยอมรับ นอกจากนั้นเขาได้อธิบายถึงภูมิหลังและรากความเป็นมาของพวกละหุว่าเป็นกลุ่มคนที่มีการปกครองเป็นอิสระ มีรูปแบบการปกครองคล้ายธิเบต มีตัวอักษรเป็นของตนเอง มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง เช่น มีดนตรีของพวกเขาเรียกว่า นอ อะทำ ปิเซี่ยะกู่ เกมา จะโก มีเพลงพื้นบ้านของเขา อีกทั้งประเพณีนับถือผีในธรรมชาติ⁴¹ งานศึกษาด้านนิรุกติศาสตร์นี้เองที่อาจกล่าวได้ว่าช่วยทำให้จิตร ภูมิศักดิ์มีมุมมองที่แตกต่างจากนักประวัติศาสตร์กระแสหลักคนอื่น ๆ

ขณะเดียวกันความสนใจของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่มีต่อวรรณคดีท้องถิ่นทำให้

⁴⁰ ทองใบ ทองเป๋ต, *คอมมิวนิสต์ลาดยาว* (กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2517), น. 46.

⁴¹ จิตร ภูมิศักดิ์, *ภาษาละหุหรือมุเซอร์* (กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2526), น. 18-50.

เขาไม่เห็นด้วย สะท้อนให้เห็นว่าการที่วาทกรรมกระแสหลักไม่ผนวกเอาวรรณคดีเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของ “อัตลักษณ์ของชาติ” รวมทั้งการถูกเหยียดหยามของรัฐจากส่วนกลางต่อจารีตท้องถิ่น ทำให้ “อัตลักษณ์ไทย” ที่ได้รับการสถาปนาเรียบร้อยแล้วเป็นอัตลักษณ์ที่มาจากมรดกของชนชั้นสูงหรือชนชั้นศักดินา ดังที่จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวถึงสำนักชนชั้นปกครองว่า

“...ถูกเหยียดหยามวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยและวรรณคดีท้องถิ่น, ไม่ยอมรับนับเอาวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยทั้งหลายและวรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าไว้ในข่ายวรรณคดีของชาติ...”

ความสำนึกและเข้าใจ คำว่าประชาชนและประเทศไทยของเขาจำกัดวงอยู่เพียงแค่งำแพงวัดและสมาชิกของชนชั้นศักดินา... ภาคเหนือแห่งประเทศไทย ไทโยน ทั้งภาคพายัพพหุฯ กวีเอกของชนชาวล้านนา ก็เป็นสมาชิกของสังคมไทย และได้ยืนเด่นตระหง่านอยู่บนเวทีแห่งศิลปะและวัฒนธรรมอันเลื่องชื่อด้วย คำว่า ทงษ์หิน และคำจ๋ม...

ดินแดนอีสานอันกว้างใหญ่แห่งชนชาวลาวนั้น และพวกเขาเหล่านั้นได้ฝากร่องรอยแห่งความเป็นคนที่มีวัฒนธรรม ภาษา และศิลปะวรรณคดี อันประณีตงามไว้ อย่างน้อยที่สุดก็เจ้าปางคำชาวหนองบัวลำพู ผู้ได้ประพันธ์หนังสือสินไชยที่จับใจคนอีสานมานานนับร้อย ๆ ปี... วรรณคดีท้องถิ่นชาวใต้ที่ได้ปรากฏออกมาเป็นบทมโนราห์, หนังตลุง, กลอนเพลงบอก, กลอนสวด และอื่น ๆ และแน่นอน เขาแทบจะไม่เคยได้บอกเล่าแก่ประชาชนไทยภาคอื่น ๆ เลยว่า ประชาชนชาติส่วนน้อยมลายูสี่จังหวัดนั้นได้มีประวัติการณ์อันยาวนานแห่งศิลปะวรรณคดีที่มีลักษณะเฉพาะชนชาติของเขาด้วย!...⁴²

ขณะที่วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” ของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนและของชุมชนในที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะมรดกทางภาษาและวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อย เช่น วรรณคดีท้องถิ่นของ “ชนชาติไทย-ลาว” เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่าวรรณคดีของกลุ่มชนเหล่านี้เป็นมรดกสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการทางสังคมของกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁴³ และช่วยให้เข้าใจ “อัตลักษณ์” ที่มาจากมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้

⁴² จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแข่งน้ำ, น. 158-160. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

เช่นเดียวกันกับตัวอย่างงานเขียนท้องถิ่นชุดหนึ่ง ได้แก่งานที่เขียนเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มปัญญาชนนักเขียนในท้องถิ่นภาคเหนือ เช่น งานของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นจังหวัดเชียงราย บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ มีผลงานที่ทิ้งไว้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เช่น เรื่อง *สามสิบชาติในเชียงราย* (พ.ศ. 2493) *ไทยสิบสองปันนา* (พ.ศ. 2498) *คนไทยในพม่า* (พ.ศ. 2503) *ชาวเขาในไทย* (พ.ศ. 2507) ในบทนำของหนังสือเรื่อง *ชาวเขาในไทย* ซึ่งถูกนำมาพิมพ์อีกครั้งใน พ.ศ. 2547 สุพจน์ แจ็งเร็ว ได้เขียนถึง บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ว่าเป็นทั้งนักเขียนและนักการเมืองท้องถิ่นที่สนใจศึกษาเรื่องราวมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ของชนเผ่าต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทยและเอเชียอาคเนย์ และผลงานเล่มนี้ของเขาเมื่อถูกตีพิมพ์ก็ได้รับการต้อนรับอย่างดี ทั้งหนังสือพิมพ์และนิตยสารยุคนั้น เช่น *ไทยใหม่* และ *สยามสมัย* ต่างก็กล่าวชื่นชมว่าเป็นงานเขียนสารคดีหมายเลขหนึ่งในตลาดในขณะนั้น และจิตร ภูมิศักดิ์เองได้เคยใช้งานของบุญช่วยอ้างอิงเมื่อเขียนเรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม*⁴⁴ นอกจากนี้ยังมีงานของสงวน โชติสุรรัตน์ ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นเช่นกันเขียนเรื่อง *ไทยยวนหรือคนเมือง* (พ.ศ. 2501), *ตำนานเมืองเหนือ* (พ.ศ. 2505), *ประเพณีและวัฒนธรรมของไทยภาคเหนือ* (พ.ศ. 2499) งานของบุญเสริม สาตราภัย เขียนเล่าเรื่องจากภาพถ่ายเก่า ๆ เกี่ยวกับจังหวัดเชียงใหม่ใน *ภาพจากอดีต* (พ.ศ. 2500) และ *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน* (พ.ศ. 2499) และงานของพระประศาสน์สุตาคม *แบบเรียนภาษาเมืองเหนือ* (พ.ศ. 2497) เป็นหนังสือที่ให้ความสำคัญสำหรับการเรียนตัวอักษรของท้องถิ่นภาคเหนือ ซึ่งกล่าวได้ว่าส่วนกลางได้เพิกเฉยหรือไม่เคยให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อักษรและภาษาของท้องถิ่น ไม่ว่าจะ เป็นของภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้ นับแต่รัฐไทยได้จัดการปฏิรูปการศึกษาแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และบังคับให้มีการใช้ภาษาภาคกลางเป็นภาษาไทยแห่งชาติเป็นต้นมา

เนื้อหาบางส่วนของงานเขียนเหล่านี้ ได้สะท้อนแนวคิดที่เป็นปฏิกิริยาต่อพวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ครอบงำองค์ความรู้มายาวนานในสังคมไทย เช่น บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ กล่าวถึงวรรณคดีของชาวไทยลื้อไว้ว่า “...เป็นที่น่าเสียดาย คนไทยภาคกลางเรานำมากัดลอกเขียนแต่งให้ดีขึ้น แล้วก็กลับประณามว่าวรรณคดีของชาว

⁴³ จิตร ภูมิศักดิ์, *โองการแช่งน้ำ*, น. 255-264.

⁴⁴ โปรตตุสุพจน์ แจ็งเร็ว, “บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ส. นักเขียน ชีวิตกับงานของเขา,” ใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ชาวเขาในไทย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), น. (11)-(59); และดูจากการใช้ผลงานของบุญช่วย อ้างอิงในงานของ จิตร ภูมิศักดิ์, *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2535).

เหนือ ตลอดจนตำรับตำราเก่า ๆ เหล่านี้เป็นของคร่ำครึหาสาระไม่ได้...” และ “...พวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยเราไม่ได้สนใจศึกษาภาษาอักษรศาสตร์ไทยเดิมเหล่านี้...”⁴⁵ ในอีกด้านหนึ่ง งานเขียนเหล่านี้ก็เปิดโฉมหน้าประวัติศาสตร์อีกด้านหนึ่งที่รัฐไม่เคยกล่าวถึง คือภาพความเคลื่อนไหวของผู้คน ของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานในที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และชนบางกลุ่มนอกประเทศที่มีการติดต่อสัมพันธ์กัน ต่างมีรากที่มา มีวิถีชีวิต มีวัฒนธรรม และภาษา ที่เป็นมรดกสำคัญของพวกเขาเหล่านั้น ขณะที่งานเขียนบางชิ้นได้ชี้ให้เห็นพัฒนาการของกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์กัน หยิบยืม แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน การไหลเวียนถ่ายเทระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้จึงให้ภาพผู้คนที่มิได้เป็นแบบแผนเดียวกันทั้งหมด หากแต่มีทั้งความต่าง บางอย่างและความเหมือนบางอย่าง เช่น ลักษณะวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นทางภาคเหนือก็คล้ายคลึงกลุ่มชนในลาวและกลุ่มชนสิบสองปันนาทางตอนใต้ของจีน หรือวัฒนธรรมของกลุ่มชนทางภาคใต้ก็คือลักษณะทางวัฒนธรรมของชนชาวมุสลิมทั้งที่อยู่ในภาคใต้ของไทยและในคาบสมุทรมลายู เป็นต้น

กล่าวได้ว่าเป็นวาทกรรมของความรู้อีกชุดหนึ่ง ที่ช่วยชี้ให้เห็นว่า “ชาติไทย” ประกอบด้วยอัตลักษณ์ที่หลากหลายอันเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในท้องถิ่นต่าง ๆ หากแต่เท่าที่ผ่านมาวาทกรรมกระแสหลักไม่เคยนับเอาชนบทรวมประเพณีของกลุ่มชนในท้องถิ่นว่าเป็น “อัตลักษณ์ของชาติ” มาก่อน ฉะนั้น การที่กลุ่มนักเขียนท้องถิ่นได้พยายามอธิบายที่มาและความมี “ตัวตน” ของพวกเขา ซึ่งอาจเรียกได้อีกอย่างว่าเป็นการหา “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์ *คนเมือง* ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นล้านนาที่ได้ชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะบางอย่างที่เป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นเหล่านี้ โดยส่วนหนึ่งสะท้อน “ตัวตน” ผ่านนามปากกาที่ใช้ อันเป็นชื่อพื้นเมือง เช่น “หนานเต๋จา” (คนที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วจะใช้คำนำหน้าว่า หนาน) “เทพสิงห์ ณ เมืองยวม” (เป็นชื่อวีรบุรุษที่เคยต่อสู้กับพม่าปรากฏในตำนานพื้นเมืองภาคเหนือ) เป็นการสะท้อนตัวตนของการเป็นคนท้องถิ่น รวมทั้งนักเขียนจากตระกูล “นิมมานเหมินท์” อันเป็นตระกูลคหบดีที่ตั้งรกรากอยู่ที่เชียงใหม่⁴⁶ คนในตระกูลบางคนได้เข้าสู่วงการเมือง เช่น สุกิจ นิมมานเหมินท์ (รัฐ

⁴⁵ สุพจน์ แจ้งเร็ว, “บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ส. นักเขียน ชีวิตกับงานของเขา,” ใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, *ชาวเขาในไทย*, น. (45).

⁴⁶ โปรดดูประวัติตระกูลนิมมานเหมินท์ใน สุกิจ นิมมานเหมินท์, *บุพพการีบุชา รวมเรื่องเขียนของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์* (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายทึบ นิมมานเหมินท์ นางจันทร์ทิพย์ นิมมานเหมินท์ วันที่ 28 ธันวาคม 2511 ณ ฌาปนกิจสถานบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่).

มนตรีสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) หรือในยุคปัจจุบัน เช่น ธารินทร์ นิมมานเหมินท์ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง สมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย) ความสนใจของคนเหล่านี้ที่มีต่อท้องถิ่นของตนได้สะท้อนแนวคิดของพวกเขาผ่านในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับนี้ (สันนิษฐานว่าพวกเขามีส่วนร่วมลงทุนในการทำด้วย) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สวนทางกับความรู้ที่ผลิตจากส่วนกลาง ขณะเดียวกันก็เน้นย้ำถึงลักษณะเฉพาะที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นภาษา วัฒนธรรม หรือประวัติศาสตร์ ในขณะที่กลุ่มชนชั้นนำที่มีบทบาทผู้หนึ่งในการผลิตความรู้กระแสหลัก เช่น หลวงวิจิตรวาทการกลับพยายามสร้าง “อัตลักษณ์ไทย” ที่มีแบบอย่างเป็นแบบแผนอย่างเดียวกันหมดทั้งประเทศ

ในงานเขียนของกลุ่มคนในท้องถิ่นชุดนี้ ด้านหนึ่งคือทำให้ความสนใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่นของตน และอีกด้านหนึ่งบางครั้งไม่ยอมรับความรู้ที่รัฐส่วนกลางสร้างให้ จนเกิดการตั้งคำถามในแง่มุมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นของตน นอกจากนี้ การที่รัฐไทยพยายามสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ “ชาติ” ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากชนชั้นสูงจากภาคกลางมากเกินไป งานเขียนเหล่านี้ก็ยิ่งกลับให้ความสำคัญกับประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นมากเท่านั้น ดังข้อเขียนหลักในหนังสือพิมพ์ *คนเมือง* ได้ให้ความสำคัญกับการรื้อฟื้นและนำเสนอภาพของจารีตและวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังเช่นคอลัมน์ “ออกช่วง” ของ “หนานเต๋า” ได้นำเสนอประเพณีวัฒนธรรมของล้านนาไทย เช่น “ประเพณีกินก๋วยสลาก” และ “ประเพณีแห่ครัวทาน” “ประเพณีส่งเคราะห์”⁴⁷ ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายถึงความสำคัญของวัฒนธรรม ชนบประเพณีของพื้นบ้านของคนล้านนาเพื่อแสดงให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบประเพณีเหล่านี้ติดต่อกันมาแต่โบราณ ดังที่เขากล่าวว่า “...การนับถือผีเห้ายบ้านเรือนก็คือ การนับถือผีปู่ย่าตาทวดซึ่งเป็นบรรพบุรุษนั่นเอง... เมื่อพูดถึง ‘เสียดผี’ เราก็นึกไปถึงการ ‘อุ้สาว’ ด้วยเพราะการ ‘ผัดผี’ เป็นประเพณีที่บรรพบุรุษของเรากำหนดไว้ให้เปนครอบให้หญิงชายปฏิบัติ...”⁴⁸

ในบทความของ “ดาวเหนือ” ได้สนับสนุนแนวทางนี้เช่นกัน โดยสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกายหรืออาหารการกิน เช่น บทความ “การอยู่อย่างคนเมือง” “การกินอย่างคนเมือง” และ “การแต่งกายแบบคนเมือง”⁴⁹

⁴⁷ ดู หนานเต๋า (นามปากกา), *คนเมือง* (15 มกราคม, 5 กุมภาพันธ์, 26 มีนาคม 2496).

⁴⁸ หนานเต๋า (นามปากกา), “ประเพณีเสียดผี,” *คนเมือง* (5 กันยายน 2496).

⁴⁹ เทพสิงห์ ณ เมืองยาม (นามปากกา), “บุกแดนปะหรง,” *คนเมือง* (21 ตุลาคม 2496).

นอกจากนี้ ยังมีงานเขียนเกี่ยวกับกลุ่มชนกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตล้านนา จนมีงานเขียนเชิงสารคดีเกี่ยวกับกลุ่มชนเหล่านี้ อาทิ เรื่อง “บุกแดนปะหรง” ซึ่งผู้เขียนได้บุกเข้าไปในดินแดนที่เป็นที่อยู่ของกะเหรี่ยงเผ่าปะหรงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งไม่ค่อยมีผู้คนรับรู้เรื่องราวของคนกลุ่มนี้มากนัก งานเขียนชิ้นนี้เป็นการเข้าไปสัมผัสและศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ จารีตประเพณีของกลุ่มปะหรง หรือสารคดีเรื่อง “ฟ้าหยาดเหนือแม่เมย” อันเป็นงานเขียนที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่และลักษณะวัฒนธรรมของชนเผ่าที่มีลักษณะเฉพาะตัวของพวกกะเหรี่ยงในเชิงรายที่เรียกว่าพวก “ยางแดง”⁵⁰ สงวน โชติสุขรัตน์ เขียนเรื่อง “ย่าถิ่นมุเซอแดง” อธิบายภาพชีวิตที่สันโดษและสงบสุข ตลอดจนประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการปกครองตามแบบจารีตเผ่าของคนชนกลุ่มนี้⁵¹

นอกจากนี้ยังมีบทความ “ลื้อเชียงคำ” ของ อ. นิมมานเหมินท์ ซึ่งเป็นบทความที่กล่าวถึงกลุ่มชาวลื้อที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ ว่าเป็นพวกที่มีวัฒนธรรมการกินอยู่ที่น่าสนใจ โดยเขาเป็นห่วงว่าพวกนี้จะถูกกลืนทางวัฒนธรรมด้วยระบบโรงเรียน และสูญเสีย “อัตลักษณ์” กลุ่มพวกเขาในที่สุด

“...ชาวไทยลื้อในอำเภอเชียงคำ อยู่ห่างจากพะเยาประมาณ ๘๐ กม. เป็นพวกที่มีวิถีการกินอยู่ที่น่าสนใจมาก วัฒนธรรมเขาปรากฏเป็นแบบของไทยเดิมอยู่มาก โดยที่ได้อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาเขาจึงสามารถรักษาขนบธรรมเนียมมาได้จนทุกวันนี้... การติดต่อค้าขาย พ.ร.บ. ประถมศึกษา ที่บังคับให้อุทธชนเข้าโรงเรียน เป็นเหตุที่สำคัญ... ทำให้อุทธชนรุ่นหลังเกิดความเข้าใจผิด มีปมด้อยเข้าใจว่าขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมโบราณเป็นของคร่ำครึ... หากยังเป็นอย่างนี้ต่อไป อีกไม่นานข้างหน้า พวกลื้อก็จะสูญเสียวัฒนธรรมโบราณทั้งหมด...”⁵²

เช่นเดียวกับงานของ ส. สุภภา ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ทางภาคเหนือ ขณะเดียวกันก็ไม่อยากให้กลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้สูญเสียอัตลักษณ์ของตนไปตามแบบแผนใหม่ของรัฐ เขาอยากให้รัฐ

⁵⁰ ดู ดาวเหนือ (นามปากกา), “การอยู่อย่างคนเมือง,” คนเมือง (5 กันยายน 2496); “การกินอย่างคนเมือง,” คนเมือง (21 ตุลาคม 2496); “การแต่งกายแบบคนเมือง,” คนเมือง (28 ตุลาคม 2496).

⁵¹ สงวน โชติสุขรัตน์, “ย่าถิ่นมุเซอแดง,” คนเมือง (14 กรกฎาคม 2496).

⁵² อ. นิมมานเหมินท์ (นามปากกา), “ลื้อ เชียงคำ,” คนเมือง (24 สิงหาคม 2496).

และผู้คนยอมรับความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ดังที่เขาได้เขียนไว้ว่า

“...ประเทศไทย ประกอบด้วยเผ่าพันธุ์กลุ่มน้อย (Minority group) เป็นจำนวนมากเช่น ชาวภูมิภาคบางแห่ง ชาวเขา ชาวป่า ชาวกะเหรี่ยง, มั่ว, มูเซอ, เขิน, ยอง, ไทยลื้อ ฯลฯ ซึ่งแต่ละเผ่าพันธุ์ย่อมมีวัฒนธรรม, การกินอยู่ จารีตประเพณี ที่แตกต่างกัน...”⁵³

นอกจากนี้ภาษายังมีความหมายในเชิงอัตลักษณ์ของทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ดังบทความของ เทพสิงห์ ณ เมืองยวม เรื่อง “หนังสือเมือง” ได้โต้แย้งนักปราชญ์จากกรุงเทพฯ ว่า ตัวอักษรเมืองเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวล้านนาไม่ใช่ตัวอักษรจากสุโขทัย และไม่นำเป็นอิทธิพลจากพม่าเมื่อครั้งล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าดังที่นักปราชญ์จากส่วนกลางวินิจฉัยไว้ ผู้เขียนบทความเสนอว่า “...ข้าพเจ้าเริ่มสนใจในเรื่องนี้ว่า ได้เคยตั้งคำถามตนเองบ่อย ๆ ว่า หนังสือไทยปัจจุบันนี้เป็นหนังสือที่เกิดจากการคิดค้นและตั้งขึ้นโดยพ่อขุนรามคำแหง หรือเป็นหนังสือที่ใช้กันมานานแล้วในประเทศล้านนาไทยก่อนพ่อขุนรามคำแหง...”⁵⁴

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจกล่าวได้ว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับนี้ได้นำเสนอสำนักชุดใหม่ของคนในท้องถิ่นที่ถึงแม้จะยอมรับว่าทุกคนในรัฐไทยเป็นคนไทย แต่ก็มีความแตกต่างที่หลากหลายทั้งในแง่ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการนำเสนอวาทกรรมใหม่ว่าด้วยเรื่อง “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” นี้คือวาทกรรมอีกกระแสหนึ่งที่อธิบายแตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วย “อัตลักษณ์ประจำชาติ”

เช่นเดียวกับบทความของมาลัย ชูพินิจ ที่ได้นำเสนอความคิดเห็นเชิงโต้แย้ง เขาไม่เห็นด้วยกับการสร้างความหมายเกี่ยวกับเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” ของกลุ่มผู้นำที่สร้างให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวมากจนเกินไป จนมองข้ามความต่างของวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละภาค ดังที่เขาเขียนบทความใน *สยามสมัย* ว่า

“...ความหมายของคำว่าไทย มิได้หมายแต่เพียงชื่อเท่านั้น มันหมายถึงการ

⁵³ ส. สุภากา (นามปากกา), “ตลุยเชียงแสน,” *คนเมือง* (24 เมษายน 2496).

⁵⁴ บุญเลิศ อุทยานวลี, “หนังสือเมือง,” *คนเมือง* (12 กุมภาพันธ์ 2496): 14-15.

‘รำไท่น’ ของภาคอีสาน, การเล่น ‘มะโนราและรองเง็ง’ ของปักษ์ใต้, ฟ้อนรำของภาคเหนือ, ‘แมงต๋มเต่า’ ของภาคกลาง... เพราะชนบธัฒนิยมและประเพณีซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้ชาติหนึ่งชาติใดมีลักษณะนิสัยของตนเองหรือไม่เหล่านี้เองเป็นเครื่องหมายของวัฒนธรรมไทยที่เป็นไทแต่ละฝ่ายแต่ละภาคดำเนินชีวิตไปตามการอบรมที่เขาได้รับมาจากปู่ย่าตายาย⁵⁵

มาลัย ชูพินิจได้พยายามอธิบายความหมายของชาติว่ามีที่มาจากความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมของชุมชนหรือของท้องถิ่นต่างๆ มิใช่มีเพียงแบบแผนวัฒนธรรมเดียวดังที่ส่วนกลางสร้างขึ้นแล้วพยายามให้ทุกภูมิภาคเปลี่ยนแปลงจารีตของท้องถิ่นที่เคยสืบทอดต่อเนื่องกันมา ฉะนั้น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงมีกำเนิดมาจากหลากหลายท้องถิ่น การนิยามเรื่อง “ชาติไทย” ของเขาจึงเป็นแนวทางที่สวนกับกระแสหลักที่พยายามสร้างอัตลักษณ์เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของลักษณะทางวัฒนธรรมแห่งชาติโดยปราศจากการเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ขณะเดียวกันมาลัย ชูพินิจได้ให้การนิยามความเป็น “ชาติไทย” ว่าเป็นชาติที่ทุกคนมีความเสมอภาค ไม่ว่าจะเป็่นชาวไร่ชาวนา มหาเศรษฐี นายกรัฐมนตรีหรือคนคูกก็ตาม

นอกจากนี้ งานเขียนของมาลัย ชูพินิจ ยังเรียกร้องให้คนไทยควรมีสติเท่าเทียมกันในการเป็นเจ้าของแผ่นดินไทยร่วมกัน ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อสร้างอัตลักษณ์ไทยจากฝ่ายรัฐดังข้อเขียนของเขาที่กล่าวว่า

“การเดินทางท่องเที่ยวไปทั่วทุกภูมิภาคของราชอาณาจักรไทย ระหว่าง 20-30 ปีที่แล้ว ให้นักเรียนและความรู้สึกแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมากในข้อที่ได้ศึกษาเพื่อความเข้าใจในอันที่จะได้อยู่ร่วมแผ่นดินกันด้วยความเห็นใจ... จริงอยู่ มีผู้ที่ซึ่งสนใจในประวัติศาสตร์, เชื้อชาติ, วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของชาวเราหลายคนได้เคยพยายามกระทำในสิ่งเดียวกันนี้ คือ เข้าใจภูมิประเทศ ผู้คนที่แตกต่างกันเหล่านี้ล้วนเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมแผ่นดินข้าพเจ้า ชาติของข้าพเจ้า⁵⁶

⁵⁵ หจช. สบ. 6.4.3.2/2 เรื่อง ป.ล. โดย ม. ชูพินิจ. (ม.ป.ป.).

⁵⁶ หจช. สบ. 6.4.1/5 เรื่อง ระหว่างปก-รวมบทความบรรณาธิการสยามสมัย. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

ความคิดเห็นของมาลัย ชูพินิจเป็นความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับมุมมองของหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจรัฐในการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” โดยมีข้อโต้แย้งหลายประเด็น เช่น โต้แย้งการบังคับให้คนไทยต้องร้องและเคารพเพลงชาติเพื่อแสดงความรักชาติ และได้แย้งประเด็นที่รัฐพยายามที่จะสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเชิงเดี่ยว กล่าวคือการสร้างอัตลักษณ์ไทยที่เคยเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงหรือเป็นวัฒนธรรมที่มีที่มาจากเมืองหลวงเป็นหลัก โดยละเลยไม่สนใจลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่นในที่ต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุป งานที่กล่าวมาได้สะท้อนให้เห็นการสร้างวาทกรรมกระแสใหม่ว่าด้วยการอธิบายหรือให้ความหมายเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ไทย” ดังปรากฏจากงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่เสนอให้เห็นว่า “อัตลักษณ์ไทย” ประกอบขึ้นมาจากความหลากหลายของวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่ในรัฐไทย ฉะนั้น อัตลักษณ์จึงมีความหลากหลายทั้งทางด้านศิลปะ ทางด้านวรรณคดีท้องถิ่น เช่นเดียวกับกลุ่มปัญญาชน นักเขียนท้องถิ่น ก็พยายามแสดงให้เห็นว่า พวกเขาก็มีอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นเช่นกัน และอัตลักษณ์นี้น่าจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ “อัตลักษณ์ไทย” ด้วย อันสอดคล้องกับความเห็นของมาลัย ชูพินิจที่กล่าวว่า รัฐไม่ควรสร้างอัตลักษณ์ของชาติในเชิงเดี่ยวมากเกินไป เพราะยังมีผู้คนในท้องถิ่นอีกมากที่พวกเขามีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง

วาทกรรมเรื่อง “ความรักชาติ”

นับตั้งแต่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นครองอำนาจตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2487 อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่รัฐใช้นโยบายชาตินิยมอย่างเข้มข้น โดยใช้กลไกอำนาจรัฐทุกรูปแบบสร้างความรู้และสำนึกเรื่องชาติให้แก่ประชาชนที่เรียกว่าการสร้าง “ลัทธิชาตินิยม” เพื่อให้เกิดความรักชาติ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยบรรยากาศแห่งกระแสความรักชาติที่ถูกปลุกขึ้นในหมู่คนไทยและหมู่คนไทยเชื้อสายจีนเพื่อต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่น ในระหว่างสงคราม ความรู้สึกของ “ความรักชาติ” ที่เกิดจากประสบการณ์จริงทำให้กลุ่มปัญญาชนเริ่มหันมาพิจารณาความหมายของการรักชาติที่ถูกโฆษณาและปลุกเร้าจากรัฐมาเป็นเวลานานนับเกือบสิบปี ประกอบกับการสิ้นสุดลงของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามใน พ.ศ. 2487 ทำให้บรรดาปัญญาชน นักคิด นักเขียนเริ่มมองเห็นความบิดเบี้ยวของแนวคิดชาตินิยมแบบสุดโต่ง ที่ถูกปลุกกระแสโดยอำนาจรัฐก่อนหน้านั้น จึงเริ่มมีกระแสแนวคิดที่แตกต่างจากแนวคิดของรัฐ รวมทั้งการรับรู้ความเคลื่อนไหวชาตินิยมของกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านที่ต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากระบบอาณานิคม

นิคม อันเป็นความรู้สึกรักชาติที่แตกต่างจากที่กลุ่มผู้ปกครองพยายามสร้างขึ้น กล่าวคือ ความรักชาติที่กลุ่มผู้ปกครองพยายามสร้างกระแสให้แก่สังคมไทยในยุคนั้นมีเป้าหมายเพื่อสร้าง “ชาติไทย” ให้ยิ่งใหญ่ รวมทั้งเป็นการสร้างความรักชาติเพื่อผลประโยชน์ในทางการเมืองเป็นหลัก เช่น การเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลับมองเห็นว่า ความรักชาติที่แท้จริงไม่ควรกลายเป็นความคลั่งชาติ หรือมีผลประโยชน์แอบแฝงเพื่อรุกรานผู้อื่น แต่ควรเป็นความรู้สึกรักชาติที่เน้นการปกป้องเอกราชอธิปไตยของชาติไม่ให้ตกเป็นของผู้อื่น

การที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้า เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ เคยมีประสบการณ์อยู่พระตะบอง ซึ่งเป็นดินแดนที่ไทยได้คืนจากฝรั่งเศสจากการเรียกร้องดินขบวนของไทยในปี 2484 ช่วงนี้เองที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้รับประสบการณ์จากการซึมซับและเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมเขมร ตลอดจนบรรยากาศของการเรียกร้องเอกราชและสงครามในอินโดจีน ในบันทึกส่วนตัวของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเริ่มบันทึกที่พระตะบอง เขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์การสู้รบที่เขาสัมผัสด้วยตัวเองและตัวเขาเองก็เกือบถูกยิง ประสบการณ์ครั้งนี้ทำให้เขาแสดงความเห็นใจต่อชะตากรรมของชาวเขมรที่พยายามเรียกร้องอิสระจากการปกครองของฝรั่งเศส⁵⁷ อาจกล่าวได้ว่า กระแสชาตินิยมในประเทศเพื่อนบ้านขณะนั้นได้สร้างความรู้สึกร่วมต่อจิตร ภูมิศักดิ์อย่างมาก ถึงแม้จิตสำนึกเริ่มแรกสุดเกี่ยวกับความรู้สึกรักชาติจะเห็นคล้อยไปตามการปลุกเร้าจากรัฐในช่วงที่เขาเติบโตขึ้นมา เช่น การต่อต้านครุชาวจีนที่เขาคิดว่าจะกลืนชาติ เขาเป็นผู้ปลุกระดมประชุมนักเรียนเพื่อประท้วงดังกล่าว⁵⁸ การกระทำดังกล่าวเป็นไปตามวัย เพราะในขณะนั้นคนในชาติได้รู้สึกร่วมไปกับการปลุกระดมของรัฐ โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่เริ่มเติบโตในยุคนั้น จากการสัมภาษณ์ประวูฒิ ศรีมันตะ และทวีป วรดิลก พวกเขายอมรับว่าคนรุ่นเขานั้นเติบโตมาพร้อมกับการซึมซับการชั้นนำที่ปลุกกระแสเรื่อง “ความรักชาติ” ของรัฐ⁵⁹

อย่างไรก็ตาม แม้ความรู้สึกรักชาติของจิตร ภูมิศักดิ์จะยังคงอยู่ แต่ได้

⁵⁷ โปรตดู จิตร ภูมิศักดิ์, “บันทึกประจำวันในวัยเยาว์ของจิตร,” โลกหนังสือ 2, 8 (2522): 43-63.

⁵⁸ เมือง บ่ออย่าง (นามปากกา), “จิตร ภูมิศักดิ์ กับการประท้วงครั้งแรก,” อักษรศาสตร์พิจารณ์ 4, 13-14 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2519): 59-61.

⁵⁹ สัมภาษณ์ ประวูฒิ ศรีมันตะ วันที่ 23 กันยายน 2545; และสัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก วันที่ 13 กันยายน 2545; และโปรดดู กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, ตั้งเขียนผู้ก่อตั้งแก่คน: ต้นตำนานเพื่อชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์ (กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), น. 29-30.

พัฒนาไปตามกระแสแนวคิดใหม่ๆ ซึ่งในงานของเกษียร เตชะพีระ เรียกความเคลื่อนไหวทางความคิดเรื่อง “ชาติ” ในยุคนี้นี้ว่าเป็นต้นธารของกระแสสำนึก “ชาตินิยมฝ่ายซ้าย”⁶⁰ เพราะกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเริ่มมีแนวคิดที่แตกต่างจากลัทธิชาตินิยมที่ผู้ปกครองพยายามสร้างขึ้นมาในทศวรรษ 2480 กล่าวคือเริ่มเกิดสำนึกใหม่เกี่ยวกับเรื่องเอกราช ประชาธิปไตย ความเป็นธรรมในสังคม และความเป็นชุมชน

ต่อมา จิตร ภูมิศักดิ์ได้เขียนงานที่ทำทลายและโต้แย้งกับกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่าที่ได้ผลิตวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วยที่มาของคำ “สยาม” บนฐานความรู้สึกรักและหลงชาติ ดังที่เขากล่าวว่า “...มีบางคนที่มีความรักชาติมากอีกหน่อย ก็ตีความหมายเสียอีกนิดว่า ศยาม แปลว่า สีทอง ก็ได้. สยามจึงแปลว่า เมืองทอง. จากนั้นก็มีคำอธิบายต่อไปว่า ชื่อนี้เหมาะสมกับเมืองไทย อันเคยเป็นแหล่งที่ตั้งแห่งสุวรรณภูมิซึ่งก็แปลว่าเมืองทอง...”⁶¹

นอกจากการเสนอแนวคิดต่อต้านเรื่องความ “รักชาติ” อย่างมงายแล้วยังปรากฏแนวคิดใหม่ว่าด้วยความรักใน “ท้องถิ่น” ดังงานเขียนของ สุกิจ นิมมานเหมินท์ ได้ช่วยให้เห็นสำนึกของความรักท้องถิ่นอย่างชัดเจน เขากล่าวว่าสิ่งสำคัญคือการสำนึกในความรักถิ่นเกิด มีความภาคภูมิใจที่เกิดในท้องถิ่นของตน ขณะเดียวกันก็ไม่รู้สึกเกลียดชังดูหมิ่นดูถูกคนไทยที่อยู่ต่างถิ่น เขาต้องการเสนอความรู้สึกรักและหวงแหนสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เขาเกิด ดังที่เขาเขียนว่า “...ในฐานะที่ข้าพเจ้าเกิดที่เชียงใหม่ ข้าพเจ้าย่อมรักเชียงใหม่... ขึ้นชื่อว่าบ้านเกิดแล้วใครที่เกิดที่เมืองไหน ก็ย่อมรักเมืองนั้นมากกว่าเมืองอื่นเป็นธรรมดา คนที่อายุเมืองเกิด อายุสำเนียงท้องถิ่นที่ตนพูด ก็คือคนที่อายุกำพืดของตน เปนคนที่เต็มไปด้วยปมด้อยยิ่งกว่าท้าวแสนปมเสียอีกก็ว่าได้...”⁶²

ในขณะที่งานของมาลัย ชูพินิจเสนอแนวคิดว่าด้วยการรื้อถอนความรู้สึก “รักชาติ” ที่ฝ่ายรัฐได้โฆษณาในทศวรรษ 2480 นั้น ไม่ควรนำมาใช้โฆษณาปลุกระดมอีกต่อไป

...ในปัจจุบันลัทธิชาตินิยมอย่างแรงกล้า ซึ่งควรจะดับสูญไปแล้วนั้น ควรจะปลุกเสกขึ้นอีกหรือไม่ และเราจะให้ประชาชนพลเมืองของเราเดินไปทางไหน...

⁶⁰ เกษียร เตชะพีระ, “ไทยจาก 14-6 ตุลา: สองชาตินิยมชนกัน,” มติชนสุดสัปดาห์ 23, 1158 (28 ตุลาคม-3 พฤศจิกายน 2545): 43.

⁶¹ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม, น. 217.

⁶² สุกิจ นิมมานเหมินท์, “นพีสันครเขตร,” คนเมือง (6 มกราคม 2496): 8.

ชาตินิยมอย่างที่เราเคยผิดพลาดมาแล้วครั้งหนึ่ง หรือว่าอุดมคติของการร่วมมือ เพื่อสถานภาพของมนุษยชาติโดยส่วนรวม ไม่ใช่มุ่งอยู่เพียงชาติของเราฝ่ายเดียวเท่านั้น คิดที่ว่าเป่นพลเมืองของโลกก่อนแล้วเป่นพลเมืองของประเทศทีหลัง... แต่ขณะเดียวกันเราก็ก็น่าจะปลูกเสกชาตินิยมขึ้นมาอีกในยุคปัจจุบัน...⁶³

ในที่นี้ มาลัย ชูพินิจได้เขียนเชิงเสียดสีวิธีการสร้างความรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการว่า “...ความรักชาติสำหรับไทยเราบางคน เริ่มต้นและลงเอยด้วยการร้องเพลงชาติเท่านั้นเองหรือ? ความจงรักภักดีต่อชาติไม่จำเป็นต้องแสดงออกด้วยการเสียสละแบบพระเอกในละครหรือบทร้องเพลงเสมอไป...”⁶⁴

มาลัย ชูพินิจยังได้เสนอแนวคิดว่าด้วยเรื่อง “ความรักชาติ” ตามทัศนะคติของเขาที่ปรากฏในนวนิยายเรื่อง เมืองนิมิต ซึ่งตีพิมพ์ใน สยามสมัย ในปี พ.ศ. 2496⁶⁵ อันเป็นนวนิยายที่สะท้อนภาพสังคมไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อญี่ปุ่นบุกไทย และสามารถยึดเอาไทยเป็นฐานที่ตั้งมั่นให้กับกองทัพญี่ปุ่นในการเดินทัพสู่พม่า ในนวนิยายเรื่องนี้ได้สะท้อนเรื่องราวผ่านตัวละครสำคัญคือ รังสิต ซึ่งทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ฉากสำคัญของเรื่องคือบรรยากาศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในภาวะที่ผู้นำรัฐบาลไทยได้ประกาศให้ความร่วมมือกับฝ่ายญี่ปุ่น มีการประกาศทางวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนให้ความร่วมมือกับรัฐและพันธมิตรคือ ญี่ปุ่น ดังที่รังสิตสะท้อนความรู้สึกต่อต้านการโหมประโคมเผยแพร่ข่าวของทางการในการเรียกร้องให้ประชาชนรักชาติและร่วมมือกับรัฐบาลไทย โดยการให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นว่า “...ต่างคนต่างมีวิธีของเขาในการแสดงความรักชาติบ้านเมือง ทหารอย่างหนึ่ง พลเรือนอย่างหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ทำงานอย่างเดียวกัน...”⁶⁶ หรืออีกตอนหนึ่งเช่นกันที่เขาสะท้อนกระแสความรู้สึกรักชาติที่ถูก

⁶³ พิมพ์ไทย (2 พฤษภาคม 2491): 4-5.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ มาลัย ชูพินิจ ตั้งชื่อนวนิยายเรื่องนี้ว่า เมืองนิมิต โดยเขียนลงเป็นตอน ๆ ใน สยามสมัย ตั้งแต่ฉบับที่ 333 (28 กันยายน 2496) ถึงฉบับที่ 365 (10 พฤษภาคม 2497) แต่ไม่มีการรวมเล่ม ซึ่งช่วงเวลาที่มาลัยเขียนเรื่องนี้ มีผลงานของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล รู้จักในชื่อ ความฝันของนักอุดมคติ แต่เมื่อพิมพ์ใน พ.ศ. 2487 มีการเพิ่มชื่อนวนิยายเป็น เมืองนิมิต ความฝันของนักอุดมคติ จนกระทั่งการจัดพิมพ์ครั้งที่สามชื่อ ความฝันของนักอุดมคติ จึงถูกต้องออก เหลือเพียง เมืองนิมิต ดังนั้นเมื่อมีการจัดพิมพ์นวนิยายเรื่องนี้ของมาลัยขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2530 โดยสำนักพิมพ์ ถนนหนังสือ มีการตัดตัว “ร” ออกเพื่อไม่ให้ซ้ำกับงานตีพิมพ์ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล.

⁶⁶ เรียมเอง (นามปากกา), เมืองนิมิต (กรุงเทพฯ: ธรรมสารจำกัด, 2544), น. 39. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

ปลุกเร้าโดยรัฐว่า “...ปัญหามันไม่ได้อยู่ที่ว่าใครรักเมืองไทยมากใครรักน้อย หรือใครไม่รักเลย หากจะรักอย่างไรเมื่อใด และที่ไหนเท่านั้น การแสดงความรักผิด อาจเกิดผลร้ายได้เท่า ๆ กัน... หรือยิ่งกว่าการไม่แสดงเลยด้วยซ้ำไป...”⁶⁷

จากข้อความดังกล่าวเป็นเสมือนข้อบ่งชี้ว่าผู้เขียนคือมาลัย ชูพินิจได้พยายามสอดแทรกการวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่รัฐดำเนินการสร้างความรู้สึกรักชาตินับตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองจะระเบิดขึ้น รวมทั้งการเน้นย้ำความรู้สึกดังกล่าวในภาวะสงคราม เขามองเห็นว่าความรู้สึกรักชาติเป็นสิ่งที่ทุกคนมีได้ แต่ไม่จำเป็นต้องแสดงออกเหมือน ๆ กันตามบทที่รัฐต้องการให้เป็นไป โดยเฉพาะการรักชาติแบบที่รัฐพร่ำบอกแก่ประชาชน แต่แล้วในที่สุดรัฐกลับนำพาชาติเข้าสู่ภาวะสงครามในแบบที่ประชาชนไม่เห็นด้วย เช่นการให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น ฉะนั้น สิ่งทีตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้ตั้งคำถามที่สำคัญอย่างยิ่งคือ รัฐไม่ควรผูกขาดความคิดเรื่องการรักชาติไว้แต่เพียงผู้เดียว และการกระทำบางอย่างที่รัฐอ้างว่าทำเพื่อชาติแต่แท้ที่จริงรัฐยังไม่รู้ด้วยซ้ำว่าชาติที่ตนกล่าวนั้นหมายถึงคืออะไร เพราะรัฐไม่เคยนิยามความหมายของคำว่า “ชาติ” ว่าหมายถึงประชาชน สิ่งสำคัญที่สุดที่สะท้อนความรู้สึกรักชาติผ่านนวนิยายเรื่องนี้ก็คือ สำนึกของประชาชนทั่วไปที่เขาสามารถแสดงความรู้สึกรักชาติบนพื้นฐานความมีเหตุมีผล ไม่ใช่เกิดจากการเสกสรรปั้นแต่งความรู้สึกนี้ผ่านกระบวนการใช้อำนาจของรัฐ

นวนิยายเรื่องนี้นอกจากจะไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามแล้ว มาลัย ชูพินิจยังไม่เห็นด้วยกับการปลุกระดมความรู้สึกรักชาติเพื่อทำสงคราม ดังที่เขาพูดถึงเรื่องนี้ว่า “...ทำไมการรักชาติของคนเรา จึงจะหมายให้เป็นไปในทางสันติสุขไม่ได้...”⁶⁸ ซึ่งเป็นสิ่งที่กลุ่มปัญญาชนในยุคนั้นต่างเรียกร้องเช่นเดียวกันคือโลกที่ปราศจากสงครามโลกที่มีสันติภาพและสันติสุข

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับนวนิยายเรื่องนี้คือ การนำเสนอความคิดว่าด้วย “ความรักชาติ” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่อาศัยฉากเหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเป็นตัวจุดประกายความคิดเรื่อง “ความรักชาติ” ของผู้คนโดยทั่วไป ซึ่งเป็นแนวคิดที่ต่างจากรัฐโดยสิ้นเชิง อีกทั้งข้อเขียนในนวนิยายหลายต่อหลายตอนได้แสดงออกถึงความไม่เห็นด้วยกับการปลุกกระแสชาตินิยมโดยรัฐ ตลอดจนชี้ให้เห็นว่ามีความคิดหลากหลายในการกล่าวถึงหรือนิยามเรื่อง “ความรักชาติ” ที่

⁶⁷ เรียมเอง (นามปากกา), เมื่อนิมิต, น. 149.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 162.

มิได้มีรูปแบบเดียวกับที่รัฐพยายามสร้างขึ้นมานับแต่ทศวรรษ 2480

ดังนั้น ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 พบว่า กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอวาทกรรมว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” จากมุมมองของพวกเขาว่า ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” มีรากเหง้าความเป็นมา หรือมีพัฒนาการที่มาจากก่อกำเนิดของชุมชนเล็กๆ ที่มีพื้นฐานจากระดับหมู่บ้านมาสู่แว่นแคว้น โดยมีกลุ่มคนมาจากหลากหลายเผ่าพันธุ์ มีความแตกต่างทั้งทางภาษา ขนบธรรมเนียม และประเพณีต่างๆ กันไป คนเหล่านี้เมื่อถูกรวมเข้าภายใต้รัฐประชาชาติจึงไม่จำเป็นที่ต้องมีอัตลักษณ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเสมอไป การเป็นประชาชนพลเมืองไทยไม่ได้หมายความว่าพวกเขาที่มีมาทางประวัติศาสตร์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นเดียวกันหมด ดังที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันพวกเขาต้องการแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเป็นสิ่งที่คนในท้องถิ่นนั้นๆ ควรภาคภูมิใจ และท้ายสุดพวกเขาก็ไม่จำเป็นต้องรักชาติตามสูตรสำเร็จที่ฝ่ายรัฐปลุกเร้าเช่นเดียวกัน ความรักชาติที่พวกเขาเสนอจะต้องเป็นความรักชาติที่ไม่นำไปสู่การรุกรานและการทำสงครามกับชาติอื่น และการที่ชาติต้องมีเอกราชในความหมายที่ไม่ปล่อยให้ชาติอื่นเข้ามาบีบบังคับกำหนดนโยบายให้ชาติไทย ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางแสวงหาสันติภาพและความเป็นกลางที่เป็นความเคลื่อนไหวของแนวคิดใหม่ในขณะนั้น

3. วาทกรรมว่าด้วย

“เอกราชและอธิปไตยของชาติไทย”

วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “เอกราชและอธิปไตยของชาติไทย” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า สัมพันธ์กับกระแสการต่อต้านบทบาทของสหรัฐอเมริกาที่เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แม้อาจจะไม่เข้มข้นรุนแรงเช่นในยุคทศวรรษ 2510 ที่มีการขับไล่ฐานทัพอเมริกันออกไป แต่ทศวรรษ 2490 กลุ่มงานเขียนจากนิตยสารของฝ่ายก้าวหน้าก็พยายามชี้ให้เห็นเงื่อนไขที่ซ่อนเร้นของการเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ฉะนั้น ประเด็นแรกว่าด้วยข้อเขียนในการวิพากษ์และการต่อต้านนโยบายต่างประเทศของไทย คือ การเสนอบทความที่ต่อต้านการดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกา ดังกรณีการเข้าร่วมกับซีโต้ของไทย ที่ปรากฏหลายบทความที่ต่อต้านการเข้าร่วมองค์การซีโต้ (SEATO) เช่น ในบทวิจารณ์ของ *ปิตุภูมิ* คือ “การช่วยเหลือของซีโต้” ว่า

องค์การซีไอโต้ เป็นองค์การที่มีลักษณะรุกราน และมีหน้าที่สร้างความตึงเครียดระหว่างประเทศของฝรั่งเศสตะวันตก... องค์การซีไอโต้ได้กำหนดเอาประเทศไทยเป็นที่ตั้งแห่งศูนย์กลางทหาร ซึ่งเรียกว่าสำนักงานวางแผนถาวรของซีไอโต้...

ก่อนอื่นขอให้เราดูสภาพการณ์ต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ เราจะเห็นว่าประเทศและประชาชนส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ได้พยายามดิ้นรนเพื่อการดำเนินนโยบายอิสระที่เป็นตัวของตัวเอง ประเทศพม่า ยังคงยืนกรานอยู่ในนโยบายเป็นกลางของตน ...ประเทศกัมพูชาและลาว ก็ก้าวไปสู่การดำเนินนโยบายอิสระของตนอย่างหนักแน่นและกล้าหาญ ไม่ยอมผูกพันตนไว้กับ “ความคุ้มครอง” ขององค์การซีไอโต้...

สิงคโปร์และสหพันธรัฐมลายูก็คัดค้านการเข้าร่วมอยู่ในองค์การซีไอโต้...จะมีแค่ประเทศไทย ซึ่งยังคงเป็นภาคีขององค์การรุกรานซีไอโต้อยู่...⁶⁹

ความเคลื่อนไหวทางความคิดในการต่อต้านการดำเนินนโยบายตามรอยสหรัฐอเมริกาของรัฐบาลไทยในกลุ่มนิตยสารหลักๆ คือบทความที่ตีพิมพ์ใน ปิฎกภูมิอักษรศาสตร์ ปิยมิตร โดยมีนักเขียน เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ เปลื้องวรรณศรี เป็นต้น

หากพิจารณาประเด็นสำคัญที่มีการต่อต้านสหรัฐอเมริกานั้น มาจากการวิพากษ์ระบบทุนนิยมของอเมริกาว่าไม่ต่างจากจักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มุ่งเข้ามาครอบงำผลประโยชน์จากประเทศเล็ก ๆ แต่มักอ้างว่าเข้ามาเพื่อช่วยเหลือเพื่อมิให้ตกเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ดังเช่นบทความของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในบทความที่วิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาในหนังสือพิมพ์ พิมพ์ไทย ในหัวข้อ “นโยบายต่างประเทศของอเมริกา” ว่าเป็นไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของสหรัฐอเมริกาไม่ว่าในยุโรปหรือในเอเชีย เช่น การรับรองรัฐบาลเจียงไคเช็คในประเทศไต้หวันว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องและเป็นประเทศที่มีเอกราช ขณะเดียวกันก็ต่อต้านประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน (จีนแผ่นดินใหญ่) เนื่องจากมีระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ (นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492) หรือการให้การรับรองรัฐบาลเวียดนามเหนือที่มีโฮจิมินห์เป็นผู้นำ⁷⁰

⁶⁹ “บทวิจารณ์,” ปิฎกภูมิ, 1, 23 (17 กันยายน 2499): 10-11, 37.

⁷⁰ หจช. (1) มท. 3.1.2.10/112 เรื่อง แลกเปลี่ยนเรื่องรับรองรัฐบาลเวียดนาม รัฐบาลลาว และรัฐบาลเขมร (วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2493).

ดังนั้นบทบาทของกุหลาบจึงวิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาที่พยายามเข้าไปแทนที่อำนาจของฝรั่งเศสที่ถอนตัวออกจากอินโดจีนหลังการพ่ายแพ้ที่สมรภูมิเดียนเบียนฟูใน พ.ศ. 2497 ไว้ว่า

“...การที่อเมริกาเข้าแทรกแซงกิจการในประเทศเวียดนามนั้น ทาใช่เพื่อปรารถนาจะช่วยปลดปล่อยประชาชนในประเทศนั้นให้พ้นจากการปกครองของฝรั่งเศสไม่ หากแต่เพื่อประสงค์ 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เพื่อครอบงำโคกทวีปอินโดจีนในเวียดนาม ประการที่สอง เพื่อก่อตั้งประเทศนั้นให้เป็นฐานทัพอันมั่นคงแข็งแรงสำหรับบารบาการเคลื่อนไหวกอบกู้เอกราชของประชาชนในประเทศต่าง ๆ ทางภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และประการที่สาม เพื่อเป็นกระดานหกสำหรับยาตราเข้าบุกลาธาธาธาประชาชนจีนต่อไป... พวกนายทุนผูกขาดอเมริกันได้เปิดเผยไว้เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ศกนี้ว่า อินโดจีนเป็นแหล่งซึ่งควรค่าแก่การพะนันขันต่อทีเดียว ภาคเหนือของประเทศนี้มีทั้งแร่ดีบุก, วุลเฟรม, สังกะสี, แมงกานีส, ถ่านหิน, ไม้ และข้าว ภาคใต้ก็มีข้าว, ยาง, ชา, พริกไทย, สัตว์เลี้ยง, หนังกว, หนังกะ ฯลฯ มากมาย” ...⁷¹

บทความฉบับนี้ ได้ชี้แจงเบื้องหลังการเข้ามาขยายอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ของสหรัฐอเมริกาคือการเข้ามาแสวงผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการทหารของภูมิภาคนี้ไว้ว่า “หากมองในแง่การทหารแล้ว อินโดจีนก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน มันเป็นสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างจีนคอมมิวนิสต์กับมลายูของอังกฤษ และมีชายแดนติดต่อกับพม่าและไทย เมืองไฮฟองซึ่งอ่อนอันเป็นเมืองทำสำคัญทั้งสองแห่งเหล่านี้ก็เป็นฐานทัพที่ดีเลิศทีเดียว”⁷²

ชี้ให้เห็นว่าการวิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อประเทศไทยของกลุ่มปัญญาชนได้มองทั้งมิติของความเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์หรือในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านไปพร้อม ๆ กัน คือขบวนการเคลื่อนไหวเรื่อง “ชาตินิยม”

ในขณะเดียวกัน มวล ชูพินิจได้เขียนบทบรรณาธิการด้านนโยบายต่างประเทศที่ไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเขามองเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้น

⁷¹ ไปรอดู กุหลาบ สายประดิษฐ์, “นโยบายต่างประเทศของอเมริกา,” พิมพ์ไทย (22 กุมภาพันธ์ 2493): 4.

⁷² กุหลาบ สายประดิษฐ์, “นโยบายต่างประเทศของอเมริกา,” น. 4.

ในต่างประเทศ เช่น การที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยเหนือพรรคก๊กมินตั๋งในปี พ.ศ. 2492 และกระแสเรียกร้องเอกราชในประเทศเพื่อนบ้านที่รายล้อมรอบประเทศไทย ว่าเป็นสิ่งที่คนไทยควรตระหนักและมองความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสริมสร้าง มิตรภาพและสันติภาพ บทบรรณาธิการใน *สยามสมัย* มัลย์ ชูพินิจ ในนามปากกา “น้อย อินทนนท์” เขียนบทบรรณาธิการ “ระหว่างปก” ต่อต้านแนวคิดเรื่องการทำ สงคราม และได้วิพากษ์การที่ไทยให้ความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาโดยการส่งทหาร เข้าไปช่วยเกาหลีใต้ในปี พ.ศ. 2493 มัลย์ ชูพินิจ ได้แสดงทัศนะต่อต้านการทำ สงครามครั้งนี้ไว้ว่า

“ขณะที่สงครามในเกาหลีกำลังดำเนินอยู่อย่างสุดเหวี่ยงเวลานี้ สารคดีซึ่ง บรรยายถึงรายละเอียดของยุทธนาการครั้งใหญ่ที่สุดระยะหนึ่ง ซึ่งกระทำกันอยู่ ในแดนรกรกนั้น ก็ตกเข้ามาภายใต้ชื่อเรื่องว่า ‘เมื่อซีอูลแตก’...

เราเชื่อว่า ‘เมื่อซีอูลแตก’ นอกจากแสดงความโหดเหี้ยมดุร้ายของสงคราม ทำนองยุคไฟבלัลย์กัลป์ผลาญโลก... สงครามมิใช่อะไรอื่นนอกจากนรก...”⁷³

เป็นการชี้ให้เห็นแนวคิดในการต่อต้านการทำสงคราม ซึ่งส่วนหนึ่งเป็น ประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้ผ่านพ้นยุคของสงครามโลกครั้งที่ 2 มาแล้ว ดังนั้นเขาจึง ไม่ปรารถนาที่จะเห็นนโยบายการเมืองระหว่างประเทศมุ่งสู่การทำสงครามอีกเป็น ระลอกที่สอง

ฉะนั้น ความน่าสนใจในงานเขียนนี้คือกระบวนการวิพากษ์นโยบายต่าง ประเทศในทศวรรษ 2490 ที่แนวทางวิพากษ์มิได้จำกัดขอบเขตเฉพาะอาณาบริเวณ ประเทศไทยเท่านั้น หากแต่ได้กินความหมายกว้างออกไปถึงการต่อต้านระบบจักร พรดินิยมใหม่ที่คุกคามภูมิภาคแห่งนี้ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำโดยพยายามที่ จะเข้ามาแทนที่ประเทศจักรพรรดินิยมเก่า เช่นอังกฤษและฝรั่งเศส ที่ค่อย ๆ ลด บทบาทลงหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ดังนั้น เมื่อบทบาทสหรัฐอเมริกาก้าวเข้า มาแทนที่ระบบจักรพรรดินิยมแบบเก่า และมีความขัดแย้งทางอุดมการณ์กับกลุ่ม ประเทศสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ จึงทำให้สถานการณ์โลกเต็มไปด้วยความตึงเครียด เกิดการแย่งชิงและสร้างกลุ่มพันธมิตรของแต่ละฝ่าย ซึ่งมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความ รุนแรงหรือการทำสงครามได้ทุกขณะ

⁷³ หจข. สบ. 6.4.1/5 เรื่อง ระหว่างประเทศ-รวมบทบรรณาธิการ “สยามสมัย” (ม.ป.ป.).

หากพิจารณาบทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศในประเด็นว่าด้วยเรื่อง “เอกราชและอธิปไตยของชาติ” แล้ว กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามุ่งโจมตีระบบจักรวรรดินิยมแบบใหม่ที่น่าโดยสหรัฐอเมริกาที่มีลักษณะการแทรกแซงและพยายามใช้อำนาจควบคุมทิศทางของกลุ่มประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ความจริงสหรัฐอเมริกาได้ขยายปีกแผ่ออกไปทั่วทุกภูมิภาค แต่ในบทความจะกล่าวถึงบทบาทของสหรัฐอเมริกาเฉพาะในภูมิภาคนี้เท่านั้น) ในแง่นี้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงไม่พอใจนโยบายของรัฐไทยที่ผูกติดกับสหรัฐอเมริกา เช่น นโยบายต่อประเทศเพื่อนบ้านที่ทำให้ประเทศไทยต้องต่อต้านกลุ่มขบวนการชาตินิยมที่เรียกร้องเอกราชในเวลานั้น

นอกจากนี้ งานเขียนเหล่านี้ยังมองเลยไปถึงการต่อต้านสงครามทุกรูปแบบที่จะเกิดอีกครั้งในอนาคต รวมถึงการเข้าร่วมแสดงความเคลื่อนไหวในการแสวงหาสันติภาพที่เกิดขึ้นทั่วโลกในขณะนั้น การที่กลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่ง เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์และสมิคร บุราวาศ ได้เข้าร่วมดำเนินการในการเรียกร้องสันติภาพร่วมกับประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก และมีการปราบปรามจากฝ่ายรัฐที่รู้จักกันในนาม “กบฏสันติภาพ”⁷⁴ ใน พ.ศ. 2495 โดยที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่งถูกจับกุมในเหตุการณ์ครั้งนี้

กระแสการต่อต้านและโจมตีรัฐบาลเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศของไทยและการต่อต้านสหรัฐอเมริกาในระยะต้นทศวรรษ 2490 เช่น ไม่เห็นด้วยกับการเข้ามามีบทบาทร่วมในสงครามเกาหลีในปี พ.ศ. 2493 อาจเนื่องจากผู้คนยังคงรู้สึกถึงผลพวงของสงครามโลกครั้งที่สอง การต่อต้านจึงเป็นไปในทางต่อต้านการทำสงคราม หากแต่จะพบว่ามีการเขียนเหล่านี้ได้ทวีไปอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 โดยเฉพาะที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือ นิตยสาร *ปิตุภูมิ* มีเปลื้อง วรรณศรี เป็นบรรณาธิการ ได้เขียนต่อต้านนโยบายของประเทศไทยที่เดินตามสหรัฐอเมริกาเกือบทุกฉบับ โดยมีเจตนาที่จะเสนอข้อคิดเห็นสวนกระแสกับทิศทางที่ผู้นำของประเทศไทยดำเนินการอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์สำคัญที่กำลังเกิดขึ้นรอบบ้านของไทย เช่น การเคลื่อนไหวของชาติต่าง ๆ ในเอเชียที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชและอิสรภาพจากระบบอาณานิคม ในที่นี้จะเห็นภาพที่แสดงให้เห็นว่าทศวรรษกระแสใหม่ที่ตอบโต้อำนาจรัฐอันเป็นแนวคิดตอบโต้นโยบายต่าง

⁷⁴ โปรดดูรายละเอียดเรื่อง “กบฏสันติภาพ” ในงานของ วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539).

ประเทศของไทยที่ดำเนินตามแบบอย่างสหรัฐอเมริกา ดั่งบทความพิเศษเรื่อง “ช่วยกันขจัดความคิดต่อต้านการโปรอเมริกา!” ว่า

ในขณะที่ชาติไทยถูกนำไปผูกมัดกับ “มิตรภาพอันค้ำค้ำ” กับสหรัฐอเมริกา นั้นเป็นยุคที่ประชาชนชาวไทยไร้อิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง... แต่ทั้งนี้ การต่อสู้เพื่อความเป็นเอกราชของชาติไทย และเพื่อนโยบายอิสระที่เป็นตัวของตัวเอง ตลอดจนเพื่อสิทธิเสรีภาพอันพึงมีพึงได้ของประชาชนนั้นจะสิ้นสุดแล้วก็ตาม ไม่ โดยทางความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกาอีกต่อไป...⁷⁵

เนื้อหาหลักของ *ปิฎกภูมิ* จะวิพากษ์การแทรกแซงทางการเมือง การทหาร และทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย เช่น ต่อต้านหน่วยทหารจัสแม็ก (JUSMAG) ที่ถูกส่งเข้ามาประจำในประเทศไทย เช่น บทความเรื่อง “ทหารอเมริกันจงกลับบ้าน” แม้หน่วยงานนี้ยังไม่ได้มีบทบาทมากเช่น CIA ในระยะเวลาต่อมา หากแต่บทความนี้ก็พยายามชี้ให้เห็นว่าไม่ควรมีหน่วยทหารอเมริกันอยู่ในประเทศไทยอีกต่อไป ดังปรากฏในบทนำของ *ปิฎกภูมิ* ได้ดุด่าความคิดเห็นดังกล่าวด้วยข้อความที่ว่า

“พฤติกรรมของทหารและเจ้าหน้าที่จัสแม็กอเมริกันเช่นนี้ ประชาชนชาวไทยไม่อาจนิ่งดูตายได้... เราเห็นว่า เพื่อเอกราชและความสงบสุขของชาติไทย ทหารอเมริกันทั้งหมดที่อยู่เมืองไทยควรกลับบ้านได้แล้ว เพราะชาวไทยไม่ปรารถนาให้ทหารต่างด้าวมาตั้งอยู่และมาเที่ยวแสดงอำนาจบาทใหญ่บนแผ่นดินไทยนี้ต่อไป
จงนำตัวเหล่าร้ายอเมริกันมาลงโทษตามกฎหมายให้จงได้!
ทหารอเมริกันจงกลับบ้าน! เมืองไทยไม่ต้องการ!!
Yankee, Go Home!”⁷⁶

นอกจากการที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอแนวคิดต่อต้านสหรัฐอเมริกาในการเข้ามาแทรกแซงอธิปไตยของประเทศไทยแล้ว พวกเขายังมองเห็นว่า

⁷⁵ “ช่วยกันขจัดความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา!” *ปิฎกภูมิ* 1, 14 (25 มิถุนายน 2499): 15.

⁷⁶ “บทนำ,” *ปิฎกภูมิ* 1, 24 (24 2499): 2. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

การที่รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกาก่อให้เกิดการคุกคามประเทศเพื่อนบ้านและนำไปสู่การทำสงคราม สิ่งหนึ่งที่เป็นวาทกรรมในการเขียนในบทความของกุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าคือการแสวงหาสันติภาพ อันเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “เอกราชของชาติ” เพราะหากชาติมีเอกราชและอำนาจอธิปไตยก็สามารถเลือกแนวทางการดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับอุดมคติของตน โดยเฉพาะการเลือกดำเนินนโยบายสายกลาง และให้การสนับสนุนการเรียกร้องเอกราชของประเทศเพื่อนบ้าน

ดังนั้นกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่า การที่ประเทศไทยเดินตามแนวนโยบายของสหรัฐอเมริกาทำให้ประเทศไทยดำเนินนโยบายเป็นศัตรูกับเพื่อนบ้านไปโดยปริยาย ฉะนั้น ประเทศไทยจำเป็นต้องหลุดจากการเป็นทาสทางอุดมการณ์ของประเทศมหาอำนาจ โดยเลือกทางที่ไม่ต้องตามแบบสหรัฐอเมริกา เพราะเป็นความคิดที่ไม่สามารถทำให้ไทยมีอิสระในการดำเนินนโยบายได้ ดังบทความหนึ่งที่กล่าวว่า

“...ความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา คือความคิดและการกระทำที่เป็นทาส ชาติไทยต้องการความคิดและการกระทำที่เป็นไท ไทย-ไท หรือ ไทยที่เป็นไท ควรเป็นหลักความคิดและการกระทำของเรา ไทยที่เป็นไทนั่นก็คือ ชาติไทยที่เป็นเอกราช และประชาชนชาวไทยที่มีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์”⁷⁷

งานเขียนสนับสนุนเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านซึ่งได้ใช้อุดมการณ์ชาตินิยมเป็นอาวุธลุกขึ้นสู้กับประเทศเจ้าอาณานิคม เช่น นามปากกา “ธนาลัย” (ธนวนต์ จาคูประยูร) ได้เขียนถึงสถานการณ์ต่างๆ ในพม่า อินโดจีน (เวียดนาม เขมร ลาว) ไว้ว่า ประเทศมหาอำนาจต้องมอบเอกราชคืนให้กับประเทศอาณานิคมเหล่านี้ เพื่อให้เกิดสันติภาพและอาจเป็นแนวทางที่ดีที่สุดต่อประเทศเหล่านี้

หรือบทความเกี่ยวกับพม่า ภายหลังจากการรับเอกราชจากอังกฤษแล้วก็ยังคงความยุ่งยากที่สลับซับซ้อนอันเกิดจากความไม่เป็นเอกภาพของชนหลากหลายชาติพันธุ์ในพม่า เช่น บทความของ ส. สัตยา กล่าวถึงการเกิดรัฐประชาชาติของพม่าว่า เกิดภายใต้นามของกลุ่มชนที่ร่วมกันได้แก่ กะเหรี่ยง เงี้ยว ฉิ่น คะฉิ่น และพม่า ซึ่ง

⁷⁷ “ช่วยกันขจัดความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา!,” ปิตุภูมิ 1, 14 (25 มิถุนายน 2499): 15. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

เกิดขึ้นจากการเรียกร้องเอกราชจากอังกฤษได้สำเร็จ นับแต่สงครามโลกครั้งที่สอง ยุติลง ทำให้เกิดความตื่นตัวเกิดขึ้นในทวีปเอเชียที่จะสลัดพันธจากระบบอาณานิคม ตะวันตก⁷⁸

ฉะนั้น บทความที่วิพากษ์บทบาทของอเมริกาในเอเชียอาคเนย์ที่เกิดขึ้นจึงเกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับความเห็นอกเห็นใจต่อแนวทางการเคลื่อนไหว “ชาตินิยม” เพื่อเรียกร้องเอกราชของประเทศเพื่อนบ้านไทย เช่น อินโดจีน ซึ่งประกอบด้วย ลาว เขมร และเวียดนาม ซึ่งบทความที่เกี่ยวกับความเคลื่อนไหว “ชาตินิยม” ในอินโดจีนจึงได้ถูกนำมาเขียนไว้ตามหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ ดังใน *อักษรสาส์น* กล่าวว่

“ในอินโดจีนนั้น ไม่ใช่เพียงในเวลาปัจจุบันนี้ แต่แม้ในระยะเวลาอันยาวนาน นับจากก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ขึ้นไปจนถึงช่วงระยะเวลาหลังที่ฝรั่งเศสเข้าครอบครองเด็ดขาดแล้วนั้น ความคิดอยากกู้ชาติอยากได้เอกราชเป็นอิสระก็มีอยู่ในสมองของพวกญวน (Annamite) เป็นพิเศษยิ่งกว่าชนเชื้อชาติอื่นในอินโดจีนด้วยกันแล้ว... เมื่อเลิกสงครามแล้วความคิดที่จะกู้ชาติยิ่งทวีขึ้นเป็นลำดับ...”⁷⁹

นอกจากนี้ บทความยังได้กล่าวถึงการเมืองในอินโดจีนว่าเป็นเรื่องน่าติดตาม เพราะอินโดจีนเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่ติดต่อกับเรา และต่อไปอินโดจีนจะมีความสำคัญในทางการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์⁸⁰ ภายใต้ทำการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายต่างประเทศ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับเรื่อง “เอกราชของชาติ” ในแนวทางใหม่อย่างชัดเจนของกลุ่มนิตยสารวารสารหัวก้าวหน้าในเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงท้ายทศวรรษที่ 2490 การวิพากษ์เป็นไปอย่างเข้มข้น โดยชี้ให้เห็นความพยายามของบรรดานักชาตินิยมกลุ่มต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวเพื่อปลดแอก แม้บางกลุ่มอาจจะมามีวิธีการที่ไม่เหมือนกัน เช่น ในลาวมีกลุ่มเจ้าสุภานุวงศ์กับกลุ่มเจ้าศรีสว่างวงศ์ หากแต่พวกเขาก็พยายามทำในสิ่งที่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์ “ชาตินิยม” เช่นกัน ในประเทศเหล่านี้ในที่สุดแล้วเป้าหมายสุดท้ายก็เพื่อเอกราช ไม่ใช่การต่อต้านคอมมิวนิสต์เช่นที่สหรัฐอเมริกา

⁷⁸ ส.สัดยา (นามปากกา), “ธาตุแห่งจิตใจของพะม่ายุคใหม่,” *อักษรสาส์น* 2,4 (2 พฤษภาคม 2492): 7.

⁷⁹ *อักษรสาส์น* 2, 18 (กันยายน 2492): 9.

⁸⁰ *อักษรสาส์น* 2, 18 (กันยายน 2492): 7.

พยายามสร้างความน่ากลัวของคอมมิวนิสต์ต่อสังคมโลก และมองภาพการเคลื่อนไหวของประเทศไทยที่เรียกร้องเอกราชว่าเป็นบริวารของสหภาพโซเวียต

ดังนั้นแนวคิดเรื่อง “เอกราชและอธิปไตย” ของกลุ่มปัญญาชนนี้จึงประสานสอดคล้องไปกับความเคลื่อนไหวของประเทศไทยเพื่อนบ้านเพื่อเรียกร้องเอกราชด้วย อันเป็นสำนึกร่วมของความคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ที่แผ่ออกไปสู่ผู้คนของชาติเล็กๆ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นสำนึกที่มีพลังที่ก่อให้เกิดสำนึกร่วมกันในการต่อต้านระบบจักรวรรดินิยมของประชาชนในประเทศเหล่านั้น รวมทั้งประเทศไทยด้วยเช่นกัน กล่าวได้ว่าสำนึกเรื่อง “ชาตินิยม” ที่เกิดขึ้นนี้เป็นสำนึกในเชิงสากลที่สร้างความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันในบรรดาประเทศเล็กที่เพิ่งได้รับเอกราชหรือกำลังต่อสู้เพื่อให้ได้เอกราช เข้าใจถึงความ “รักชาติ” ซึ่งชาวเอเชียได้ใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับประเทศมหาอำนาจ ดังบทความของ วัฒน พยัคฆนิธิ ได้กล่าวว่า

“ในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชสมบูรณ์ ชาวเอเชียได้อาศัยความรู้สึกรักชาติหรือที่เรียกกันว่าชาตินิยม เป็นอาวุธสำคัญต่อสู้กับจักรวรรดินิยม ชาตินิยมของชาวเอเชียตั้งมั่นอยู่บนความหวังในความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การดิ้นรนต่อสู้ของชาวเอเชียนอกจากเพื่อสลัดแอกต่างชาติแล้ว ยังต่อสู้ด้วยความหวังที่จะได้เห็นประเทศชาติของตนมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจด้วยอีกประการหนึ่ง แต่สภาพเศรษฐกิจสังคมที่ต่างชาติได้สร้างไว้เพื่อผลประโยชน์ของชาตินั้นๆ ก็น่าเป็นเครื่องมือที่ตนมีอยู่ในทางอุตสาหกรรมและกลไกกรรมกิติ หากเพียงพอไม่ที่จะทำให้ความยากจนสูญหายไปจากทวีปเอเชีย...”⁸¹

นอกจากนี้มีการเสนอรูปแบบหรือแนวทางการดำเนิน “นโยบายที่เป็นกลาง” อันเป็นทางเลือกอันหนึ่งที่หลายประเทศในเอเชียได้เสนอแนวทางนี้เพื่อเป็นทางเลือกใหม่ที่ปลอดจากอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและชาติตะวันตกอื่น ๆ เช่น อินเดียที่มีเนรูห์ เป็นผู้นำในการประกาศ “หลักปัญจศีล” หรือหลัก 5 ประการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยมีพม่าและจีน อินโดนีเซีย ได้เข้าร่วมแนวทางนี้ด้วย ขณะเดียวกันกัมพูชา และลาวภายหลังได้รับเอกราชต่างมีท่าทีเข้าร่วมแนวทางนโยบายรักษาความเป็นกลาง

⁸¹ วัฒน พยัคฆนิธิ, “เอเชียวิวัฒน์,” ปฐมไตร 1, 26 (2500): 25.

เช่นกัน ดังปรากฏในบทความ “นโยบายรักษาความเป็นกลาง” โดยกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของหลายประเทศในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์กำลังเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของตนไปในแนวทางที่เน้นความเป็นกลางและการรักษาสันติภาพ ต่อต้านการทำสงคราม จากบทความในนามปากกาของ “ศานติ สัตยางกูร” (หรือจิตร ภูมิศักดิ์) ได้กล่าวถึงแนวคิดนี้ว่า

“ในปัจจุบันนี้การรักษานโยบายความเป็นกลางนี้ได้กลายเป็นแนวคิดอย่างหนึ่งที่ได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางและอย่างรวดเร็วในภาคพื้นเอเชีย ไม่ว่าจะประเทศหนึ่งประเทศใดคอยพยายามเข้ามาแทรกสอดหรือเข้ายับยั้งขวางอย่างเต็มที่ทุกวิถีทางก็ตาม ก็ไม่อาจต้านทานความต้องการเช่นนี้ได้ การรักษาความเป็นกลางนี้ ถ้ากล่าวโดยความหมายทั่วไปแล้วก็คือการไม่สนับสนุนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่สนับสนุนนโยบายซึ่งธำรงไว้ซึ่งสันติภาพ หรือเรียกว่าสนับสนุนกลุ่มสันติภาพดังที่นายกรัฐมนตรีนเรนทร์แห่งอินเดียได้กล่าวไว้ไว้นานมาแล้ว”⁸²

ซึ่งแนวทางนี้จะนำมาสู่สันติภาพมากกว่าการทำสงครามหรือรุกรานผู้อื่น อันสอดคล้องกับแนวทางปัญญาคิดที่หลายประเทศในเอเชียยอมรับมาใช้ในขณะนั้น⁸³ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีกว่าการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบจักรพรรดินิยมแบบใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องเข้าปกครองเช่นมหาอำนาจในอดีต หากแต่สามารถทำให้ประเทศต่าง ๆ ดำเนินนโยบายคล้อยตามได้ และเมื่อพิจารณาในคดียสาร *ปิตุภูมิ* ที่เปลื้อง วรรณศรีได้ใช้แนวคิดของมาร์กซิสม์มาใช้อธิบายเงื่อนไขสถานการณ์ความสัมพันธ์ไทยอเมริกกว่า ไทยเปรียบเสมือนบริวารของประเทศมหาอำนาจทุนนิยม ซึ่งการต่อต้านการแทรกแซงของสหรัฐอเมริกาจะพบในกลุ่มพรรคการเมืองในแนวสังคมนิยมด้วย ดังปรากฏในแถลงการณ์ของพรรคการเมือง 4 พรรคที่ลงในบทนำของ *ปิตุภูมิ* อันได้แก่ พรรคเศรษฐกิจ พรรคสังคมนิยม พรรคสังคมนิยม และพรรคขบวนการไฮด์ปาร์ค ที่ทั้งหมดได้แสดงความคิดเห็นไปในทางเดียวกันว่าสหรัฐอเมริกากำลังคุกคามเอกราชอธิปไตยของชาติไทยเรานั้นก็ยิ่งขึ้นทุกที ฉะนั้น

⁸² “นโยบายที่เป็นกลาง,” *ปิตุภูมิ* 1, 6 (25 กุมภาพันธ์ 2499): 28.

⁸³ ศานติ สัตยางกูร (นามปากกา), “จักรวาทแห่งความจริงและความงาม,” *เสียงนิลิต* 1, 7 (31 มกราคม 2500): 17-18.

บทความได้กล่าวถึงแถลงการณ์นี้ว่า “...เพื่อร่วมจัดตั้งแนวร่วมประชาชนรักชาติ-รัก
ประชาธิปไตยขึ้นมาต่อสู้เพื่อเอกราชประชาธิปไตยขึ้นมา สันติภาพและประชาธิปไตย...”⁸⁴

แนวคิดเหล่านี้ก็ได้ชี้ให้เห็นอุดมคติบางอย่างที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า
กล้าท้าทาย และสร้างความรู้อีกชุดหนึ่งที่ไม่ต้องสอดคล้องกับแนวทางของรัฐ และ
เป็นแนวทางที่ชี้ให้เห็นว่ามีแนวทางอื่น ๆ ในการสร้างสรรค์และทำให้ “ชาติไทย” มี
อิสรภาพปลอดจากอิทธิพลมหาอำนาจใด ๆ

ดังนั้นพวกเขาจึงมุ่งหวังว่าในอนาคต “ชาติไทย” ในจินตนาการของพวกเขา
เขาจะเป็น “ชาติ” ที่มีเอกราชไม่เป็นทาสของประเทศมหาอำนาจ มีอิสรภาพและเสรี
ภาพอันได้ชื่อว่าเป็นชาติที่มีเอกราชเป็นของตนเอง ดังบทกวีของ “ทวีปวร” (ทวีป
วรติล) ที่ว่า

“กลับไปเกิด	ผู้ก่อเกิดภัยสงครามลูกกลมหล้า
ผู้เทียมโตโตเจนาเบาปัญญา	ถือดอลลาร์เป็นพระเจ้าเข้าครอบครอง
แผ่นดินไทยของคนไทยไซใครอื่น	ด้วยยังยืนความเป็นไทในภพpong
เทอดพิทักษ์ศักดิ์ศรียุติpong	ตามครรลองเอกราชของชาติไทย” ⁸⁵

ทั้งหมดนี้เป็นวาทกรรมเรื่อง “เอกราชของชาติ” จากมิติทางการเมือง
ระหว่างประเทศที่กล่าวได้ว่าเป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในทศวรรษ 2490 อัน
เนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งแยกค่าย
ทางอุดมการณ์ และทำให้สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทแทนที่จักรวรรดินิยมตะวันตก
แบบเดิม หากแต่บทบาทเช่นนี้ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองว่าเป็นบทบาทที่
จะทำให้ประเทศไทยตกเป็น “ทาส” หรือเป็น “เมืองขึ้น” ที่ไม่แตกต่างจากในยุค
อาณานิคม ฉะนั้นพวกเขาจึงจำเป็นต้องสร้างวาทกรรมต่อต้านโดยใช้แนวคิดว่าด้วย
“เอกราชและอธิปไตยของชาติไทย” เป็นอาวุธโจมตีนโยบายต่างประเทศของฝ่ายรัฐ

⁸⁴ “สนับสนุนแถลงการณ์ของ 4 พรรค,” ปิตุภูมิ 25 (2 ตุลาคม 2499): 3. (เน้นข้อความ
โดยผู้เขียน).

⁸⁵ ทวีปวร (นามปากกา), รวมบทกวีนิพนธ์ จึงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539),
น. 65.

4. วาทกรรมว่าด้วย “เศรษฐกิจแห่งชาติ”

ความล้มเหลวของการใช้ลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่ยุคสมัยแรกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) ประกอบกับภาวะการฉ้อโกง สงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดภาวะข้าวยากหนักแวง ในขณะเดียวกันบรรยากาศทางการเมืองกลับเต็มไปด้วยการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ที่พยายามต้องการกลับคืนสู่อำนาจทางการเมือง สภาวการณ์เหล่านี้ก่อให้เกิดช่องว่างในการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการค้าสิ่งผิดกฎหมายอยู่ทั่วไป เช่น การค้าอาวุธเถื่อนและฝิ่นเถื่อนในยุคนั้น⁶⁶ ทั้งหมดนี้ทำให้กลุ่มปัญญาชนนักเขียนหัวก้าวหน้าเริ่มเปิดฉากวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งจากการศึกษางานเขียนของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้จะพบว่า พวกเขาจะมีแนวทางวิพากษ์เศรษฐกิจในสองแนวทางด้วยกัน คือ แนวทางแรกเป็นการวิพากษ์ความเสื่อมโทรมของระบบเศรษฐกิจของประเทศอันเนื่องมาจากการมุ่งกอบโกยและแสวงหาผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มของกลุ่มผู้นำทางการเมือง กลุ่มข้าราชการและกลุ่มนายทุน ทำให้ปัญหาสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนถูกละเลย แนวทางที่สองคือการมองเห็นว่าความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาทำให้ประเทศไทยต้องกลายเป็นบริวารทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา ทำให้ประเทศไทยจำเป็นต้องยอมรับเงื่อนไขการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจโดยที่ไม่มีอำนาจในการต่อรอง และท้ายสุดพวกเขาได้เสนอแนวคิดทางเศรษฐกิจของชาติแบบใหม่ ซึ่งในบทความนี้จะใช้เรียกว่าเป็น “แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน”

จากบทความประจำ “ข้อคิดจากไร่แผ่นดินไทย” ใน *ปิยะมิตร* (รายเดือน) และ *ปิยะมิตร* (วันจันทร์) โดยผู้เขียนใช้นามปากกาว่า “บาร์บารา” (สด กุระมะโรหิต) ได้เขียนถึงประชดประชันถึงเสียศีลและมีการใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบตลอดเวลาในการวิพากษ์นโยบายของรัฐด้านเศรษฐกิจ ดังเช่น

⁶⁶ โปรดดูงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางธุรกิจนอกกฎหมายกรณีศึกษาชายฝั่งทะเลตะวันออก ใน สุมาลี พันธุ์ยรา, “พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก พ.ศ. 2440-2516” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), น. 115-199. และดูกรณีศึกษาเส้นทางการค้าฝิ่นในภาคเหนือในงานของ McCoy W. Alfred, *The Politics of Heroin in Southeast Asia* แปลโดย พิสิษฐ วงศ์วัฒน์, *การเมืองและเฮโรอีนบนถนนสู่อำนาจสายเดียวกัน* (กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2537), น. 199-205.

“...นับตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 มาจนบัดนี้ ก็เป็นเวลาถึงแปดปีแล้ว รัฐบาลตลอดกาลและรัฐสภาครึ่งซีกซึ่งนักการเมืองชุดนี้กุมไว้ในเอื้อมมือไม่เคยทำอะไรที่เป็นส่วนของนโยบายสร้างชาติที่มีแผนสืบเนื่องกัน...

ผู้เขียนไม่เข้าใจว่าเขาสร้างชาติกันอย่างไร แม้เพียงการสร้างห้องส้วมเขาก็มีแบบแปลน แต่นี้ชาติทั้งชาติแบบแปลนสักชิ้นเดียวก็ไม่มี...⁸⁷

งานเขียนอีกประเภทหนึ่งที่เป็นภาพสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจสองชุด คืออำนาจจากรัฐและอำนาจของเงิน ซึ่งสามารถประสานสัมพันธ์อย่างสอดคล้องกันอย่างดียิ่ง ทำให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าความทรุดโทรมของเศรษฐกิจของชาติเกิดจากการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีการประสานมือร่วมกัน คือภาพสะท้อนจากงานเขียนประเภทนวนิยาย เช่น นวนิยายของศรีบูรพา (กุหลาบ สายประดิษฐ์) ในเรื่อง *จนกว่าเราจะพบกันอีก* หรือการนำเสนอในเชิงสัญลักษณ์ในนวนิยายเรื่อง *ปีศาจ* ของเสนีย์ เสาวพงศ์ (ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์) นอกจากนี้ยังมีการเขียนนวนิยายที่ให้ตัวเอกเป็น “โจร” อันเป็นทัศนคติที่เห็นอกเห็นใจต่อคนที่ถือว่าเป็นคน “นอกกฎหมาย” ซึ่งถูกกระทำจากกลุ่มผู้มีอำนาจรัฐในมือ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มทหาร ตำรวจ และข้าราชการที่ทำให้สังคมเกิด “คนนอก” อย่างนวนิยายเรื่อง *เสือใบ เสือดำ*⁸⁸ ของ ป. อินทรปาลิต หรือในงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่อง *เน็ด เคลลี เขาถูกบังคับให้เป็นโจร*⁸⁹ ที่ถึงแม้เขาจะนำเรื่องราวมาจาก เน็ด เคลลี (Ned Kelly) ซึ่งเป็นโจรนอกกฎหมายของรัฐวิกตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย หากแต่ทั้งเรื่อง *เสือใบ เสือดำ* และเรื่องที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ นำมาเขียนก็ได้สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา โดยแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจเถื่อนของกลุ่มคนของรัฐ การเอารัดเอาเปรียบของคนต่างกลุ่ม เช่น พ่อค้า ข้าราชการ ต่อชาวนา คนจน คนเหล่านี้ต้องกลายเป็น “คนนอก” ซึ่งเป็นภาพที่สะท้อนภาวะเศรษฐกิจสังคมไทย

⁸⁷ บาร์บารา (นามปากกา), ข้อคิดจากไร่แผ่นดินเรา (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2499), น. 5. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน)

⁸⁸ ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), เสือใบ (กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524). ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), เสือดำ (กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524). และผู้สนใจการวิเคราะห์นวนิยาย 2 เรื่องนี้โปรดดูงานของสมเกียรติ วันทะนะ, “วิเคราะห์ ‘เสือใบ-เสือดำ’ วิบุรุษคนยาก ของ ป. อินทรปาลิต,” ใน สังคมนิยมวิภาษวิธี (กรุงเทพฯ: วลี, 2524), น. 95-145.

⁸⁹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, เน็ด เคลลี เขาถูกบังคับให้เป็นโจร (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537).

ในยุคหลังสงครามโลกและในยุคที่มีการใช้อิทธิพลและอำนาจมีมากขึ้นทั่วไป เช่น การฆาตกรรมอดีตรัฐมนตรีในสมัยรัฐบาลปรีดี พนมยงค์⁹⁰ เป็นต้น ที่อำนาจอยู่ในมือของสามผู้นำในยุคเผ่า-ผืน-สฤษดิ์ ดังที่งานของ ป. อินทรปาลิต ได้สะท้อนว่า “...ประเทศของเรามีข้าราชการทุจริต เสมือนมอดไช่เงินจำนวนมาก บางคนช่วยเหลือชนต่างชาติในด้านการค้า...”⁹¹

ภาพที่สะท้อนจากนวนิยายจึงอาจเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้ชัดเจน ดังที่เสนีย์ เสาวพงศ์ ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับนวนิยายเรื่อง *ปีศาจ* ของเขาว่า นวนิยายเล่มนี้ได้หยิบประเด็นเศรษฐกิจชั้นพื้นฐานมากล่าวถึง คือ ปัญหาเรื่องที่ดินของชาวนาอันเป็นปัญหาที่รัฐทุกยุคสมัยไม่สามารถแก้ไขได้ ในขณะที่อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้ชาวนาเริ่มสูญเสียที่ดินให้แก่กลุ่มนายทุน เสนีย์ เสาวพงศ์ จึงได้ตั้งความหวังและความฝันไว้ว่า อาจมีระบบใดระบบหนึ่งมาช่วยให้ชาวนาหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินและความยากจน เช่น ระบบสหกรณ์⁹²

นอกเหนือจากภาพสะท้อนในนวนิยายแล้ว ยังพบว่าประเด็นปัญหาทางเศรษฐกิจถูกกล่าวถึงในบทกวีหลาย ๆ บท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสะท้อนสภาพความทุกข์ยากของชาวชนบท ดังบทกวีเกี่ยวกับภาคอีสานที่ภายหลังกลายเป็นบทกวีที่มีการกล่าวถึงอย่างมากในภายหลังคือบทกวีที่ชื่อ “อีสาน” ของ อัศนี พลจันทร ในบทกวีนี้ลงพิมพ์ใน *สยามสมัย* เดือนเมษายน 2495 ที่มีเนื้อหาสะท้อนถึงสภาพชาวอีสาน ซึ่งเป็นดินแดนที่ถูกดูถูกเหยียดหยามในอดีต และเป็นดินแดนที่ถูกรัฐเพ่งเล็งว่าเป็นดินแดนที่เป็นอาณานิคมที่เคย “กบฏ” เช่นในอดีตย้อนไปถึงสมัยเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ประเทศไทยสมัยใหม่จึงจำเป็นต้องสร้างสัญลักษณ์บางอย่าง เช่น อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี (ย่าโม) เพื่อเตือนใจว่าชาวอีสานยังจงรักภักดีต่อส่วนกลางจนกลายเป็นวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” อีกแง่มุมหนึ่งที่รัฐได้สร้างความทรงจำให้แก่

⁹⁰ อดีตรัฐมนตรีที่ถูกฆาตกรรมในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งที่สอง (พ.ศ. 2490-2500) คือ ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ถวิล อุดล จ่าลอง ดาวเรือง เตียง ศิริจันทร์ และทองเปลว ชลภูมิ โปรดดูรายละเอียดใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอัครศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ), *ปรีดี พนมยงค์ และ 4 รัฐมนตรีอีสาน+1* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, 2544).

⁹¹ ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), *เสือใบ*, เล่ม 1 อ้างจากงานของสมเกียรติ วันทะนะ, *สังคมนิยมศาสตร์วิภาษวิธี* (กรุงเทพฯ: วลี, 2524), น. 105.

⁹² เสถียร จันทิมาธร (บรรณาธิการ), *72 ปี ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ นักเขียนสามัญชน* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2534), น. 91-92, 102.

ประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมิงงานที่เรียกว่าเป็นวาทกรรมทางการเมืองชุดหนึ่งที่ถูกลือผ่านอนุสาวรีย์⁹³ รวมทั้งเป็นดินแดนที่ล่อแหลมต่อการคุกคามและขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในสมัยปัจจุบัน ดังปรากฏในเอกสารกระทรวงมหาดไทย⁹⁴

หากแต่ในบทกวีของอัศนี พลจันทร ชื่อ “อีสาน” ที่ตีพิมพ์ใน สยามสมัย พ.ศ. 2495 กลับให้ภาพของชาวอีสานที่ยากจนข้นแค้นและถูกดูหมิ่นเหยียดหยามปราศจากการเหลียวแลจากรัฐบาลส่วนกลาง ดังบางส่วนของกวีบทนี้ที่ว่า

รื้อคดียังรื้อแค้น	ละม้ายแมนท่าสังหาร
เสียดนสัทนทาน	ก็บได้สะตวกตาย
ในฟ้าบมีน้ำ!	ในดินขี้มีแต่ทราย
น้ำตาที่ตกราย	คือเลือดหลัง! ลงโลมดิน ⁹⁵

ในเวลาเดียวกันนั้น เปลื้อง วรรณศรี ซึ่งใช้นามปากกา “นายสาบ” เขียนบทกวีในท่วงทำนองเดียวกันในการสะท้อนภาพอีสานไว้ในบทกวี “ช่วยอีสานกันเถิด” ใน *ปิตุภูมิ* พ.ศ. 2500 ว่า

ช่วยอีสานเถิดหนาประเทศไทย	เสียงโหยให้ทั้งผองร้องเตือนมา
ถอดชีวิตมิตรไทยให้พันนรก	ที่ไหม้หมกเข้าเย็นแทบเป็นบ้า
ด้วยมืออันแข็งแกร่งแห่งประชา	เข็ดน้ำตาให้เขาพันเศร้าเทอญ ⁹⁶

การเขียนเรียกร้องให้แก่ชาวอีสานของทั้งอัศนี พลจันทร และเปลื้อง วรรณศรี มีนัยที่มีความหมายต่อชาวอีสานในฐานะที่เป็นคนไทยที่ควรได้รับสิทธิเท่าเทียมคนไทยทั่วไป และชาวอีสานเป็นภูมิภาคที่รัฐบาลควรให้ความสนใจแก้ไขปัญหาคความยากจนอันเนื่องมาจากความแห้งแล้ง งานของเปลื้อง วรรณศรี ถึงกับกล่าวว่า

⁹³ โปรดดูรายละเอียดใน สายพิณ แก้วงามประเสริฐ, *การเมืองไทยในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), น. 82-128.

⁹⁴ ผู้ที่สนใจโปรดดูเอกสารเกี่ยวกับเรื่องคอมมิวนิสต์ใน พ.จ.ช.มท. 0201.2.1.57 เล่ม 2 ชุด หัวเรื่อง *คอมมิวนิสต์*.

⁹⁵ อัศนี พลจันทร, *วรรณกรรมศึกษารวมบทกวี: อัศนี พลจันทร*, น. 399.

⁹⁶ เปลื้อง วรรณศรี, “ช่วยอีสานกันเถิด,” *ปิตุภูมิ* 2, 72 (26 สิงหาคม 2500): 31.

“...ถึงเป็นไทย เขาก็เห็นใช่เป็นไทย น้ำตาไหลรินรดเพราะอดโซ...”⁹⁷ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่า “อีสาน” ได้กลายเป็นคำเรียกที่เป็นสัญลักษณ์ถึงกลุ่มชนชั้นล่างชาวชนบทที่ยังยากจนข้นแค้น

กล่าวได้ว่าภาพสะท้อนจากงานเขียนประเภทนวนิยายและบทกวีนั้นเกิดจากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น โดยเฉพาะการกล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจของกลุ่มคนส่วนใหญ่ของสังคมที่กลุ่มนักเขียนเหล่านี้ต้องการให้รัฐแก้ไขและให้ความสำคัญกับประชาชนในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนวิเคราะห์ในนิตยสาร *เศรษฐสาร* (นิตยสารรายปักษ์ที่มี ล้วน ปั่นน้อย เป็นบรรณาธิการ ตีพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2496-2500) ที่มีกรกล่าวถึงเศรษฐกิจในระดับชุมชนหรือกลุ่มชาวบ้านในระดับรากหญ้า ดังมีคอลัมน์ “เศรษฐกิจชนบท” ที่นำเสนอรายงานภาวะของเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ หรือรายงานเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของท้องถิ่น ดังเช่น การรายงานข่าวชาวอีสานจังหวัดหนองคายอพยพไปหากินในลาวเพราะความยากจน, ชาวนาเดือดร้อนเรื่องการลดราคาข้าวสารมีผลให้ถูกพ่อค้าคนกลางฉวยโอกาสลดราคาข้าวเปลือก, ชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีเดือดร้อนจากการถูกกดขี่ข่มเหงและไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ, กรรมกรพิษณุโลกว่างงานเนื่องจากนายจ้างปลดออกกะทันหัน⁹⁸ เป็นต้น แม้ว่านิตยสารฉบับนี้จะเน้นการวิเคราะห์เรื่องเศรษฐกิจ การค้า และข่าวเศรษฐกิจระหว่างประเทศเป็นหลัก แต่ก็มีบทความที่วิพากษ์ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจของชาติและวิพากษ์นโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือบทความวิพากษ์ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของชาติของ ล้วน ปั่นน้อย ในปี พ.ศ. 2499 นอกเหนือจากกลุ่มนักเขียนคอลัมน์ประจำ นอกจาก ล้วน ปั่นน้อย แล้วก็มี พระยาศราภัยพิพัฒน์ (เลื่อนศราภัยวานิช), สุธี ธรรมรักษ์, ประพันธ์ พัฒนากร, เกื้อ กุลธรรม

ผลงานเด่น ๆ ของ *เศรษฐสาร* นั้น เป็นบทความที่เจาะลึกไปถึงการมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของชาติ เช่น กรณีบทนำที่วิพากษ์ระบบการขาดดุลงบประมาณของรัฐบาลว่า “...นับตั้งแต่ พ.ศ. 2484 เป็นต้นมา แต่ละปีมีจำนวนงบประมาณที่ปิดทึบไม่ลงกว่าพันล้านบาทขึ้นไป นี่จะเป็นต้นตอแห่งวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ร้ายแรงที่สุด

⁹⁷ นายสง (นามปากกา), “ชาวอีสานแข็งข้อย่ำรอเที่ยว สายเลือดเขียวในกายหมายทุกซอก,” *ปิฎกภูมิ* 12, 71 (19 สิงหาคม 2500): 30.

⁹⁸ ในคอลัมน์ “เศรษฐกิจชนบท,” *เศรษฐสาร* 4, 66 (1 กุมภาพันธ์ 2499): 208-211. และ *เศรษฐสาร* 4, 74 (16 กรกฎาคม 2499): 672.

มันเป็นเสมือนร่างกายคนที่ถูกคัดเลือกจนต้องอ่อนเปลี้ยไปแล้วในที่สุดก็ยากจะเยียวยาได้...”⁹⁹

บทความของ พระยาศรภักย์พิพัฒน์ (เลื่อน ศรภักย์วานิช) เขียนเรื่อง “การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ” ได้กล่าววิพากษ์ถึงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ปล่อยปละละเลยมีการอุปถัมภ์อุ้มชูกันเฉพาะภายในกลุ่มของนายทหาร ข้าราชการ นักการเมืองและกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจที่เป็นพวกพ้องกลุ่มของตนเองเท่านั้น¹⁰⁰ ดังจะพบข่าวรายงานถึงความร่วมมือทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนเหล่านี้ ดังกรณีจอมพลผิน ชุณหะวัณ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ นายเลื่อน บัวสุวรรณ ได้รวมกันก่อตั้ง “บริษัทเศรษฐกิจแห่งชาติ” ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนทุนหมุนเวียนในวงการอุตสาหกรรมและการค้าภายในประเทศ นอกจากนี้ยังมี พล.ต. ศิริ ลีโยธิน ร่วมกับจอมพลผิน และพระบริรักษ์ชยุตธกิจ ได้จัดตั้ง “บริษัทอุตสาหกรรมน้ำตาลชลบุรีจำกัด” ขึ้นเช่นกันในปี พ.ศ. 2498¹⁰¹ อีกทั้งจอมพลผิน ชุณหะวัณ ยังให้สัมภาษณ์ใน *สยามนิกร* ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2498 ในทำนองที่ว่า “...นโยบายการค้าเสรีจะสู้พ่อค้าต่างชาติไม่ได้...” อันมีนัยถึงการให้ความสำคัญกับการผูกขาดทางเศรษฐกิจนั่นเอง¹⁰² ซึ่งชี้ให้เห็นปัญหาในระบบเศรษฐกิจของชาติว่าขึ้นอยู่กับกลุ่มบุคคลไม่กี่คนที่มียอำนาจเท่านั้น ซึ่งบทรณนิกการของ *เศรษฐกิจสาร* ถึงกับกล่าวว่า ปัญหาเศรษฐกิจของชาติในปัจจุบันมาจากปัญหาการผูกขาดทางเศรษฐกิจของคนไม่กี่กลุ่มเท่านั้น ดังที่มีเนื้อหาในบทความกล่าวว่า “...เมื่อพิจารณาการค้าในปัจจุบันแล้ว การค้ามีลักษณะผูกขาดนั้นส่วนใหญ่เป็นหน่วยการค้าที่บุคคลในระดับรัฐบาลที่เป็นผู้จัดตั้งหรือเป็นผู้ริเริ่มขึ้น เป็นเช่นนี้ในการค้าเกือบทุกแขนง...”¹⁰³

ขณะเดียวกัน บทวิพากษ์เรื่องเศรษฐกิจที่เป็นหัวใจสำคัญของนิตยสารฉบับนี้คือ การวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจของชาติที่ผูกติดอยู่กับการพึ่งพิงทุนและความช่วยเหลือของต่างชาติ ดังที่มีบทความหลายชิ้นได้หยิบยกประเด็นเรื่องความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกาขึ้นมาวิพากษ์ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาติไม่เป็น

⁹⁹ สุธี ธรรมรักษ์, “วิกฤติทางเศรษฐกิจ,” *เศรษฐกิจสาร* 4, 63 (1 มกราคม 2499): 19.

¹⁰⁰ พระยาศรภักย์พิพัฒน์, “การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ,” *เศรษฐกิจสาร* 3, 39 (1 มกราคม 2498): 16-18.

¹⁰¹ *เศรษฐกิจสาร* 2, 36 (16 พฤศจิกายน 2497): 400. และ *เศรษฐกิจสาร* 4, 48 (16 พฤษภาคม 2498): 496.

¹⁰² *เศรษฐกิจสาร* 3, 59 (1 พฤศจิกายน 2498): 42.

¹⁰³ “บทรณนิกการ,” *เศรษฐกิจสาร* 3, 55 (1 กันยายน 2498): 193.

อิสระในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และทำให้ภาวะเศรษฐกิจของชาติเสื่อมทรุดลงเพราะถูกเอารัดเอาเปรียบจากต่างชาติ นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มส่งทหารไปช่วยในสงครามเกาหลีทำให้ประเทศต้องใช้จ่ายไปในงบประมาณทหารจำนวนมาก โดยมีรายงานกล่าวว่า ในระยะที่เกิดสงครามเกาหลีระหว่าง พ.ศ. 2493-2495 ไทยได้รับผลกระทบคือไม่สามารถขายสินค้าด้านการเกษตร และนับตั้งแต่ภาวะสงครามจนถึงปี พ.ศ. 2497 นั้น ไทยเสียเปรียบดุลการค้าเป็นจำนวนมากถึง 700 กว่าล้านบาท และไทยต้องแบกภาระหนักอึ้งคือค่าใช้จ่ายในการส่งทหารไปทำการรบ ถึงแม้สหรัฐอเมริกาจะให้ความช่วยเหลือ แต่การช่วยเหลือเหล่านั้นคือการเพิ่มพันธะทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยต้องจ่ายตามข้อผูกพัน และจ่ายเพื่อความร่วมมือกับต่างประเทศ จ่ายในการซ่อมรบกับซีโต้ จ่ายในการเลี้ยงดูทหารและผู้เชี่ยวชาญจากอเมริกา¹⁰⁴ จากบทสัมภาษณ์แล้ว นรปติ (เลขาธิการพรรคเศรษฐกิจ) และจารุบุตร เรืองสุวรรณ (พรรคเสรีประชาธิปไตย) พวกเขาไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบายของรัฐที่เดินตามสหรัฐอเมริกา “...รัฐบาลเดินตามการชักจูงของสหรัฐอเมริกาอย่างหลับหูหลับตาจนเศรษฐกิจของชาติล้มละลาย... รัฐบาลควรเลิกการเตรียมสงครามและเลิกการแข่งขันได้แล้ว และดำเนินนโยบายเป็นกลาง...”¹⁰⁵

นอกจากนี้ ความช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ ทั้งการศึกษาและเศรษฐกิจการทหารที่สหรัฐอเมริกามีให้ไทย จึงถูกนำมาตั้งข้อสังเกตจากกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ว่ามีผลประโยชน์แอบแฝงอยู่ นับตั้งแต่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทสำคัญทางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร รวมถึงข้อผูกมัดจากการให้ความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าทำให้ประเทศไทยต้องพึ่งพาชาติตะวันตกอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้ประเทศไทยจะไม่เคยตกเป็นอาณานิคมก็ตาม แต่ก็มิลักษณะเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจของชาติมหาอำนาจเพราะการนำเอาเศรษฐกิจไทยเข้าไปผูกกับระบบตลาดเศรษฐกิจโลก ดังเช่นการที่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยส่งคณะที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจหลายคณะมายังประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. 2493 คณะที่ปรึกษาจัดทำรายงานและระบุว่าต้องมีการลงทุนภาคเอกชนโดย

¹⁰⁴ รวบรวมข้อมูลจาก เศรษฐสาร 2, 18 (1 มีนาคม 2497): 18-22; “ภาวะเศรษฐกิจไทยหลังสงครามเกาหลี,” เศรษฐสาร 3, 50 (16 เมษายน 2498): 358-360; และ “วิกฤติทางเศรษฐกิจ,” เศรษฐสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499): 18-22.

¹⁰⁵ “บทสัมภาษณ์,” เศรษฐสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499).

ใช้เงินทุนจากต่างประเทศ ทำให้มีการออกพระราชบัญญัติการลงทุน พ.ศ. 2497 และมีข้อตกลงไทย-สหรัฐอเมริกาฉบับใหม่ว่าด้วย “ความตกลงว่าด้วยการค้าประกันการลงทุนของคนอเมริกัน” ในปีเดียวกันนั่นเอง พระราชบัญญัติฉบับนี้มีความสำคัญแม้จะไม่ประสบความสำเร็จในระยะแรกก็ตาม หากแต่ถือเป็นก้าวแรกที่รัฐบาลให้การสนับสนุนนักลงทุนชาวต่างประเทศ¹⁰⁶ (ต่อมาได้กลายเป็นส่วนสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ในสมัยรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์)

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของชาติมีปัญหาเพราะการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของผู้ปกครอง บทเรียนสรุปจะเห็นได้จากงานเขียนในบทบรรณาธิการต่อไปนี้ เรียกร้องให้ไทยมีอิสระทางเศรษฐกิจ ยกเลิกการพึ่งพิงต่างชาติ และมีเอกราชทางเศรษฐกิจ ว่า

“...เป็นเพราะผู้ปกครองประเทศของเราอมให้เศรษฐกิจของประเทศพัฒนาการอยู่กับอติพละต่างประเทศ ทำให้ขาดความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจ และต้องพึ่งพาต่างประเทศ เราต้องนำเงินของชาติไปใช้จ่ายในการเพิ่มกำลังรบอย่างมากมาย ทำให้การเงินของแผ่นดินต้องทรุดโทรม งบประมาณขาดดุลยปีหนึ่ง ๆ มากมาย, ค่าของเงินตกต่ำ, ภาวะเงินเฟ้อนับวันจะร้ายแรงยิ่งขึ้น ในด้านต่างประเทศเราต้องทำ ‘การแข่งขัน’ ตามความต้องการของต่างประเทศ เราต้องเสียหายนับเป็นพันล้านบาทเช่นกัน ความเสียหายเหล่านี้มิใช่ของบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากแต่มันเป็นความเสียหายของประชาชาติไทย”¹⁰⁷

ฉะนั้นการเสนอวาทกรรมเรื่องเศรษฐกิจของชาติของปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงมีนัยสองประเด็น คือประเด็นแรกเป็นการวิพากษ์สภาพภายในสังคมไทยที่ปัญหามูลฐานเรื่องความยากจนไม่ได้รับความสนใจแก้ไขจากรัฐบาล และประเด็นที่สองคือการวิพากษ์กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองที่มุ่งกอบโกยความมั่งคั่งและแสวงหาผลประโยชน์จากการผูกมิตรกับสหรัฐอเมริกา

¹⁰⁶ โปรดดูงานของ พิชรี ธนะมัย, “การเมืองของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย: กรณีศึกษาพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน ปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505,” รัฐศาสตร์-การเมือง รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ พ.ศ. 2526-2542 (กันยายน 2543): 117.

¹⁰⁷ “บทบรรณาธิการ,” เศรษฐกิจสาร 4, 70 (16 มิถุนายน 2499): 555-556. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน).

จากการที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เปิดประเด็นวิพากษ์นโยบายต่างประเทศว่าด้วยเรื่องวาทกรรมเกี่ยวกับ “เอกราชของชาติ” ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นพวกเขาพบว่า การดำเนินเช่นนี้ นำเอาเศรษฐกิจไทยไปผูกมัดกับระบบทุนนิยมโลกที่มีผู้นำเช่นสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์เพียงไม่กี่กลุ่ม และอาจทำให้เศรษฐกิจของชาติล่มจมอีกด้วย ดังนั้น กลุ่มนี้จึงเสนอแนวคิดที่เป็นทางเลือกใหม่ทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็น “เศรษฐกิจชุมชน” เพราะสิ่งที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าพูดถึงคือระบบเศรษฐกิจที่ต้องสร้างรากฐานของชุมชนระดับล่างให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะจากแนวคิดของ ล้วน ปั่นน้อย ที่กล่าวไว้ในปาฐกถาของเขา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ในวันที่ 17 ตุลาคม 2499 โดยเขากล่าวว่า ในฐานะคนไทยคนหนึ่งที่ต้องการเห็นความเจริญก้าวหน้าของชาติ เขาเสนอแนวคิดหลักของเขาคือ “ปัญหาพื้นฐานของสังคม คือ เศรษฐกิจ” ดังนั้น ถ้าอยากให้สังคมคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศดีขึ้น หมายความว่า การพัฒนาเศรษฐกิจทั้งประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนของประชาชนทั้งประเทศ แก้ปัญหาชาวนา ชาวไร่ ปัญหาคหกรรมกร ปัญหาความไม่เป็นธรรมของสังคม โดยจะต้องเป็นอิสระจากการพึ่งพิงทุนต่างชาติ และหันมาใช้ทรัพยากรในประเทศให้เกิดประโยชน์ โดยไม่ปล่อยให้ทุนต่างชาติเข้ามาครอบงาย หากมีความร่วมมือกับต่างประเทศต้องเป็นไปโดยเสมอภาคและเกื้อกูลกัน หากเราพัฒนาประเทศโดยปราศจากเอกราชทางเศรษฐกิจ ชาติก็ไม่สามารถพัฒนาก้าวหน้าได้¹⁰⁸ ความฝันเรื่องเศรษฐกิจของชาติที่เขาอยากเห็นอาจเป็นดังข้อเขียนดังนี้

คนเราจะดีมีภูมิปัญญาไม่ได้
สังคมจะเจริญมิได้
ชาติจะเจริญมิได้
โลกก็จะเจริญมิได้

ถ้ายังต้องผจญกับความยากแค้น
ถ้ายังต้องเผชิญกับความขาดแคลน
ถ้ายังต้องประสบกับความขัดสน
ถ้ายังเป็นโลกแห่งความแร้นแค้น¹⁰⁹

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าแนวคิดการวิพากษ์เรื่องเศรษฐกิจของรัฐของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดจากทฤษฎีมาร์กซิสต์ โดย

¹⁰⁸ ล้วน ปั่นน้อย, “ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจและสังคม,” เศรษฐสาร 4, 79 (1 พฤศจิกายน 2499): 1-23.

¹⁰⁹ ล้วน ปั่นน้อย, “ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจและสังคม,” น. 5.

เฉพาะทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น-กิ่งศักดินา ซึ่งนับแต่งานอรรถุญ พรหมชมพู ได้พิมพ์ออกมาใน พ.ศ. 2493 ได้ส่งอิทธิพลต่อกลุ่มปัญญาชนรุ่น 2490 อย่างมาก โดยเฉพาะได้แตกยอดแนวคิดออกไปอีกใน พ.ศ. 2500 ดังจะเห็นได้จากบทความจำนวนหนึ่งใน *นิตยสารศิลปวัฒนธรรมใหม่* ด้วยแนวทางนี้ วาทกรรมเรื่องเศรษฐกิจของชาติจึงพุ่งเป้าไปที่กลุ่มคนยากจน อาจเรียกตามศัพท์ของกลุ่มปัญญาชนขณะนั้นว่า กลุ่มชนชั้นกรรมาชีพ และกลุ่มชนชั้นชาวนา โดยเฉพาะกลุ่มกรรมกรจะถูกนำมาเป็นประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะช่วงท้ายทศวรรษ 2490 และต้นทศวรรษ 2500 งานเขียนเรื่องเศรษฐกิจจึงพุ่งเป้าประเด็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มกรรมกรไปด้วย อีกทั้งเป็นช่วงที่มีการประกาศใช้กฎหมายแรงงานฉบับแรกใน พ.ศ. 2499 เป็นช่วงที่ปรากฏบทความที่เรียกร้องให้กรรมกรสามัคคีกับชนชั้นนายทุนต่างชาติ เพื่อต่อสู้กับนายทุนจักรวรรดินิยม เนื่องจากมีการเคลื่อนไหวนัดหยุดงานของกรรมกรของบริษัทต่างชาติ ซึ่งความเคลื่อนไหวนี้จะประสานสอดคล้องกับงานเขียนของ *ปิตุภูมิ* ที่เสนอให้กรรมกรประนีประนอมกับนายจ้างคนไทย หากแต่ในขณะเดียวกันก็ใช้ท่าทีต่อสู้กับนายจ้างต่างชาติหรือประเทศที่เป็นจักรวรรดินิยม¹¹⁰

นอกจากนี้แล้ว มีงานเขียนในรูปแบบนวนิยายและบทกวีก็ได้สะท้อนประเด็นปัญหาทางทฤษฎีทางเศรษฐกิจของชนชั้นล่างด้วยเช่นกัน เช่น นวนิยายบางเรื่อง ผู้เขียนได้สร้างความฝันและความหวังแก่คนเล็กๆ ดังเช่น นวนิยายของศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ในเรื่อง *แผ่นดินนี้ของใคร* ประเด็นสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือการสะท้อนให้เห็นการที่คนจน ชาวบ้านสามัญชนถูกรังแกด้วยกลุ่มบุคคลที่อยู่ในอำนาจรัฐ ดังเช่นชายหนุ่มนาม เจน วนาสัย ที่อพยพครอบครัวมาตั้งหลักทำมาหากินบนผืนแผ่นดินที่เขาฝันว่าจะสร้างความสุขสมบูรณ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินไทยที่เขาเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินนี้ ดังปรากฏตอนหนึ่งว่า

“เรามีศรัทธาแรงกล้าในความปลอดภัยที่จะได้รับการคุ้มครองป้องกันจากข้าราชการชนชั้นปกครองในท้องถิ่น คงจะได้รับความช่วยเหลืออย่างดีในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บจากองค์การสาธารณสุขจังหวัด หรือแม้แต่สุขาเสนาเล็ก ๆ ตามตำบล เขาคงจะไม่ต้องห่วงนักในเรื่องโรคระบาดของสัตว์เลี้ยง ในการกลีกรรรม

¹¹⁰ นภาพร อติวณิชยพงศ์, พัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 -ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), น. 27-28.

เพราะความสามารถของสัตว์แพทย์ประจำจังหวัดคงจะแกร่งพอจะช่วยปราบให้
ราบได้ และท้ายที่สุดความเชื่อมั่นอันฝังใจมาแต่เดิมนั้นว่า ถึงอย่างไรในเมืองไทย
ของเรานี้คงจะมีแต่คนคอยสนับสนุนให้มีโอกาสที่จะสร้างตัวและชาติให้เจริญ
เขาตั้งปณิธานไว้อย่างมั่นคงว่าเขาจะพยายามสร้างตำบลเล็ก ๆ อันเป็นส่วนหนึ่ง
ของเมืองไทยให้สมบูรณ์ให้จงได้ และเขาหลับตามองเห็นรายได้ก้อนใหญ่จากผลิต
ผลในไร่ของเขา คงจะพออุดหนุนให้ลูกชายได้เป็นพลเมืองไทยที่มีความรู้มาก
พอที่จะร่วมมือกับอนุชนรุ่นเดียวกัน เป็นเจ้าของแผ่นดินไทยนี้อย่างมี 'เสรีภาพ'
-- โดย 'เท่าเทียมกัน' และ 'ปลอดภัย'"¹¹¹

ความฝันเยี่ยงนี้เป็นสิ่งที่ศรีรัตน สถาปนาวัดฉนวน ต้องการชี้ให้เห็นว่าช่างห่าง
ไกลจากความเป็นจริงที่แสนโหดร้าย เมื่อตัวเอกของเรื่องคาดหวังว่าเขาจะเป็นผู้
หนึ่งที่ช่วยชาติ เพราะชาติเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นจากพวกเขาคนตัวเล็ก ๆ ของสังคม
ถ้าพวกเขาสามารถสร้างครอบครัว ชุมชนให้แข็งแรง ชาติก็แข็งแรงด้วย โดยมีรัฐ
เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ (อันเป็นภาพรัฐในอุดมคติที่ประชาชนฝันอยากจะได้) ให้
พวกเขาสามารถดำรงชีวิตได้ตามพื้นฐานอาชีพดั้งเดิม หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว
ตัวละครกลับพบว่า นอกจากรัฐจะไม่ช่วยเหลือดังที่เขาคาดหวังแล้ว รัฐยังเป็นผู้ใช้อำนาจ
ทำลายความหวังนั้นด้วย เพราะกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่มีอำนาจรัฐอยู่ในมือได้
กระทำการโค่นความฝันของตัวเอกในนวนิยายเรื่องนี้เสียสิ้น โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครอง
ท้องถิ่นที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในที่สุดตัวเอกของเรื่องก็ถูกกลั่นแกล้งรังแก
จนกลายเป็น "คนนอกกฎหมาย" ในที่สุด

ฉะนั้น วาทกรรมที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าต้องการชี้ให้เห็นคือการแก้ไข
ปัญหาเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน กลุ่มคนระดับล่าง เพราะเป็นคนส่วนใหญ่ของชาติ ของ
ประเทศ ถ้าคนเหล่านี้ไม่มีความเป็นอยู่ที่ดี ก็หมายถึงชาติหรือประเทศก็มั่นคงตามไป
ด้วย

¹¹¹ ศรีรัตน สถาปนาวัดฉนวน, แผ่นดินนี้ของใคร (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518), น. 19-20, และ 100.

5. วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ว่าด้วยเรื่อง “ศัตรูของชาติ”

การนิยาม “ศัตรูของชาติ” ที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าสร้างวาทกรรมไว้ในทศวรรษ 2490 มีความหมายที่แตกต่างออกไปจากการนิยามที่วาทกรรมกระแสหลักได้สร้างไว้ โดยวาทกรรมกระแสหลักได้สร้างภาพ “ศัตรูของชาติ” ว่าหมายถึงคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะในทศวรรษ 2490 เพื่อเป็นข้ออ้างในการกำจัดศัตรูทางการเมือง

ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ให้นิยามและความหมายที่ต่างจากการนิยาม “ศัตรูของชาติ” ของกระแสหลัก โดยความหมายแรก กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าคิดว่าตัวการสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าของชาติ ซึ่งก็คือระบบศักดินา ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ระบบศักดินาเป็นระบบที่ให้อำนาจและอภิสิทธิ์แก่คนบางกลุ่มเท่านั้น คือกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ฉะนั้นจึงเป็นระบบที่มีความเลวร้ายแอบแฝงอยู่ เปรียบเสมือนเป็นปีศาจที่คอยสูบเลือดเนื่องจากประชาชน ดังที่งานของอุดม สีสุวรรณ หรือในนามปากกาอรรถกฤษณ์ พรหมชมพู ได้กล่าวว่าเปรียบเทียบ “ปีศาจร้ายที่สิงอยู่บนศาลพระภูมิ” ซึ่งประชาชนในอดีตได้เคยลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจนี้มาแล้ว ดังเช่นการปรากฏขึ้นของผีบุญ¹² กล่าวได้ว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้าง “ปีศาจ” หรือ “ศัตรู” ที่ต่างออกไปจากกระแสหลักหากย้อนกลับไปสู่จุดที่มาของการนิยาม “ศัตรูของชาติ” นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ทรงสร้าง “ศัตรู” ของชาติขึ้นมาคือกลุ่มชาวจีน และอุดมการณ์นี้ได้ต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยรัฐประชาชาติ รัฐยังคงมองคนจีนเป็นศัตรู ดังกรณีนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามยุคแรก ที่รัฐมุ่งขจัดคนจีนออกจากระบบเศรษฐกิจของชาติ รวมทั้งการพยายามที่จะนิยามเพื่อแยกว่าใครเป็นคนจีน เป็นคนจีนสยาม หรือคนไทย¹³

หากแต่ทศวรรษ 2490 ศัตรูของ “ชาติไทย” ในทัศนะของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคือ “จักรวรรดินิยม” หรือกลุ่มนายทุนต่างชาติ ฉะนั้นคำว่า “ศัตรู” ที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเริ่มใช้ในการสร้าง “ศัตรู” ของชาติได้เริ่มปรากฏมากขึ้นในช่วง

¹² อรรถกฤษณ์ พรหมชมพู (นามปากกา), เส้นทางสังคมไทย (กรุงเทพฯ: อักษร, 2522), น. 47-55.

¹³ โปรดดูงานที่ศึกษารณีนีไว้อย่างน่าสนใจในงานของ Kasian Tejapera, Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958 (Kyoto: Center Area Studies on Asia, 2001), pp. 1-24.

ท้ายทศวรรษ 2490 อันเป็นช่วงที่ผลของสนธิสัญญาที่ไทยกับสหรัฐอเมริกาเซ็นไว้เมื่อ พ.ศ. 2493 เริ่มปรากฏผล ฉะนั้นเป้าหมายของการนิยาม “ศัตรูของชาติ” คือ มองเห็นอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่มีเหนืออำนาจรัฐไทยมากขึ้นทุกขณะ นับตั้งแต่การเข้าร่วมสงครามเกาหลี (พ.ศ. 2493) และการเข้าเป็นสมาชิกสนธิสัญญาซีโต้ (พ.ศ. 2497) การเข้ามาจัดตั้งฐานทัพเรือที่สัตหีบ (2499) และรวมทั้งการเข้ามาของหน่วย งานทหารสหรัฐอเมริกาภายใต้หน่วยจัสแม็ก (JUSMAG) และยูซอม (USOM)

โดยเฉพาะวาทกรรมกระแสหลักได้สร้าง “ศัตรูของชาติ” ตามที่ฝ่ายรัฐและ ประเทศสหรัฐอเมริกาได้สร้างขึ้นมาคือคอมมิวนิสต์ ทำให้งานเขียนของกลุ่มปัญญาชนได้ต่อต้านการกระทำดังกล่าวโดยกล่าวว่า

“...อันคำว่า ‘คอมมิวนิสต์’ นั้น ก็เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าสหรัฐอเมริกาไม่เพียงหมายถึงเฉพาะสหภาพโซเวียต หรือสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่ถ้าประชาชนประเทศใดไม่พึงพอใจ หรือคัดค้านการรุกรานแทรกแซงของสหรัฐอเมริกา ก็จะถูกเหมาเอาเป็น ‘คอมมิวนิสต์’ ไปด้วย ทั้งนี้ไม่ใช่อะไรอื่น เพื่อง่ายแก่การปราบปรามประชาชน ดังเช่นรัฐบาลเผด็จอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำมาแล้วนั่นเอง... ประชาชนและหนังสือพิมพ์ที่รักชาติรักประชาธิปไตยกำลังถูกคุกคามขู่ขวัญด้วยการอ้างคำ ‘คอมมิวนิสต์’ เช่นนี้ ก็คือผลจากการที่นโยบายของเราไม่เป็นอิสระ ต้องเดินตามสหรัฐอเมริกา...”¹¹⁴

นอกจากนี้ยังปรากฏบทความที่ต่อต้านรัฐบาลไทยที่เดินตามนโยบายอเมริกาในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์สุดขีดจนนำมาสู่การปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย เช่นบทความใน *ปิตุภูมิ* ที่ต่อต้านการตามอย่างสหรัฐอเมริกาว่า “...แต่ก่อนคำว่า ‘ผู้ใดแอนตี้อเมริกา ผู้นั้นคือคอมมิวนิสต์’ ได้เป็นบรรทัดฐานในการทำลายสิทธิเสรีภาพของประชาชนแล้ว มาบัดนี้ โดยความสำนึกของคนทั่วๆ ไป จะเห็นว่า ผู้ใดเชียร์อเมริกา ผู้นั้นอย่างน้อยก็ทอดตัวเป็น ‘ซีซ่า’ ฝรั่งเศส อย่างหนักก็จะเป็น ‘ผู้ขายชาติ’...”¹¹⁵

ฉะนั้น วาทกรรมใหม่ที่ว่าด้วยความหมาย “ศัตรูของชาติ” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่แตกต่างกันที่สหรัฐอเมริกาหรือต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก “ศัตรูของชาติ” ก็คือกลุ่มบุคคลที่ขายชาติ โดยให้ความร่วมมือกับคนต่างชาติในการ

¹¹⁴ “อ้าง ‘คอมมิวนิสต์’ เพื่อปราบปรามประชาชน!,” *ปิตุภูมิ* 2, 80 (21 ตุลาคม 2500): 13.

¹¹⁵ “บทนำ,” *ปิตุภูมิ* 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500): 1.

เข้ามาครอบงำผลประโยชน์ของประเทศมากกว่า ดังเช่นบทความที่วิพากษ์เรื่อง “ศัตรูของชาติไทย” ได้อย่างตรงเป่ามากที่สุดได้แก่บทความของ เมธ เมธา (หรือ ศรีรัตนสถาปนวิวัฒน์) ในบทความเรื่อง “คณะศัตรูชาติไทย” ซึ่งเขากล่าวว่า

ศัตรูชาติไทยที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ ได้รวบรวมกำลังกันอย่างหนาแน่น จับกลุ่มเป็นคณะที่ทรงอิทธิพลยิ่งใหญ่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร สามารถบงการทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยไม่มีอำนาจอะไรมาขัดขวาง ซึ่งส่วนมากก็เพื่อประโยชน์ตัวเองและพรรคพวก เพื่อความมั่นคงในฐานะและตำแหน่ง (ศัตรูชาติไทย) ให้ยืนนานที่สุดที่จะทำได้ และบางครั้งยังรวมหัวกันนำเอาชาติไทยไปขบอยู่แทบเท้าของต่างชาติได้อย่างหน้าตาเฉย คณะบุคคลเหล่านี้เรียกตัวเองว่าเป็น ‘ไทย’ แต่เขามิได้คิดถึงพี่น้องชาวไทยทั้งชาติเลย นอกจากคิดอย่างเพื่อ ๆ ว่าตัวเขาและพวกเขาเท่านั้นคือชาติไทย แต่ในขณะที่เดียวกันเขาก็มิได้เป็น ‘ไท’ หากแต่กลายเป็นทาสไปทั้งชีวิตและจิตใจ...¹¹⁶

ดังนั้นการนิยาม “ศัตรูของชาติ” จึงเปรียบเสมือนการทวนกระแสระหว่างกลุ่มปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ กับกลุ่มผู้ปกครองที่ต่างให้นิยามที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยมี “ชาติ” เป็นศูนย์กลาง ขณะที่กลุ่มผู้ปกครองมองว่าลัทธิคอมมิวนิสต์และบุคคลที่ฝักใฝ่ในลัทธินี้ตลอดทั้งประเทศฝ่ายสังคมนิยม ต่างเป็นศัตรูที่มุ่งทำลายชาติไทย ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าและนักเขียนต่างมองว่าศัตรูของชาติก็คือคนในชาตินี้เองที่กอบโกยแสวงหาผลประโยชน์ให้กับพวกพ้องตนเองโดยไม่เห็นความทุกข์ยากของประชาชนคนไทย มีหน้าซ้ำยังชักศึกเข้าบ้านโดยผูกพันเข้ากับประเทศจักรวรรดินิยมอเมริกาที่ทำให้ไทยสูญเสียเอกราชและอธิปไตยและประเทศชาติถูกแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศนายทุนนี้

ฉะนั้น การนิยามศัตรูของชาติในที่นี้จึงมีนัยถึงลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกา โดยมีนายทุนต่างชาติร่วมมือกับนายทุนท้องถิ่น ขูดรีดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากชาวไทยโดยใช้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นเครื่องมือเอาเปรียบทางการค้ากับประเทศเล็กๆ ที่ไม่มีอำนาจต่อรอง

ในงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์เองก็ได้กล่าวโจมตีและไม่เห็นด้วยกับการใช้กฎหมายคอมมิวนิสต์เพื่อปราบปรามฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐว่า

¹¹⁶ เมธ เมธา (นามปากกา), “คณะศัตรูชาติไทย,” ปิยมิตร 1, 27-48 (พ.ศ. 2500): 18.

“...รัฐบาลก็กลับหันไปสร้างอาวุธใหม่ชิ้นใหม่ซึ่งมีความร้ายแรงยิ่งกว่าและ
ไม่เป็นประชาธิปไตยยิ่งกว่า คือการออกกฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็น
คอมมิวนิสต์ พร้อมกับคุกคามใส่ร้ายผู้ที่มีความเห็นไม่ตรงกับรัฐบาลว่าเป็น
คอมมิวนิสต์ การคุกคามนี้ได้ดำเนินไปพร้อมกับการจับกุมคุมขังผู้คนอย่างไม่
ขาดสาย นอกจากอาวุธร้ายที่นำออกใช้อย่างสง่าผ่าเผยแล้ว ยังมีอาวุธลับที่นำ
ออกใช้ในที่มืดอีกหลายชนิด...”¹¹⁷

รัฐต้องการให้เกิดความมั่นคงแห่งรัฐ จึงจำเป็นต้องสร้าง “ศัตรู” ของชาติ
ขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นภาวะคุกคามของ “ศัตรู” ของชาติที่มีต่อรัฐ อันเป็นที่มาของนโยบาย
ปราบปราม “ศัตรู” ของชาติอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่ คณะ กลุ่ม บุคคลที่ถูกรัฐใช้
อำนาจปราบปรามแล้วแต่เป็นคนไทยทั้งสิ้น ขณะที่กลุ่มปัญญาชนมองว่าความคิดนี้
ส่วนหนึ่งมาจากการปลุกปั่นของจักรพรรดินิยมด้วยว่า “...เมื่อเร็ว ๆ นี้จักรพรรดิ
นิยมได้ดำเนินการยั่วยุและปลุกปั่นให้คนไทยเกิดการแบ่งแยกแตกสามัคคีกันอย่าง
เต็มความสามารถ... นักการเมืองฝ่ายค้านผู้รักชาติหลายคนก็ได้มองเห็นภัยอัน
ตรายอันนี้เช่นกัน และต่างก็ได้ร่วมกันเรียกร้องให้รัฐบาลเลิกการเดินทางตามกันฝรั่ง
...”¹¹⁸

ฉะนั้น นับแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาจะพบว่า กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า
หน้าได้สร้างวาทกรรมว่าด้วยการนิยามความหมายของ “ศัตรูของชาติ” ที่ต่างจาก
เดิม กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ตั้งคำถามและสร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่งในการ
มอง “ศัตรูของชาติ” ที่แตกต่างจากรัฐ โดยมองว่า “ศัตรูภายในชาติ” ก็คือระบบ
อภิสิทธิ์ชนและการใช้อำนาจรัฐไปทางที่มีชอบ การแสวงหาความมั่งคั่งของนักการ
เมืองที่ก่อให้เกิดระบบฉ้อราษฎร์บังหลวง จุดนี้ต่างหากที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้ามอง
ว่าเป็นคือ “ศัตรู” ที่บ่อนทำลายชาติ ขณะที่ “ศัตรูภายนอก” คือระบบทุนนิยม ระบบ
จักรพรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะจักรพรรดินิยมอเมริกา เช่นงานของ ทวีป วรดิลก
ที่เขียนบทกวีเรื่อง “แยงกี้ โก โฮม” ไว้ใน *ปิตุภูมิ* พ.ศ. 2499 ว่าเราต้องการกำจัด
ศัตรูของชาติว่า “...จิกกำจัดศัตรูผู้คุกคาม รักษานาม ‘ไท’ อยู่คู่ฟ้าดิน”¹¹⁹

¹¹⁷ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ปิดปากหนังสือพิมพ์,” อดีตที่เป็นบทเรียน: ข้อเขียนการเมือง
ยุค 2500 (กรุงเทพฯ: แสงเทียน, 2522), น. 6-7.

¹¹⁸ “จงร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ,” *ปิตุภูมิ* 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500): 3.

¹¹⁹ ทวีปวร (นามปากกา), “แยงกี้ โก โฮม!,” รวมกวีนิพนธ์จึงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย (กรุงเทพฯ:
มิ่งมิตร, 2539), น. 65.

การใช้วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “ศัตรูของชาติ” ในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า สอดคล้องกับวาทกรรมว่าด้วย “เอกราชและอธิปไตยของชาติ” ที่เริ่มปรากฏมากขึ้นในช่วงท้ายทศวรรษ 2490 เพราะพวกเขามองเห็นอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่ครอบงำและแทรกแซงต่อรัฐไทยมากขึ้น เช่น การเข้ามาของหน่วยงานต่างๆ ทั้งทหารและพลเรือน และการที่รัฐบาลดำเนินนโยบายแอนตี้คอมมิวนิสต์ตามสหรัฐอเมริกา ทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองเห็นว่าเป็นการสูญเสียเอกราชและอิสรภาพทางอ้อม เพราะไทยไม่สามารถเป็นอิสระในการดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ ได้

ดังนั้น กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงได้เสนอวาทกรรมใหม่ที่เป็นทางเลือกที่แตกต่างไปจากฝ่ายรัฐ คือ แนวคิดว่าด้วยเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพ อันเกิดจากการเรียกร้องให้ประเทศไทยมีอิสระจากการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ขณะเดียวกันรัฐไทยก็นำเอาระบบเศรษฐกิจไปผูกกับระบบทุนนิยมแบบสหรัฐอเมริกา ทำให้กลุ่มคนที่ได้ผลประโยชน์กลับเป็นกลุ่มนักการเมือง นายทุน พ่อค้า และข้าราชการเท่านั้น ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ได้แก้ไขปัญหารากฐานให้แก่คนส่วนใหญ่ที่ยังยากจนอยู่ ฉะนั้น การแก้ไขปัญหามาทางเศรษฐกิจในความคิดของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ต้องการให้เห็นความสำคัญต่อการสร้างเศรษฐกิจในระดับชุมชนให้เข้มแข็งมากกว่าการพึ่งพาเงินตราการลงทุนจากต่างประเทศ การสร้างภาพ “ศัตรูของชาติ” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงหมายถึงระบบ “จักรวรรดินิยม” ซึ่งคือสหรัฐอเมริกา รวมทั้งกลุ่มนักการเมือง กลุ่มผู้ปกครองที่มีอำนาจ ข้าราชการ นายทุน ที่ร่วมมือกับกลุ่มนายทุนต่างชาติกอบโกยผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มของตนเอง มิใช่ “คอมมิวนิสต์” ดังที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างภาพ

บทส่งท้าย

ทั้งหมดที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า ทศวรรษ 2490 และต้นทศวรรษ 2500 เป็นช่วงเวลาของการก่อตัวของวาทกรรมใหม่ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ซึ่งมีแนวคิดหลักว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” ในเกือบทุกด้าน เช่น ประวัติศาสตร์ไทย อัตลักษณ์ไทย ความรักชาติ รวมทั้งประเด็นเรื่องเอกราช อธิปไตยของชาติ ซึ่งมีแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจของชาติ และท้ายสุดคือความต่างในการมองเรื่องศัตรูของชาติ อันเป็นการสร้างวาทกรรมต่อต้านวาทกรรมกระแสหลักที่มีการสร้างความรู้และการรับรู้แก่สังคมไทยก่อนหน้านั้น

พบว่าในที่สุดรัฐได้ใช้อำนาจรัฐสกัดและปิดกั้นวาทกรรมของกลุ่มปัญญา

ชนหัวก้าวหน้า และพยายามทำให้วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” แบบใหม่หยุดชะงัก และไม่มีการสานต่อด้วยการประกาศกวาดล้างกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้โดยการจับขังคุกเป็นระลอกๆ โดยในครั้งแรกเป็นการกวาดล้างในยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในกรณีกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 หากแต่ก็มีการปล่อยกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้อีกครั้งในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และในเวลาต่อมา มีการจับกุมปัญญาชนหัวก้าวหน้าอีกครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2501 ภายหลังจากที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจมาจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม เหล่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้จึงถูกป้ายและระบายสีว่าเป็นคอมมิวนิสต์ อันเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นอันตรายต่อสถาบันของ “ชาติ” จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้สั่งกวาดล้างและจับกุมบรรดาเหล่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ทั้งหมด รวมทั้งนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ ด้วย อันทำให้การสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติ” ของพวกเขาหยุดชะงักลง แม้จะยังมีปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางคน เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ผลิตงานออกมาอย่างต่อเนื่อง ในช่วงถูกจับขังคุก แต่ผลงานเหล่านี้ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์ในขณะนั้น จนกระทั่งก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 วาทกรรมเหล่านี้จึงมีโอกาสดับคืนสู่การรับรู้ของสังคมไทยอีกครั้ง และมีอิทธิพลทางความคิดอย่างสูงต่อปัญญาชนและนักศึกษารุ่นต่อมา

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ทศวรรษ 2490 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ได้พยายามสร้างวาทกรรมใหม่เรื่อง “ชาติไทย” เพื่อต่อสู้กับการครอบงำของวาทกรรมกระแสหลัก ซึ่งถึงแม้พวกเขาอาจไม่ประสบความสำเร็จในยุคสมัยนั้น หากแต่เชื้อแห่งความคิดของพวกเขาได้กลายเป็นหน่ออ่อนให้แก่ปัญญาชนในรุ่นหลังในการวิพากษ์ระบบและอำนาจรัฐ ดังจะพบเห็นการกล่าวถึงเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” อันเป็นกระแสแนวคิดเรื่อง “ชาตินิยมทางเศรษฐกิจ” ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งการปรากฏแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” ทั้งหมดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้พยายามกล่าวถึงมาแล้วทั้งสิ้น แม้ว่าในยุคนั้นอาจจะไม่ได้ใช้ “คำ” แบบนี้ก็ตาม

อดีตมักถูกนำมาปรับใช้ปัจจุบันอยู่เสมอมาในประวัติศาสตร์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะ เป็นวาทกรรมกระแสหลักหรือวาทกรรมกระแสใต้ก็ตาม วาทกรรมเหล่านี้ยังคงถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลาเพื่ออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผู้เขียนเชื่อว่าวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” จะยังคงมีการต่อสู้และจะถูกผลิตซ้ำต่อไปอีกในอนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เอกสารจากหอจดหมายเหตุ

ทจช.มท. 0201.2.1.57 เล่ม 2 เรื่อง คอมมิวนิสต์.

ทจช. (1) มท. 3.1.2.10/112 เรื่อง แถลงการณ์เรื่องรับรองรัฐบาลเวียตนาม รัฐบาลลาว และ รัฐบาลเขมร (วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2493).

ทจช. ศธ. 0701.26/2 เรื่อง ตั้งหน่วยศิลปากร.

ทจช. สบ. 6.4.1/4 เอกสารส่วนบุคคล มਾਲย์ ชูพินิจ เรื่อง รวมบทความบรรณาธิการ สยาม สมัย.

ทจช. สบ. 6.4.3.2/2 เอกสารส่วนบุคคล มालย์ ชูพินิจ เรื่อง ป.ล. โดย ม. ชูพินิจ. (ม.ป.ป.).

ทจช. สบ. 6.4.1/5 เอกสารส่วนบุคคล มालย์ ชูพินิจ เรื่อง ระหว่างปก-รวมบทความบรรณาธิการ สยามสมัย. (ม.ป.ป.).

ทจช. สบ. 6.4.1/5 เอกสารส่วนบุคคล มालย์ ชูพินิจ เรื่อง ระหว่างประเทศ-รวมบทความบรรณาธิการ “สยามสมัย” . (ม.ป.ป.).

หนังสือและวิทยานิพนธ์

กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต. ตั้งเทียบผู้ก่อตั้งแท้แก่คน : ต้นตำนานเพื่อชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์. กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, ม.ป.ท.: ม.ป.ป..

กุหลาบ สายประดิษฐ์. อดีตที่เป็นบทเรียน : ข้อเขียนการเมืองยุค 2500. กรุงเทพฯ: แสงเทียน, 2522.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. เน็ต เคลลี เขาถูกบังคับให้เป็นโจร. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.

โครงการ “ปริทัศน์ พนมยงค์กับสังคมไทย.” รวมข้อเขียนของปริทัศน์ พนมยงค์ : ปริทัศน์ พนมยงค์ กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526.

โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สยามหรือไทย จากการอภิปรายของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. (ฉบับสมบูรณ) กรุงเทพฯ: ศยาม, 2535.

จิตร ภูมิศักดิ์. ตำนานแห่งนครวัด. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2545.

จิตร ภูมิศักดิ์. ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด. กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2525.

จิตร ภูมิศักดิ์. ภาษาละหหรือมุเซอร์. กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2526.

จิตร ภูมิศักดิ์. รวมบทความทางภาษาและนิรุกติศาสตร์. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529.

จิตร ภูมิศักดิ์. สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2526.

จิตร ภูมิศักดิ์. อันเนื่องมาจากจากความเป็นมา: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2524.

จิตร ภูมิศักดิ์. โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ). ปริทัศน์ พนมยงค์ และ 4 รัฐมนตรีอีสาน+1. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

- ร่วมกับหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, 2544.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519.
- เดชา รัตตโยธิน. วิวัฒนาการของสังคม ลัทธิวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2546.
- ทองใบ ทองเปาด์. คอมมิวนิสต์ลาดยาว. กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2517.
- ทวีปวร (นามปากกา). รวมบทกวีนิพนธ์ จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539.
- นภาพร อติวณิชพงษ์. พัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ชาติไทย,เมืองไทย,แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- บาร์บารา (นามปากกา). ข้อคิดจากไร่แผ่นดินเรา. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2499.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- ป. อินทรปาลิต (นามปากกา). เสือดำ. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524.
- ป. อินทรปาลิต (นามปากกา). เสือใบ. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524.
- ฟิลิส วังศ์วัฒน์ แปล. McCoy W. Alfred เขียน, The Politics of Heroin in Southeast Asia การเมืองและเฮโรอีนบนถนนสู่อ่านาจสายเดียวกัน. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2537.
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ Charnvit Kasetsiri. "From Siam to Thailand: What is in a Name," ใน โครงการสัมมนาทางวิชาการ "ไทย-สยาม: นามนั้นสำคัญไฉน" จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542.
- ยุพา ชุมจันทร์. "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2516." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- เรียบเอง (นามปากกา). ทุ่งมหाराช. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2543.
- เรียบเอง (นามปากกา). เมืองนิมิต. กรุงเทพฯ: ธรรมสารจำกัด, 2544.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย. กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิมิตย์. กบฏสันติภาพ. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539.
- ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์. แผ่นดินนี้ของใคร. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518.
- สมเกียรติ วันทะนะ. สังคมศาสตร์วิภาษวิธี. กรุงเทพฯ: วลี, 2524.
- สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "จีน" ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สายฝน แก้วงามประเสริฐ. การเมืองไทยในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- สุกิจ นิมมานเหมินท์. บุพพการีบุชา รวมเรื่องเขียนของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายหทัย นิมมานเหมินท์ นางจันทร์ทิพย์ นิมมานเหมินท์ วันที่ 28 ธันวาคม 2511 ณ ฌาปนกิจสถานบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.

- สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. สุนนชาตินิพนธ์. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ต.ม. จ.ช. ภ.ป.ร. 3 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม 2507.
- สุมาลี พันธุ์ยุรา. “พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเล ตะวันออก พ.ศ. 2440-2516.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- เสถียร จันทิมาธร บรรณาธิการ. 72 ปี ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ นักเขียนสามัญชน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2534.
- โสภา ชานะมูล. “วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษภีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- อนุমানราชธน, พระยา. 100 ปี พระยาอนุমানราชธน : ทมหดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4 เรื่องของชาติไทย. จัดพิมพ์ในวาระครบรอบ 100 ปี ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (กรมศิลปากร, องค์การค้ำของคุรุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป) วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2531.
- อรัญญ์ พรหมชมพู (นามปากกา). เส้นทางสังคมไทย. กรุงเทพฯ: อักษร, 2522.
- อัศนี พลจันทร. รวมบทกวี ‘นายผี’: อัศนี พลจันทร. กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2541.

บทความภาษาไทย

- กฤษดา สายประดิษฐ์. “นโยบายต่างประเทศของอเมริกา.” พิมพ์ไทย (22 กุมภาพันธ์ 2493).
- เกษียร เตชะพีระ. “ไทยจาก 14-6 ตุลา : สองชาตินิยมชนกัน.” มติชนสุดสัปดาห์ 23, 1158 (28 ตุลาคม-3 พฤศจิกายน 2545).
- “ไขปัญหา.” ปิตุภูมิ 2, 53 (วันจันทร์ที่ 15 เมษายน 2500).
- “จงร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ.” ปิตุภูมิ 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500).
- “จิตร ภูมิศักดิ์. บันทึกประจำวันในวัยเยาว์ของจิตร.” โลกหนังสือ 2, 8 (พ.ศ. 2522).
- “ช่วยกันขจัดความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา!” ปิตุภูมิ 1, 14 (25 มิถุนายน 2499).
- เทพสิงห์ ณ เมืองยวม (นามปากกา). “ไทยยวน.” คนเมือง (26 มีนาคม 2496).
- ดาวเหนือ (นามปากกา). “การอยู่อย่างคนเมือง.” คนเมือง (5 กันยายน 2496).
- ดาวเหนือ (นามปากกา). “การกินอย่างคนเมือง.” คนเมือง (21 ตุลาคม 2496).
- ดาวเหนือ (นามปากกา). “การแต่งกายแบบคนเมือง.” คนเมือง (28 ตุลาคม 2496).
- เทพสิงห์ ณ เมืองยวม (นามปากกา). “บุกแดนปะหรง.” คนเมือง (21 ตุลาคม 2496).
- ธนาลัย (นามปากกา). “ชาตินิยมในลาวและเขมร.” สยามสมัย 6,313 (11 พฤษภาคม 2497).
- นายสง (นามปากกา). “ชาวอีสานแข็งข้ออย่างรือเทียว สายเลือดเขียวในกายหมายทุกซ้น.” ปิตุภูมิ 12, 71 (19 สิงหาคม 2500).
- “นโยบายที่เป็นกลาง.” ปิตุภูมิ 1, 6 (25 กุมภาพันธ์ 2499).
- “บทนำ.” ปิตุภูมิ 1, 24 (24 มกราคม 2499).
- “บทนำ.” ปิตุภูมิ 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500).
- “บทบรรณาธิการ.” เศรษฐกิจสาร 3, 55 (1 กันยายน 2498).
- “บทบรรณาธิการ.” เศรษฐกิจสาร 4, 70 (16 มิถุนายน 2499).
- “บทวิจารณ์.” ปิตุภูมิ, 1, 23 (17 กันยายน 2499).

- “บทสัมภาษณ์.” เศรษฐกิจสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- บุญเลิศ อุทยานาวลี. “หนังสือเมือง.” คนเมือง (12 กุมภาพันธ์ 2496).
- เปลื้อง วรรณศรี. “ช่วยอีสานกันเถิด.” ปิตุภูมิ 2, 72 (26 สิงหาคม 2500).
- พัชรี ธนะมัย. “การเมืองของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย: กรณีศึกษาพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน ปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505.” รัฐศาสตร์-การเมือง รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ พ.ศ. 2526-2542 (กันยายน 2543).
- พิมพ์ไทย (2 พฤษภาคม 2491).
- “ภาวะเศรษฐกิจไทยหลังสงครามเกาหลี.” เศรษฐกิจสาร 3, 50 (16 เมษายน 2498).
- เมธ เมธา (นามปากกา). “คณะศัตรูชาติไทย.” ปียมมิตร 1, 27-48 (พ.ศ. 2500).
- เมือง บ่อปาง (นามปากกา). “จิตร ภูมิศักดิ์ กับการประท้วงครั้งแรก.” อักษรศาสตร์ปริทัศน์ 4, 13-14 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2519).
- “วิกฤติทางเศรษฐกิจ.” เศรษฐกิจสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- วัฒนา พัยคณินธิ. “เอเชียวิวัฒน์.” ปียมมิตร 1, 26 (พ.ศ. 2500).
- ศราภัยพิพัฒ, พระยา. “การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ.” เศรษฐกิจสาร 3, 39 (1 มกราคม 2498).
- ศานิต ลัตตยงกูร (นามปากกา). “จักรวาทแห่งความจริงและความงาม.” เสียงนิต 1, 7 (31 มกราคม 2500).
- เศรษฐกิจสาร 2, 36 (16 พฤศจิกายน 2497).
- เศรษฐกิจสาร 4, 48 (16 พฤษภาคม 2498).
- เศรษฐกิจสาร 3, 59 (1 พฤศจิกายน 2498).
- เศรษฐกิจสาร 2, 18 (1 มีนาคม 2497).
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “‘ประเทศไทย’ อายุครบ 65: ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อประเทศ ปี 2482.” ศิลปวัฒนธรรม 25: 8 (มิถุนายน 2547).
- ส.ลัตตยา (นามปากกา). “ธาตุแห่งจิตใจของพะม่ายุคใหม่.” อักษรสาร 2, 4 (2 พฤษภาคม 2492).
- ส. สุภาภา (นามปากกา). “ตลยเชียงแสน.” คนเมือง (24 เมษายน 2496).
- สงวน โชติสุขรัตน์. “ย่ำถิ่นมูเซอแดง.” คนเมือง (14 กรกฎาคม 2496).
- “สนับสนุนแถลงการณ์ของ 4 พรรค.” ปิตุภูมิ 25 (2 ตุลาคม 2499).
- สุกิจ นิมมานเหมินท์. “นพีสินครเขตร.” คนเมือง (6 มกราคม 2496).
- สุธี ธรรมรักษ์. “วิกฤติทางเศรษฐกิจ.” เศรษฐกิจสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- “สัมภาษณ์วิลเลียม เจ. เกตินีย์ ต่อกรณีโยนบก.” โลกหนังสือ 4, 12 (กันยายน 2524).
- คนเมือง (15 มกราคม, 5 กุมภาพันธ์, 26 มีนาคม 2496).
- หนานเตจา (นามปากกา). “ประเพณีเสียผี.” คนเมือง (5 กันยายน 2496).
- อ. นิมมานเหมินท์ (นามปากกา). “ลือ เชียงคำ.” คนเมือง (24 สิงหาคม 2496).
- “อ้าง ‘คอมมิวนิสต์’ เพื่อปราบปรามประชาชน!.” ปิตุภูมิ 2, 80 (21 ตุลาคม 2500).
- อักษรสาร 2, 18 (กันยายน 2492).
- อักษรสาร 2, 18 (กันยายน 2492).

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ ประวดี ศรีมันตะ วันที่ 23 กันยายน 2545.

สัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก วันที่ 13 กันยายน 2545.

หนังสือและบทความภาษาอังกฤษ

- Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. London, Verso, 1983.
- Chatterjee, Partha. The Nation and Its Fragments: Colonial and Post Colonial Histories. New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Basil: Blackwell, 1994.
- Hall, D.G.E. A History of Southeast Asia. London: St. Martin Press & MacMillian, 1968.
- Hall, D.G.E. Historians of South East Asia: Historical writing on the peoples of Asia. London, Oxford University Press, 1961.
- Hobsbawm, Eric J. Nation and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge University Press, 1991.
- Kasian, Tejapira. Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958. Kyoto: Center Area Studies on Asia, Kyoto University Press, 2001.
- Kobkua, Suwanthat-Pian. Thailand's Durable Premier Phibun Through Three Decades 1932-1957. Oxford University Press, 1985.
- Peleggi, Maurizio. The Politics of Ruins and Business of Nostalgia. Bangkok: White Lotus, 2002.
- Reynolds, Craig J., ed. National Identity and Its Defenders. Chiangmai: Silkworm Books, 1993.
- Reynolds, Craig J., Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today. New York: Southeast Asian Program, Cornell University, 1987.
- Reynolds, Craig J. and Lysa Hong. "Marxism in Thai Historical Studies." Journal of Asian Studies 43:1 (November 1983).
- Smail, John. "On the Possibility of an Autonomous History of Modern Southeast Asia." In Autonomous Histories, Particular Truths: Essay in Honor of John Smail, edited by Laurie Sears. Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin, Monography Number 11, 1993.
- Smith, Anthony & John Hutchinson. Nationalism. Oxford University Press, 1995.
- Stowe, Judith A. Siam becomes Thailand: A Story of Intrigue. Honolulu: University of Hawaii Press, 1991.
- William, Clifton Dodd. The Tai Race: Elder Brother of the Chinese, Results of Experience, Exploration and Research. Bangkok: White Lotus, 1996.